

Հ. Խ. ԴԻԼԱՆՅԱՆ

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի
Ծ Ի Ր Ա Ն Ջ Ե Ր Ը

ՀԱՅՊԵՏՀՐԱՏ 1943

634.21

4957

П-47

Получено 2.12.

Зависимость

от температуры

см.

634.21

7-47

Հ. Խ. ԴԻԼԱՆՅԱՆ

ՍՏՈՒԳԼԱՄ Է 1961

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԾԻՐԱՆՆԵՐԸ

4957

A 18637

ԼՍԲԱՆԻՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԳԻԱ.

Ն. Ն. ՊՐՈՍՏՈՍԵՐԴԻՒ—բիրոգ. գիս. դոկտոր

Մ. Հ. ՄԱՅՈՍՅԱՆ—Գյուղատնտ. գիս. թեկ. դոցենտ

Վ. Ա. ՍԱՅԱԴՅԱՆ—Ավագ գիս. աշխատող

Ընդհանուր խմբագրություն—Գյուղատնտ. գիս. դոկտոր պրոֆ.

Մ. Գ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ

Ձեռք խմբագիր—Գյուղատնտ. գիս. թեկ. դոցենտ Մ. Հ. ՄԱՅՈՍՅԱՆ

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿՈՂՄԻՑ

«Հայաստանի ծիրանները» վերնագիրը կրող ներկա աշխատությունը դրված է ծիրանի տեղական սորտերի ու այլատեսակների ութնամյա ուսումնասիրություն հետևանքով:

Ծիրանը, ինչպես և դեղձը, առաջնակարգ պտղատու տեսակ է Հայաստանում: Այն աչքի է ընկնում իր բազմասորտությունով և հանդիսանում է հիանալի, բարձրորակ պտուղ:

Հայկական ծիրանի մի քանի սորտերն իրենց քաղցրությունով ու համեղությամբ աշխարհում առաջնակարգ տեղ են ընդունում: Դրանց թվին են պատկանում «Հալախ», «Խոսրովշահի», «Համբան» և այլ սորտերը: Չնայելով դրան, Հայաստանի ծիրանները մինչև այժմ դեռ քիչ են ուսումնասիրված: Ծիշտ է, գրականություն մեջ հանդիպում են պոմոլոգիական բնույթի կցկուտը տվյալներ, որոնք վերաբերում են Հայաստանում տարածված ծիրանի որոշ սորտերին, սակայն այդ տվյալները քնավ լիակատար չեն: Հայաստանի ծիրանները նկարագրած առանձին հեղինակներից կարելի է հիշատակել Կ. Յ. Կոստինյային և Ա. Խ. Ռոլլովին: Հայաստանի պտղատու կուլտուրաների, այդ թվում նաև ծիրանենիների սորտերի մասնաբանության ուսումնասիրությունը կատարել է Հայկական ՄԱՄ-ի Սննդարդյունաբերության ժողկոմատի Արդեպտղաբուծական Սեկիցիոն կայանը, սկսած 1930 թ. մինչև 1938 թ.:

Սկզբում հետազոտությունները մենք կատարել ենք էքսպեդիցիոն ճանապարհով, նպատակ ունենալով հայտարարել Ռեսպուբլիկայի պտղատու կուլտուրաների ընդհանուր ֆոնդը, ծիրանի արժեքավոր սորտերն ու այլատեսակները, Դրանից հետո կատարվել է նրանց բիոլոգիական և տնտեսական-տեխնոլոգիական հատկությունների ստացիոնար ուսումնասիրությունը: Հիմնականում ուսումնասիրությունն ընդգրկել է ծիրանի արդյունաբերական մշակությունն ապրանքները: Սորտերի բազմատեսակությունով առավելագույն հարուստ են Արարատյան դաշտի ապրանքները և նրան կից նախալեռնային շրջանները, ինչպես նաև Միկոյանի ու Մեղրու շրջանները:

Սորտերի բնութագրերը կազմված է տարբեր ապրանքներում մի շարք տարիների ընթացքում նրանց ուսումնասիրելու հիման վրա, ըստ որում պոմոլոգիական նկարագրությունը տրվում էր յուրաքանչյուր սորտի առնվազն 100 պտղի ուսումնասիրության հիման վրա:

Ծիրանի զարգացման ֆենոֆազերի ուսումնասիրությունը կատարվել է Հայաստանի տարբեր գոտիներում (աշխ. ղեկավար՝ Մ. Բ. Սանադյան)։

Ստանդարտ սորտերի ծաղկման բիոլոգիական ուսումնասիրված է դաշտային պայմաններում (աշխ. ղեկավար՝ Հ. Պ. Դիլանյան)։ Եղրակացությունները հաստատված են լարորատորական հետազոտություններով (կատարված Մ. Ա. Համբարձումյանի կողմից)։ Երեք տարվա ընթացքում կոլխոզներում ու սովխոզներում յուրաքանչյուր սոսնձին սորտի բերքը հաշվի առնելու համար հատուկ աշխատանքներ են կատարված (ղեկավ. Հ. Պ. Դիլանյան)։

Սորտերի մորֆոլոգիական ու բիոլոգիական ուսումնասիրության աշխատանքներին մեծ մասնակցություն է ունեցել րաժնի աշխատակցուհի Մ. Բ. Սանադյանը, որի համար նրան խորին շնորհակալություն եմ հայտնում։

Առանձին սորտերի քիմիական բաղադրությունն ուսումնասիրությունը և վերամշակվող արտադրանքի զանազան տեսակների հետազոտումը կատարված են համապատասխան լարորատորիաներում (լարորատորիայի վարիչ՝ Բ. Աֆրիկյան, տեխնոլոգ՝ Մ. Մաղմանյան)։

Թե թարմ և թե վերամշակված վիճակում գտնվող պտուղների որակի դնահատականը տվել են Կայանի և Հայկոններվտրեստի դեգուստացիոն հանձնաժողովները, իսկ որոշ սորտերի զնահատականը՝ տվել են նաև Գրավկոնսերվի նուշնպիսի հանձնաժողովները։

Ն Ե Ր Ա Ծ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ԾԻՐԱՆԻ ՏԱՐԱԾՄԱՆ ԳՈՏԻՆԵՐԸ ԵՎ ՆՐԱ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ
ՆՔԱՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ամենահին ժամանակներից սկսած՝ ծիրանենին եղել է Ասիայի արևելյան երկրներում մշակվող տարածված պտղատու կուլտուրաներից մեկը: Արևմտյան Եվրոպա նա մուտք է դործել Հայաստանի վրայով, մեր թվադրության սկզբում, և այնտեղ երկար ժամանակ մնացել է միայն իբրև վանքերի ու պնդականներին սեփականություն: Ավելի ուշ ժամանակներում այն տարածվել և Հաստատուն տեղ է գրավել հարավ-եվրոպական սրբաբնակավայրերի մեջ, Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներում, Հարավային Աֆրիկայում և Ավստրալիայում:

Կուլտուրական ծիրանենու տարածման արևալը բավական լայն է. ըստ Կոստինայի տվյալների, այն տարածվում է 50° հյուսիսային ու 35° հարավային լայնությունների միջև, իսկ մի քանի տեղերում, օրինակ, Նորվեգիայում, հասնում է մինչև 61° հյուսիսային լայնություն:

Սառնամանիքին զգալի չափով դիմանալու շնորհիվ (ձմռանը դիմանում է 31—32° ցրտին ըստ Յ.) կուլտուրական ծիրանենին լայն չափով տարածված է նաև բարձրադիր վայրերում. լավ է աճում, թե համեմատաբար ցածրադիր օկլիֆ ունեցող (ծովի մակերևույթից 340 և ավելի մետր բարձրությամբ) ուղիներում և թե լեռնային բարձրունքներում, մանավանդ չող կլիմա ունեցող տեղերում (մինչև 2000 մ. ծովի մակերևույթից բարձր):

Չնայելով, որ ծիրանենին լայն չափով տարածված է թե ցածրադիր և թե բարձրադիր վայրերում, սակայն ծիրանենու

արդյունաբերական մշակույթի ուսյոնները համեմատաբար սահմանափակ են և ոչ մեծ տարածություններով կենտրոնացված են՝ Միջին, Կենտրոնական և Մերձավոր Ասիայում ու Եվրոպայի, Հյուսիսային Ամերիկայի, Ալատրալիայի և Հարավային Ամերիկայի որոշ ուսյոններում:

Ծիրանի արդյունաբերական կուլտուրայի ուսյոնների այդ սահմանափակության պատճառը նրա բնորոշական առանձնահատկություններն են, այն է՝

1) Ծիրանի ծառը չափազանց վաղ է ծաղկում, որի հետևանքով անկայուն դարուն ունեցող ուսյոններում հաճախ վնասվում է դարնանային ցրտերից:

2) Խոնավ կլիմա ունեցող վայրերում, մանավանդ դարնանը, հեշտությամբ է ենթարկվում անկային հիվանդություններին:

3) Պտուղները միաժամանակ և շատ արագ են հասունանում և քիչ դիմացկուն են, որը պահանջում է բերքը սեղանագրային ենթարկել խիստ կարճ ժամկետներում:

Իսկ ծիրանենու արագ տարածմանը և նրա մշակման ուսյոններում նրա ունեցած բախական մեծ տեսակարար կշիռն նպաստում են այդ կուլտուրայի արժեքավոր առանձնահատկությունները — արագ աճը և պտղաբերության շրջանի վաղ սկսվելը, պտուղների շուտ հասունանալն ու կանոնավոր բերքատվությունը:

Ծիրանը հասունանում է կեռասի ու բալի հասունացման վերջից մինչև սալորի, դեղձի և հնդավոր պտուղների վաղահաս սորտերի հասունացման սկիզբը, այդ կերպ սովորական թարմ պտուղների անընդհատ մատակարարումը բնակչության: Ծիրանենու պտուղները մեծ նշանակություն ունեն մարդու սննդի համար, որովհետև նրանք պարունակում են դղալի քանակությամբ չաքարներ, A և C վիտամինները, մեծ քանակությամբ ճարպանյութեր իրենց սերմերում (մոտ 51%) և մի շարք ուրիշ էլեմենտներ:

Սովորաբար ծիրանը դրծ է ածվում չորացած (գլխավորապես արևելյան երկրներում և Կալիֆորնիայում), թարմ և վերամշակված վիճակում (արևմտյան երկրներ, Կալիֆորնիա, Ալյուտայիա). որոշ երկրներում (Չինաստանում) ծիրանը նաև աղ և թթու է դրվում: Առանձնահատուկ նշանակություն ունի չորացրած ծիրանը, որովհետև չորացնելու դեպքում պահպանվում է վիտամինների որոշ մասը և բացի դրանից, այն միշտ էլ կարելի է մատակարարել ամենահեռավոր ուսյոնների աշխատավորությանը:

Ծիրանն արժեքավոր է նաև այն պատճառով, որ պիտանի է ամեն տեսակ տեխնիկական վերամշակման համար. նրանից պատրաստում են կոմպոտ, քաղցրամկենիք, ջեմ, պյուրե, պավիլդո, ժելե, մարմեկադ, պաստեղ և այլն: Ծիրանի սեռերը հանդիսանում են միակ պրոդուկտը, որը փոխադրվում է նշին, բացի այդ, նրանցից ստացվում է յուղ, որն օգտագործվում է թե սննդի և թե տեխնիկական նպատակներով համար: Սերմերի կեղևը լայն չափով օգտագործվում է քիմիական արդյունաբերության մեջ. ծիրանենու բնակության էլ, շնորհիվ իր ամբողջյանը, օգտագործվում է աղացի տուրբիններ և զանազան աստղճաղար-ծական իրեր արտադրելու համար:

ԾԻՐԱՆԻ ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թե երբ և որտեղ է սկսվել ծիրանի մշակութայինը, այդ ճիշտ հայտնի չէ: Ինչպես դրում է Կոստինյան, ծիրանն առաջին անգամ հիշատակված է մեր թվադրությանից 2000 տարի առաջ, որպես կենտրոնական Չինաստանում սիրված պտուղ: Արժանահավատ տեղեկություններ չկան նաև այն մասին, թե այն՝ ի՞նչ ճանապարհներով է տարածվել արևմտյան Ասիայում: Կոստինյանը ենթադրությամբ ծիրանը Միջին Ասիայի վրայով տարածվել է Իրանում, փոքր Ասիայում ու Անդրկովկասում և միայն մեր թվադրության սկզբում Հայաստանից անցել է Հունաստան՝ հայկական խնձոր անվան տակ: Քանի որ ծիրանը Հայաստանի վրայով է անցել Նիքոսիայ, երկար ժամանակ նրա հայրենիքը համարել են Հայաստանը և նրան այժմ էլ անվանում են կամ *Prunus Armeniaca* (բոս Լիննեյի), կամ դառնում են իբրև տասնմեկ տեսակ — *Armeniaca* (բոս Տուռնեֆորի): Ներկայումս արդեն պարզված է համարվում, որ ծիրանենու հայրենիքը Չինաստանն է, ուր մինչև այժմ էլ վայրի ծիրանենու մայրուղու ներկան:

ԾԻՐԱՆԵՆՈՒ ՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՍՌ-Մ-ՈՒՄ

Ծիրանենու մշակությամբ ՍՍՌ-Մ-ում առաջին տեղն են բռնում միջին-ասիական ռեսպուբլիկաները — Ուզբեկստանը և Տաջիկստանը և մասամբ Կիրգիզական ռեսպուբլիկան (հարավային մասը). այստեղ է կենտրոնացված Միության մեջ եղած ծիրանենու անկարկները կեսից ավելին, իսկ նրանցից ստացվող ընդհանուր արտադրանքը՝ զերազանցում է Միության բոլոր ռեսպուբլիկաներինը միասին վերցրած: Այստեղ ծիրանը մեծ

մասամբ չորացվում է («ուռլուք») : Չորացրած ծիրանի արտահանութեամբ այդ տեսությունը և իրականությունը Միության մեջ առաջին տեղն են բռնում, տարեկան տարվով մոտ 30000 տոննա չորացրած ծիրան և մինչև 450 տոննա ծիրանի մաքրված կորեղ (Կոստինայի տվյալներով) :

Թուրքմենական և Ղազախական ՍՍՌ-ում ծիրանի մշակությունը տեղական, սարսուղական բնույթ է կրում :

Տեղում վերամշակվող ծիրանի արտադրութեամբ երկրորդ տեղն է բռնում Դաղստանը և Անդրկովկասյան տեսությունները, որոնցից Հայաստանը առաջին տեղն է զբաղում թե արտագրանքի որակի և թե քանակի տեսակետից :

Ծիրանի կուլտուրայի մնացած ուղղությունները, այն է՝ ՈւՍՍՌ, Օրջոնիկիձեի երկրամասը, Ռոստովի մարզը, Կրասնոդարի երկրամասը, Ղրիմի ԱՍՍՌ, Ստալինգրադի մարզը և Հեռավոր-արևելյան երկրամասը, — ծիրանի մշակության զարգացման գործում ուշագրավ թյուն են զբաղում միայն նրանով, որ նպատակ ունեն բնակչութեանը հաշվառվել վաղահաս թարմ մրգեր, քանի որ նրանք ափսիս մոտիկ են ՍՍՌ-Մ հիմնական արդյունաբերական ու սպառողական կենտրոններին :

ԾԻՐԱՆԻ ՄՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

Ինչպես ասված է վերևում, Հայաստանում ծիրանը մշակվում է հնադարյան ժամանակներից — նրա մշակումը սկսվել է մեր թվագրությունից դեռ 2000 տարի առաջ : Ծիրանների ճնշող մեծամասնությունը սրտեղանում է սովորական տեսակին — *Armeniaca vulgaris* (Lam.) և շատ հազվադեպ դեպքում են հանդիպում *Armeniaca Dasicarpa* (Ehrh.) տեսակի ծառեր (սեպտուղ ծիրաններ, ծիրան-սալոր) :

Ներկայումս սովորական ծիրանի արդյունաբերական մշակությունը կենտրոնացված է Հայաստանի հարավային մասում, Արարատյան դաշտում և դրան կից նախալեռնային ու լեռնային որոշ շրջաններում, Հոկտեմբերյանի, Ղամարլուի, Վաղարշապատի, Վեդու, Չանդիրասարի, Աշտարակի, Կոտայքի, Երևան քաղաքի Բերիայի քաղաքամերձ շրջանում, ինչպես նաև Դարբաս գյուղում, Միլիտյանի, Մեղրու և Աղիգորեկովի շրջաններում : Վերջին տարիներում, ծիրանն աճեցվում է նաև 2100 մ. ամբիջ բարձրագույն լեռնային շրջաններում :

Ստորև բերվում է Հայաստանում ծիրանենու տնկարկների տարածության աղյուսակը .

ԾԻՐԱՆՆՈՒ ՏՆԿԱՐԿՆԵՐԻ ՏԱՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌ-ՈՒՄ

(Ըստ Հայկական ՍՍՌ Հողգործուման տվյալների)

ПЛОЩАДИ АБРИКОСОВЫХ НАСАЖДЕНИЙ ПО РАЙОНАМ АРМ. ССР

По данным НКЗема Арм ССР

Շրջանները Районы	Ծրաննու. տնկարկերի տարածությունը մինչև 1937 թ. (ըստ ցուցանիշի) Площади абрикосовых насаждений до 1937 г. (в гект.)	Երանցի Из них		Նոր տնկարկների տարածությունը՝ հեկտարներով (1937—40 թ. կիսողներով) Площадь молодых абрик. насаждений в гектарах (1937—40 г. — в колахгах)	Ծրաննու. տնկարկների բնիկանությունը մինչև 1940 թ. Общая площадь абрик. насаждений до 1940 г.	Ծրաննու. տնկարկների տարածությունը տվյալներով (հեկտարներով) Площадь абр. насажд. в совхозах (в гект.)
		Բերրիտու. (ցուցանիշով) Плодоносящих (в корнях)	Ոչ բերրիտու. (ցուցանիշով) Не плодоносящих (в корнях)			
1. Ազիզբեկով Азизбеков	24.028	13.0518	10.510	123 հեկ.	207 հեկ.	
2. Ալավերդի Алаверды	3.009	1.319	1.590	19 հեկ.	30 հեկ.	
3. Ապարանի Абаран	375	—	375	2 հեկ.	3.3 »	
4. Արթիկ Артик	13	7	6	—	0,05 »	
5. Արտա Ахта	8.230	4.250	3.953	27 հեկ.	56 »	
6. Բասարգեչար Басаргечар	3.396	125	3.271	10 հեկ.	22 »	
7. Աշտարակ Аштарак	63.635	42.646	20.989	30 հեկ.	251 »	
8. Վաղարշապատ Вагаршапат	61.756	31.377	30.379	96 հեկ.	311 »	196,95=507,9
9. Վեդի Веди	11.286	4.187	7.099	118 հեկ.	157,2 »	22 հ=179,2
10. Գորիս Горис	5.977	4.114	1.863	14 »	35 »	
11. Դիլիջան Дилижан	126	65	61	—	0,53 »	
12. Ջանգիրաշար Зангибасар	68.28	1.054	5.766	58 »	82 »	
13. Իջևան Иджеван	3.008	395	2.613	—	11 »	
14. Կալինինո Калинино	204	56	148	—	0,7 »	
15. Կամարլու Камарлю	40.447	19.714	20.733	201 »	347 »	

Ծրջաններ
Районы

Ծրրաններ, անկարգիների տարածությունը
մինչև 1937 թ. (ըստ ծառայինների)
Площади абрикосовых насаждений до
1937 г. (в корнях)

ն ր ա ն ց ի ց
Из них

Բերրի մու. (ծառայինների)
Плодоносящих (в корнях)

Ոչ բերրի մու. (ծառայինների)
Не плодоносящих (в корнях)

Նոր անկարգիների տարածությունը՝ հեկ-
տարների (1937—40 թ. կողմնորոշում)
Площадь молодых абрик. насаждений в
гектарах (1937—40 г. в колхозах)

Ծրրաններ, անկարգիների ընդհանուր տա-
րածությունը մինչև 1940 թ.
Общая площадь абрик. насаждений до
1940 г.

Ծրրաններ, անկարգիների տարածությունը
տեղակայված (հեկտարների)
Площадь абр. насажд. в совхозах (в
гект.)

16. Ղարաբաղլար Карабахлар	1 2008	5 582	6426	110 »	152 »	
17. Ղափան Кафан	1 266	142	1 124	—	4.3 »	
18. Կիրովական Кировакан	594	204	390	2 »	4.0 »	
19. Կոտայք Котайк	35.786	18.534	17252	63 »	187.2 »	
20. Կրասնոսելսկի Красносельск	29	4	25	—	0.1 »	
21. Մարտունի Мартуни	1 114	14	11 00	—	4.0 »	
22. Մեղրի Мегри	25.156	13.629	11 527	7	88 »	
23. Միկոյան Микоян	62 359	32 708	29 651	42	220 »	
24. Նոյեմբերյան Ноемберян	941	752	189	—	3.3 »	
25. Նոյեմբերյան Октемберян	102.454	20 515	81.939	75	425 »	1074 հ.
26. Սևան Севан	11	—	11	—	—	
27. Սիսիան Сисиан	899	389	510	—	2.12 »	
28. Սփյուռնի Спитак	352	68	254	—	1.2 »	
29. Ստեփանավան Степанаван	39	28	11	—	0.2 »	
30. Թալին Талин	18.539	4 081	14 458	40.5	104.9 »	
31. Շամշադին Шамшадин	951	246	705	3	7 »	
32. Երևան Ереван	86.445	35.373	51.072	139	438.2 »	176 հ.
33. Լենինական Ленинакан	72	—	72	—	0.25 »	
Ընդամենը Итого	583517 = =2030 հ.	358648 = =8895 հ.	32868 1145 հ.	1144 հեկ.	3174 հ.	

Ըստ պրոֆ. Մ. Գ. Թումանյանի, Հայաստանում ծիրանենու և ընկույննու մշակության ամենաբարձր զոնան դառնում է ծովի մակերևույթից զգալի բարձրություն վրա (Սևան լճի Գյունեյի ափերը) :

Ծիրանենին, որպես հիմնական պտղատու կուլտուրաներից մեկը, բավական մեծ տեսակաբար կշիռ ունի Հայկական ՍՍՌ պտղաբուծության մեջ: 1937 թ. պատկերավորագրված տվյալները համաձայն, Հայաստանում կախին ընդամենը 11-335 հեկտար պտղաբուծական տնկարկներ, որոնցից ծիրանենու — 2030 հեկտար, որը կազմում է ըդրո պտղատու տնկարկների 17.9%-ը: Հետագա տարիներում պտղաբուծության արագ զարգացման կապակցությամբ ընդարձակվեցին նաև ծիրանենու տնկարկների տարածությունները, մասնավորապես Հայկ. ՍՍՌ ցածրադիր գոտու չրջաններում: Այսպես, արդեն 1940 թ. ըդրո պտղաբուծական տնկարկների տարածությունը հասավ 19-500 հեկտարի, իսկ ծիրանենու տնկարկների տարածությունը — 3174 հեկտարի, որը կազմում է պտղատու տնկարկների ամբողջ տարածության 16%-ը: Համ. Կ(բ) Կենտկոմի և ՍՍՌ Ժողկոմսովետի 1940 թ. սեպտեմբերի 6-ի որոշման համաձայն, Հայաստանի պտղաբուծական տնկարկների տարածությունները 1944 թ. պետք է հասցվի մինչև 39-500 հեկտարի, այսինքն ավելանա 20000 հեկտարով, իսկ Ծիրանենու տնկարկների տարածությունները պետք է ավելանա 2-400 հեկտարով:

Հայկական ՍՍՌ չրջաններում ծիրանենու տնկարկների ըրոնած տարածությունը վերաբերող վերը բերված աղյուսակից երևում է, որ ցածրադիր գոտում ծիրանի բուսած տարածության չափերով առաջին տեղը պատկանում է Հոկտեմբերյան չրջանին, որը դառնում են Հայկոնսերվատի և «Արարատ» արևոտի պտղաբուծական խոշոր սովխոթները, պտղաբուծական տնկարկների 2-692 հեկտար տարածությամբ, որտեղ ծիրանը բուսում է 1074 հեկտար կամ մոտ 40% :

Երկրորդ տեղը բուսում են՝ Վաղարշապատի չրջանը (507-95.) և Երևան քաղաքի Բերիայի ռայոնը (615,9 հ.) : Ծիրանի սորոնային կազմի հարստությամբ և պտուղների որակով առաջին տեղը պետք է տալ Արարատյան դաշտավայրի չրջաններին, մասնավորապես Երևան քաղաքի և Բերիայի ռայոնին:

Ծիրանի արտադրանքի հիմնական շահագրծմը վերամշակվում է Հայկոնսերվատի Երևանի և Մեղրու գործարաններում, իսկ չնչին մասը սրբի տակ չորացվում է Միկոյանում և Մեղրիում:

Վերջին տարիներում, տնկարկների տարածության ավելաց-

ման կապակցութեամբ, ծիրանի մի մասը թարմ վիճակում արտածվում է միութենական կենտրոնները — Մոսկվա, Լենինգրադ և այլն:

Հայկական ՍՍՌ-ի կոնսերվի զործարաններում 1939 և 1940 թվականներին ծիրանի վերամշակումը բնորոշվում է հետևյալ տվյալներով (տոննաներով) .

	1939 թ.	1940 թ.
Երևանի կոնսերվի զործարան	660.3	660.5
Մեղրու » »	48.0	96.2
Այբուլի » »	—	28.5
Միկոյանի չորանոց	210	167
Ընդամենը	918.3	952.2

ՄԻ ՔԱՆԻ ՏՎՅԱԼՆԵՐ ԾԻՐԱՆԻ ԲԻՈԼՈԳԻԱՅԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Ծիրանենին հողի նկատմամբ բնա՛վ պահանջկոտ է. նա աճում է քարքարոտ, կրային և տակիրային հողերում, ուր չեն աճում կամ դժվարութեամբ են աճում մյուս պտղատու բույսերը: Մակայն ծիրանենին վատ է աճում ծանր կալաչին հողերում:

Հայաստանում ծիրանենու անկարկների մեծ մասը դա՛նվում է քարքարոտ լանջերում, աճելով դղալի բարձրութեան հասնող վայրերում, քան թե դեղձը, օրինակ, Միկոյանի շրջանում, Մեղրիում և Արաղածի հարավային լանջերում:

Չնայելով ծիրանենու տարածման վերահիշյալ դժվարին պայմաններին, այնուամենայնիվ Հայաստանում բնականոր առմամբ ծիրանենին ուժեղ աճման ու զարգացման է հասնում. միջին հասակի ծառերն ունենում են 7-ից մինչև 10 մետր բարձրութեան և բավականաչափ սաղարթախիտ զաղաթ՝ մինչև 10—11 մետր արամագծով:

Ծիրանենին զիմանում է ուժեղ սառնամանիքներին: Այդև պտղաբուծական կայանի Փիզիոլոգիական լաբորատորիայի (Մ. Համբարձումյան) տվյալներով հաստատված է, որ ձմեռային նորմալ պայմաններում ծիրանենին առանց վնասվելու դիմանում է ըստ Յելսիուսի 27° ցրտին:

Ցածրադիր դասու պայմաններում, ուր զարուն ու աշունը հաճախ անկայուն են, ծիրանենին զգալիորեն ամելի է չառ է վնասվում վաղ աշնանային և ուշ զարնանային ցրտերից: Ծիրանենու ծաղիկները դիմանում են ըստ Յելսիուսի մինչև 4° ցածր ջերմութեան:

Հյուսիս-արևելյան շրջաններում (Ալավերդի և այլն) ծիրանենու ծաղկման շրջանում նրան բավական մեծ վնաս են հասցնում մթնոլորտային տեղումները:

Ծիրանենու վեղետացիան շատ վաղ է սկսվում. նա պատկանում է այն ծառերի թվին, որոնք նշենուց հետո առաջինն են ծաղկում: Հայկական ՍՍՌ հարավային մասի ցածրադիր գոտում ծաղկումը տեղի է ունենում մարտի վերջին կամ ապրիլի սկզբին:

Ծաղկման տևողությունը խիստ կարճ է (3-ից մինչև 10 օր). ծաղկման սկզբի փոխանցումը մասսայական ծաղկման՝ տեղի է ունենում մեկ օրվա կամ նույնիսկ մի քանի ժամվա ընթացքում, նայած օդի ջերմաստիճանին:

Ձանաղան շրջաններում կատարված բազմամյա դիտողությունները պարզել են, որ ծաղկման փուլն անցնելու համար ծիրանենին պահանջում է 209°-ից մինչև 412° ջերմություն:

Հայկական ՍՍՌ ծիրանենիների պտուղների հասունացման շրջանը՝ մյուս ուսյունների ծիրանենիների համեմատությամբ բավական երկարատև է: Այն տևում է համարյա 2 ամիս, մինչդեռ մյուս վայրերում հասունացումը տեղի է ունենում մեկ կամ ամենաշատը մեկ ու կես ամսում: Ցածրադիր գոտում վաղահաս սորտերը (սպիտակ նովրատ և այլն) փյուռ են հասունանալ հունիսի 10-ից, իսկ ուշ հասնող սորտերի (համբան, դեռնդի) հասունացումը տևում է մինչև օգոստոսի 5—10-ը: Սորտերի հիմնական մասսան հասունանում է հուլիսի ընթացքում:

Պտուղների հասունացման համար, նայած սորտին և ուսյունին, պահանջվում է 1193°-ից մինչև 2709° ջերմություն*), իսկ ամբողջ վեղետացիոն շրջանում— 3959°-ից մինչև 4719°: Վեղետացիոն շրջանի երկարատևության (257-ից մինչև 314 օր) և վեղետացիայի ընթացքում եղած բարձր ջերմաստիճանի շնորհիվ ցածրադիր գոտում ծիրանը միշտ աճում է երկրորդ անգամ, իսկ որոշ տարիներում— նույնիսկ երրորդ անգամ:

Որոշ տարիներում, երբ աշունը ձգձգվում է և երկարատև տաք վեղետակից հետո ջերմաստիճանը մի անգամից խնում, ծիրանենին անցնում է բառենտ վիճակի, առանց տերևաթափի:

Նախաբուսային գոտում ծիրանը 12—14 օրով ափսոսելու և սկսում վեղետացիան, քան ցածրադիր գոտում: Իսկ ծաղկումը և պտուղների հասունացումը տեղի է ունենում համարյա միաժամանակ. երբեմն ծաղկումն սկսվում է 2—5 օրով, իսկ մասսայական ծաղկումը՝ 2—3 օրով ափսոսելու և:

Ծաղկման ամբողջ փուլը սկզբից մինչև վերջ տևում է 7—12 օր: Նախաբուսային գոտում ծիրանենին իր վեղետացիան ափար-

*) Հասունացման շրջանը հաշվվում է պտուղների կազմավորումից մինչև նրանց լիակատար հասունացումը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՅԱՇՐԱԿԻՐ ԴՈՏՈՒՄ ԾԻՐԱՆԵՆՈՒ ՏԱՐԲԵՐ ՍՈՐՏԵՐԻ
ԳՏՈՒՂՆԵՐԻ ՀԱՍՈՒՆԱՑՄԱՆ ԺԱՄԿԵՏՆԵՐՆ ԸՍՏ ԲԱԶՄԱՑՅԱ ՏԿՅԱԼՆԵՐԻ
(ՀԱՇՎԱԾ ՀՆԳՕՐԾԱԿՆԵՐՈՎ)

СРОКИ СОЗРЕВАНИЯ РАЗЛИЧНЫХ СОРТОВ АБРИКОСА В
НИЗМЕННОЙ ЗОНЕ АРМЕНИИ ПО МНОГОЛЕТНИМ ДАННЫМ

ՀՈՒՆԻՍ						ՀՈՒԼԻՍ						ՕԳՈՍՏՈՍ							
1	5	10	15	20	25	30	5	10	15	20	25	30	5	10	15	20	25	30	
			—	—															ՆՈՎՐԱՍՏ ՍՈՐ. НОВРАСТ БЕЛ.
			—	—	—														ՆՈՎՐԱՍՏ ԿՐԱՍՆ. НОВРАСТ КРАСН.
					—	—	—	—	—	—	—	—							ԽԱՐՔԻ. ХАРДЖИ.
					—	—	—	—	—	—	—	—							ԲԱԶՄԱՐԻԿ БАДАМАРИК
					—	—	—	—	—	—	—	—							ՆԱԽԻՇՆԱՆԻ ԿՐԱՍ. НАХИЧЕВАНН КРАС.
					—	—	—	—	—	—	—	—							ՆՈՎՐԱՍՏ ԽՈՍՐՈՎՅԱՆ НОВРАСТ ХОСРОВШАН
						—	—	—	—	—	—	—							ԲԱԶՄԱՐԻ БАДАМИ
						—	—	—	—	—	—	—							ՇԱԼԱԽ ШАЛАХ
						—	—	—	—	—	—	—							ԱԴՋԱՆԱԿԱՆ АДЖАНАБАД
							—	—	—	—	—	—							ԳՅՈՂ-ԳՅՈՂ ГЯРГЯР
							—	—	—	—	—	—							ԽՈՍՐՈՎՅԱՆ ХОСРОВШАН
							—	—	—	—	—	—							ԹԱԲԱՐՅԱ ТАБАРЭЯ
							—	—	—	—	—	—							ՆԱԽԻՇՆԱՆԻ ՍՈՐԻ. НАХИЧЕВАНН БЕЛ.
							—	—	—	—	—	—							ՍԱՐԻ ԹԱԲԱՐՅԱ САРИ ТАБАРЭЯ
							—	—	—	—	—	—							ԳՅՈՂ-ԲԱԶՄԱ ГЯ-БАДАМ
							—	—	—	—	—	—							ԴԱՅԻ КАЙСИ
							—	—	—	—	—	—							ԽԻԱՐԿԵՆԻ ХИАРКЕНИ
							—	—	—	—	—	—							ԱԵՍԹԱՆԻ АБУТАНИ
							—	—	—	—	—	—							ԳՅՈՂ-ՋԱՆԱՐԱԿ ГЯОДЖАНАБАД
							—	—	—	—	—	—							ՀԱՄԲԱՆ АМБАН
							—	—	—	—	—	—							ՇԵՎՈՆԻ ГЕВОНДИ
							—	—	—	—	—	—							ՈՐԴՈՎԱԿԻ ОРДУБАДИ
							—	—	—	—	—	—							ՍԱՐԻ-ԲԱԶՄԱ САРИ-БАДАМ

ТАБЛИЦА НАИЛУЧШИХ ОПЫЛИТЕЛЕЙ АБРИКОСА

Փորձարկող Опыляемый	Փորձարկող Опытель	Շախ	Խոթաշան	Բարաթա	Արտաշան	Գորգաշան	Նախաշ. կր.	Հանա	Լեռնա	Սարի Բադա
1. Շախ Շախ		+	+	+	+	+	+	+	+	+
2. Խոթաշան Խոթաշան		+	+	+	+	+	+	+	+	+
3. Բարաթա Բարաթա		+	+	+	+	+	+	+	+	+
4. Արտաշան Արտաշան		+	+	+	+	+	+	+	+	+
5. Գորգաշան Գորգաշան		+	+	+	+	+	+	+	+	+
6. Նախաշան Նախաշան		+	+	+	+	+	+	+	+	+
7. Հանա Հանա		+	+	+	+	+	+	+	+	+
8. Սարի-Բադա Սարի-Բադա		+	+	+	+	+	+	+	+	+

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՏՆՈՒՄԻ ՄԱՍԻՆ

տում է մոտավորապես 10 օրով ավելի չուա, քան ցածրադիր դոտում (տես ծիրանի զարդացման Փենոֆագերի աղյուսակը) : Այս պատճառով, բերքն ապահովելու համար, նրանք պահանջում են համապատասխան փոշոտիչներ (տես փոշոտիչների աղյուսակը) :

Այդեպողաբուծական կայանում մեր կատարած դիտողությունների համաձայն, Հայկական ՍՍՌ ծիրանների բնորոշ առանձնահատկություն է հանդիսանում նրանց պրակտիկ ինքնատերելիությունը. նույնպիսի պատկեր նկատվում է նաև միջին-ասիական սորտերի մոտ :

Տեղական սորտերի ծաղկավուչու ծլունակությունը (լարբատորային պայմաններում, 10% չափարային լուծույթում)՝ բավարար է : Այդեպողաբուծական կայանի ֆիզիոլոգիական լարբատորիայի ավյալների համաձայն, 1933—1935 թ. թ. ծաղկավուչու ծլունակությունը հետևյալ միջին %-ն է կազմում.

1. Արուիթայի	46.49
2. Համբան	42.27
3. Թարարզա	37.39
4. Խոսրովշահ	37.70
5. Նախիջևանի կարմ.	33.81
6. Ղեփնդի	32.98
7. Գյոզլանարազ	31.39
8. Շալախ	22.14

Ծիրաններին բերք է տալիս պաղատու կարճեցրած ճյուղերի՝ «խիսնների» և միամյա ուժեղ չվերի վրա : Պտուղներն առաջում են հիմքին ավելի մոտիկ գտնվող միամյա ուժեղ չվերի կողային բողբոջներից : Կարճեցրած ճյուղերի բերքիությունը տեղական ծլունակ չառ մեծ է, ընդամենը 4—5 տարի է, որից հետո նրանք մահացման են ենթարկվում և նրանց փոխարեն առաջում են նորերը, մանավանդ լավ լուսավորվող ճյուղերի վրա :

Ծիրաններին վաղ է սկսում պտուղներ տալ, 4—5-րդ տարում, իսկ 10 տարեկան հասակից արդեն դալի բերք է տալիս :

Ըստ մեր դիտողությունների, նրա բերքիությունը բարձրանում է մինչև 20 տարեկան հասակը, որից հետո նրա բերքը չառ թև քիչ ստաբիլ է լինում, և միայն 40 տարուց հետո բերքատվությունն սկսում է ընկնել. 60—70 տարեկան հասակում այն դեռ դալի բերք է տալիս : Լիակատար պտղաբերության շրջանում, նայած սորտին, մեկ ծառի բերքը հասնում է 100-ից մինչև 400 կգ. -ի :

Նկ. № 1. Ծիրանի պաղարերով ճյուղ

«ՇԱԼԱԽ» ՍՈՐՏԻ ԲԵՐԲԻ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ ԸՍՏ ԾԱՌԻ ՀԱՍՍԿԻ

(Եռամյա տվյալներ՝ կգ ով)

УЧЕТ УРОЖАЯ «ШАЛАХ» ПО ВОЗРАСТУ (3-х летние данные в кг.)

Ծառի հասակը Возраст дерева	1934 թ. 1934 г.		1935 թ. 1935 г.		1936 թ. 1936 г.	
	ձիջին средний	բերք ур.	ձիջին средний	բարձր высший	ձիջին средн.	բարձր высший
ձիջին 10 տարի до 10-ти лет	52		55	85	16,5	
11-20 տար.	79	188	69	135	48	88
21-30 տար.	105	453	75	147	142	312
31-40 տար.	152	384	88	168	95	362
41-60 տար.	107	293	35	158	78	202

20-30 ՏԱՐԵԿԱՆ ԾԻՐԱՆԻ ՏԱՐԲԵՐ ՍՈՐՏԵՐԻ ԲԵՐԲԻ ՀԱՇՎԱՌՈՒՄԸ (ԿԼԳ-ՈՎ)

УЧЕТ УРОЖАЯ РАЗЛИЧНЫХ СОРТОВ АБРАКОСА В ВОЗРАСТЕ

20-30 лет

Սորտի անունը Наименов. сорта	1934 թ. 1934 г.		1935 թ. 1935 г.		1936 թ. 1936 г.		Ծանոթություն Примечание
	ձիջին средний	բարձր высший	ձիջին ср. ан. ур.	բարձր высш. ур.	ձիջին средн. ур.	բարձր высш. ур.	
1. Շալախ Шалах	110	453	68	168	168	362	
2. Խոսրովի Хосровшан	90	—	95	269	100	162	
3. Թաբաթ Табарза	78	110	80	140	57	110	
4. Աբու թալիբ Абу-талиб	—	—	25	—	48	—	10 տ. 10 лет
5. Խալալ Халал	—	—	38	185	105	309	

Բերքի հաշվառումը՝ երեք տարվա ընթացքում կատարված է յուրաքանչյուր սորտի 25-ական ծառի վրա (երեան քաղաքի հին աղվիններում), որտեղ չի եղել կանոնավոր կտն պարարտացում, որի պատճառով բերքի համեմատաբար ցածր ցուցանիշներ են ստացվել։ Իսկ երկտատարդ տնկարկների պտղաբերությունը նոր է տեսվում։

№ 7 աղյուսակում նկատվող համեմատաբար ցածր բերքատվությունը բացատրվում է տնկարկի խտացվածությամբ և ագրոտեխնիկական պատշաճ խնամքի բացակայությամբ։

ԾԻՐԱՆՆՈՒ ԱԳՐՈՏԵՆՆԻԿԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ

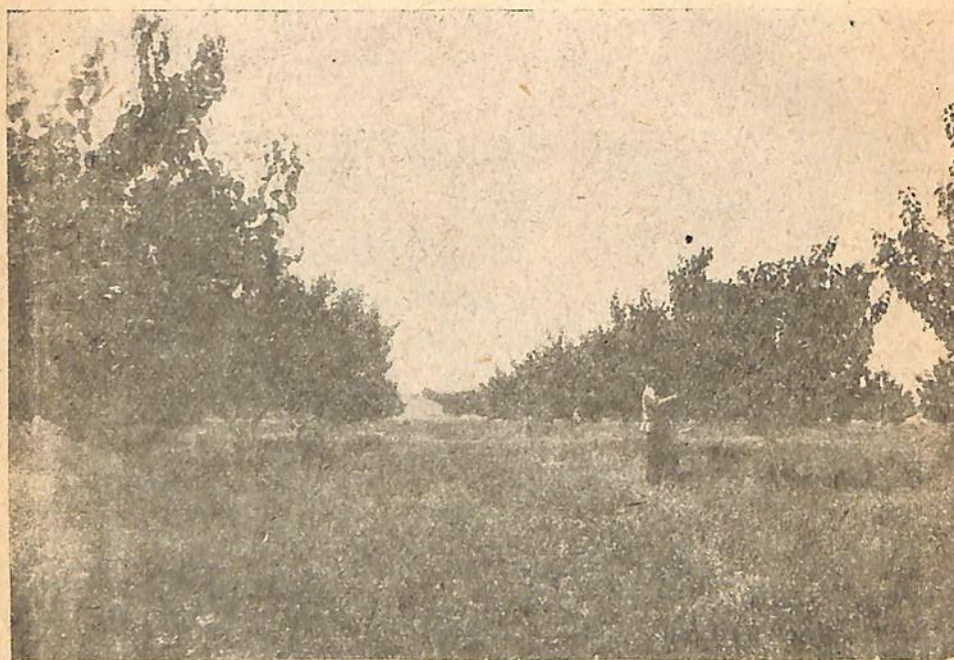
Մինչև սեպտեմբերի 1-ը, Հայկ. ՄՍԽ-ում ըստ ծիրանենու տնկարկի չի եղել։ Ծիրանենիները սովորաբար տնկվում էին խաղողի աղվինների շուրջը, բլրալանջերին և առհասարակ այն տեղերում, որոնք սակավ ախտանի են ուրիշ կուլտուրաների համար։ Չնայելով ծիրանենիներին ուժեղ սնմանը, սովորաբար նրանց շատ փոքր սնման մակերևույթ էին հասկացնում։ Հաճախ կարելի էր հանդիպել իրարից ընդամենը 3—5 մ. հեռավորության վրա

Նկ. 2. Ծիրանենու ծեր (խաղ) այդի

զանիող ծիրանները: Խիտ տնկման հետևանքով ստորին ճյուղերը, որոնք զանվում էին լուսավորման աննպաստ պայմաններում, հետզհետե մահացման էին ենթարկվում, իսկ ծառերը երկարաճովում էին, ունենալով շատ փոքր սաղարթ ու դրա հետևանքով էլ ունենում էին աննշան բերքատվություն: Դժվարանում էր նաև պտուղների հավաքելը և ծառերի խնամքը, այն է՝ կտր, բուժումը և այլն:

Այդպիսի ծառերի պտուղների հավաքը կատարվում էր դրվափորապես նրանց թափ տալու կամ ձողով ճյուղերին հարվածելու միջոցով, որի հետևանքով խիտ ընկնում էր պտուղների որակը: Այդ ամենի պատճառով այնպիսի բարձրորակ սորտեր, ինչպիսիք են՝ շալախը, խոսրովչահին և այլն, — օդադործվում էին միայն սլուրեր և պալիկլո պատրաստելու համար կամ թե սլրիմիտով եղանակով չորացվում էին արևի տակ: Հին այգիներում ծիրանի ծառերի շուրջը կամ ամբողջ տարածությունը բռնվում էր բանջարեղենով—տոմատներով, բադրիջանով, վա-

Նկ. 3. Ծիրանենու երկտասարդ այգի

բունդով, կաղամբով և այլն: Ավելի հաճախ չէր փորվում ու թողնվում էր խտանձի համար:

Թե սովխոզները և թե կոլխոզները նոր աշխինքում— ծիրաններն տնկվում է 10 մ. X 10 մ. կամ 9 մ. X 9 մ. հեռավորության վրա, իսկ շարքամեջերում առավելաւ է ցանկում՝ հողի ստրուկ-տուրան բարելավելու համար, որովհետեւ ծիրաններուն հատկաց-վում են մեծ մասամբ անստրուկտուր, որոշ չափով աղաչին, կրաչին և տակիրաչին հողերը: 1935 և 1936 թ. թ. սկսած՝ ծի-րաններու տնկումը կատարվում է խառն սորաերով, փոշոտումն ավելի լավ ապահովելու համար (համաձայն մեր մշակած սխե-մաների): Ծառերի ոռոգումը կատարվում էր բաժաններով, որի հետևանքով ջուրը լճանում էր փոշխացած հողերում և դա մեծ չափի չորացման պատճառ էր դառնում, երբեմն աղ չորացումը 80—70% -ի էր հասնում: Միայն 1938 թվից որոշ սովխոզներ, օրինակ, Հայկոնտերվորեսկոյի III և IV սովխոզները, անցան օ-ղակաձև, ինֆլուորացիոն եղանակով ջրելուն, որը նպաստեց ծա-ռերի կոչողականության տոկոսի բարձրացմանը, ինչպես նաև նրանց ավելի լավ աճմանը:

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԾԻՐԱՆՆԵՐԻ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Ուսումնասիրությունը ցույց է տվել, որ Հայաստանի ծի-րաններն աչքի են ընկնում ձևերի ու սորաների բացառիկ մեծ բազմազանությամբ: Ըստ ամենահիմնական հատկանիշների՝ նրանց կարելի է բաժանել բազմաթիվ խմբերի, որոնք արժեքա-վոր են այս կամ այն տեսեսա-տեխնոլոգիական ցուցանիշներով ու հատկություններով: Իսկ այդ խմբերի սահմաններում գոյու-թյուն ունեն բազմաթիվ վարիացիաներ ու կլոններ՝ այս կամ այն ընդուն չհատկություններով:

Հիմնականում աչքի են ընկնում իրենց բազմազանությամբ պտուղները: Գոյություն ունեն ահալին թվով վարիացիաներ ըստ պտուղների ձևի, մեծության, դուլնի, քլմիական բաղա-դրության, համի և տեխնոլոգիական հատկությունների: Ոչ պա-կան բազմազանություն ունեն նաև կորիզները: Գոյություն ու-նեն դրանց բազմաթիվ ձևերը, որոնք տարբերվում են այս կամ այն բնոլոգիական հատկանիշներով և աղն:

Իսկ Հայաստանում՝ սերմերով բազմացվող չատ սորաների ստեղծությունն է՛լ ավելի է հարստացնում վերոհիշյալ բազմա-զանությունները:

Կանդ առնենք այդ կարևորագույն հատկանիշների վրա՝ ծիրանների սորտերը բնորոշելու համար:

Ըստ սերմի համի տեղական ծիրանները բաժանվում են երկու խմբի. քաղցրակտրիղ ծիրաններ, որոնց պատկանում է տեղական ծիրանների (բոլորը պատվաստված) մեծ մասը՝ ներառյալ սերմնարույսերից ստացված որոշ փոփոխակները (խարջի), և դառնակտրիղ ծիրաններ, որոնց թվին է պատկանում «խարջի» փոփոխակների հիմնական մասսան:

Հալատառնում հանդիպում են սպիտակ դուշնից մինչև բաց-նարնջագույն ծիրաններ՝ համարյա մուգ կարմրությամբ:

Տեղական սորտերի ճնշող մեծամասնությունն ունի պտղամաշիկ լավ անջատող կտրիղ, բայց պատահում են նաև սորտեր, որոնց կտրիղը բոլորովին չի անջատվում:

Տեղական բոլոր սորտերի պտուղները թափառ են լինում, բայց թափառության աստիճանը տատանվում է՝ միջակից մինչև զրեթե լերկ պտուղները (թարաբոյա):

Պտուղները լինում են տարբեր մեծությամբ, — 20 գր. քաշ ունեցողներից՝ մինչև շատ խոշորները, որոնք 100 գր. քաշ են ունենում, իսկ պտուղների մեծ մասն ունի միջին մեծություն — 40—60 գրամ:

Պտուղների ձևն ևս տատանվում է՝ հարթ-կլորավուններից մինչև երկարավուն-ձվաձևները:

Ծիրանի տեղական սորտերն իրենց քիմիական բաղադրությամբ բավական հարուստ են չաքարներով և չոր նյութերով, բայց թթվությամբ աղքատ են: Այդ՝ նրանց մի առանձին արժեք է տալիս:

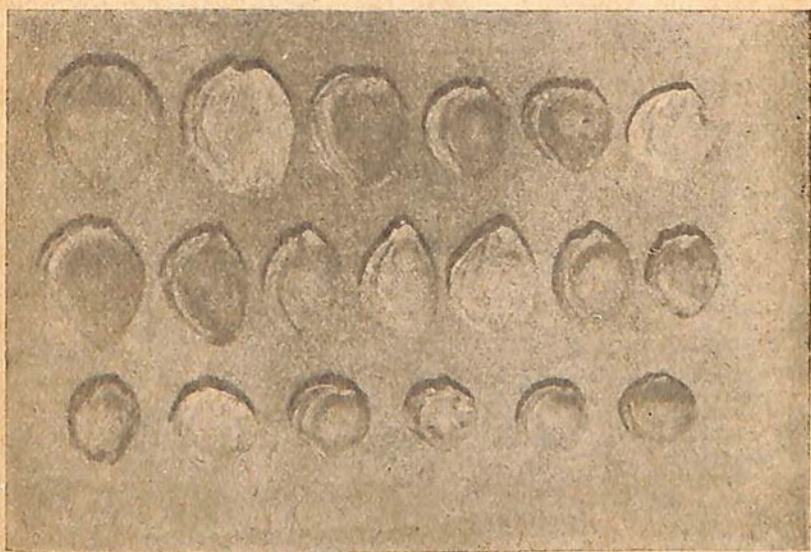
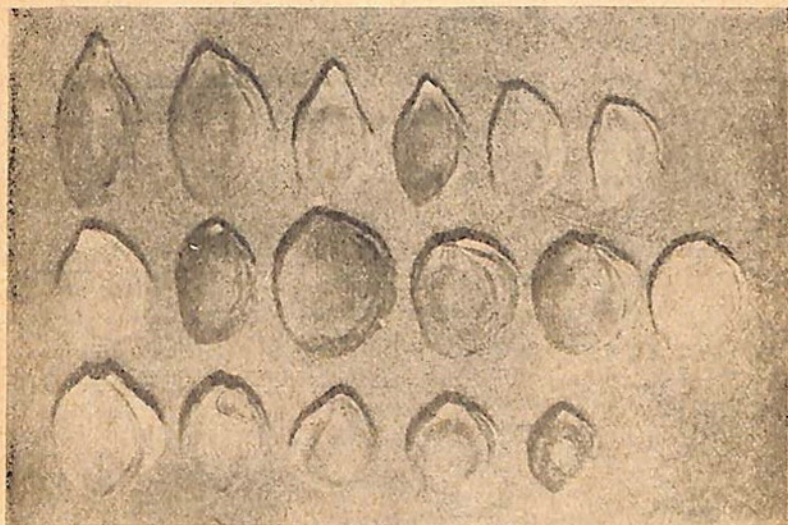
Ստորև բերում ենք ծիրաննեու մի չաքք սորտերի պտուղների կազմի բաղմամբ միջին տվյալները՝ տոկոսներով (կայանի քիմ. լաբ. — ԱՖրեկյան):

Աղյուսակ № 8

Չորք	Չոր նյութեր	Շաքարներ	Սնդուկային չաքքներ	Սպիտակուս	Գլյուկոզ	Պտղաշաքար	Տրամբոլ թթվում.	Քաղցր նյութ	Մոխիր
85,9— 73,3 80,53	14,06— — 26,7 19,47	7,9—15,8 12,24	2,69—7,9 4,38	5,05—9,17 8,45	2,04— 5,68 3,44	0,58— 1,60 0,98	1,68— 0,23 1,03 0,60	0,72— — 0,8 0,84	0,45— — 0,8 0—80

ԸՍՏ ԿՈՐԻՉԻ ՁԵՎԻ ՈՒ ՄԵԾՈՒԹՅԱՆ

Ծիրանների համար խիստ բնորոշ սորտային հատկանիշ է հանդիսանում կորիզի ձևը: Հաճախ արտաքին տեսքով իրար նման պտուղներ ունեցող սորտերը հեշտաթիվամբ են տարբերվում կորիզներով:

Նկ. 4 ա և 4 բ Կորիզների վարիացիան ըստ ձևի և մեծության

Ծիրանի հայկական սորտերի կորիզներն ունենում են կլորավունից մինչև երկարավուն ձև, հարթ մակերեսից սկսած մինչև խիստ անհարթ, համարյա ծակոտկեն մակերես: Որովայնակարի կողերը լինում են երբեմն խիստ արտահայտված սուր, երբեմն էլ հաղիվ նկատելի չափով կամ երբեմն նրանք ակոսիկներով նման են արտահայտված:

Թիկնակարի վրա ակոսիկը, որով անցնում է անոթաթելային խթիկը լինում է բաց կամ բոլորովին փակված: Սերմը (միջուկը), նալած սորտին, կաղժում է կորեղի ընդհանուր քաշի 20%-ից մինչև 60%-ը (տես աղ. № 9):

Սորտերի մեծ մասի կորիզները միջին չափի են, բայց լինում են նաև թե մանր և թե խոշոր կորիզներ, որոնք պատկասված սորտերի մոտ կաղժում են պտղի ընդհանուր քաշի 2,5%-ից մինչև 7%-ը, իսկ սերմնաբույսերի մոտ — 4%-ից մինչև 25%: Ծիրանի առանձին կուլտուրական սորտերի պտուղների մեխանիկական կաղժը բնորոշվում է հետևյալ աղյուսակով.

Աղ. № 9

Табл. № 9.

Սորտերի անունները Название сортов	Պտղի միջին քաշը гր.-ով Средний вес пло- да в гр.	Կորիզի միջին քաշը գր.-ով Средний вес косточки в граммах	Սերմերի միջին քաշը գր.-ով Средний вес семян в гр-ах	Կորիզի % -ը պտղի համեմատ. % косточки в отношении плода	Սերմերի % -ը կորիզի համեմատ % семян в отно- шении косточки.
1. Շալախ Шалах	51-65	1.9-2.5	0,6	2,5-3	31
2. Խոսրովշահի Хосровшаи	27,5	1.2	0,49	4	40
3. Աբութաдиби Абутадиби	23	1.49	0,32	6	21
4. Օրդубաди Ордубади	29	—	—	—	—
5. Գեոգճանաբադ Геогажанабад	27	1.06	0.1-0.65	3	44
6. Թաբառա Табараа	24	1.6	0.2-0,7	7	33
7. Բադամի Бадамия	30.2	—	—	—	—
8. Սարի-Թաբառա Сари-табараа	43	2.4	1.1	5,6	45
9. Բադամ-արիկ Бадам-арик	30	1.8-3	—	6	30-40
10. Գեյ-բադամ Гей-бадам	34	1	0,6	3	60
11. Սարի-բադամ Сари-бадам	30-45	1.8-2.3	—	6	—
12. Համբան Амбан	52	1.9	—	3-4	—

Սորտերի անունները Название сортов	Պտղի միջին քաշը գր-ով Средний вес плода в гр.	Կորիզի միջին քաշը գր-ով Средний вес косточки в граммах	Սերերի միջին քաշը գր-ով Средний вес семян в гр-ах	Կորիզի 0/0-ը պտղի շաճման. 0/0 косточки в отношении плода	Սերերի 0/0-ը կորիզի ճաճման. 0/0 семян в отно- шении косточки.
13. Ղևոնդի Гевонди	44	1,8	—	4	—
14. Նախիջևանի կարմ. Нахичевани кр.	36	2	—	6	14
15. Նախիջևանի սպ. Нахичевани бел.	35	1,9	—	5,4	42
16. Աղջանաբադ Агджанабад	21	1,3	—	5	39
17. Նովրաստ սպ. Новраст бел.	27	1,6	—	6	43
18. Նովրաստ կարմ. Новраст красн.	34	1—3	—	6	25
19. Գյարգյաթ Гяргяг	42	1,8	—	4—3	33
20. Խիարքենի Хиаркени	42	3,2	—	7,6	19
21. Կայսի Кайси	18	1,0	—	5,5	40
22. Համրան զառնակորիզ Амбан с горким ядр.	38,6	1,7	—	4	32
23. Խարջի № 13 Харджи № 13	38	1,8	—	4,7	—
24. Խարջի № 4 Харджи № 4	34	2,6	1,0—1,5	7,6	50
25. Խարջի № 6 Харджи № 6	24	1,5	—	6	—
26. Խարջի № 1 Харджи № 1	32	8,0	—	25	—
27. Խարջի № 8 Харджи № 8	15,5	1,5—2	—	11	35
28. Խարջի № 9 Харджи № 9	22	1,8	—	8	40
29. Խարջի № x Харджи № x	10—15	—	—	20	—

Ծաղիկները մեծ մասամբ խոշոր են, սպիտակ գույնի, բայց
Հանդիպում են նաև վարդագույն ծաղիկներով (նովրաստ նախի-
ջևանի, սարի-բաղամ, խարջի)։ Իրենց ձևով պսակաթևերիկները
լինում են կլորավուն, ալեձև, այս կամ այն չափով
ամբողջական ելրերով։ Առեչքների քանակը տատանվում է 20-ից
30-ի միջև։ Վարսանդը լիավոր է, առեչքներից երկար կամ
կարճ։

ԵՐԲԱՆԻ ՍԱՐՅԵՐԻ ԽԴԴԱՎՈՐՄԱՆ ՄԻՋՄԱԼ ԸՍՑ ՏՆՅԵՄԱՆ ՏՆՆԵՈՒՈՐԳՈՒԹՅԱՆ ՎՄՑԻՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ

СХЕМА ГРУППИРОВКИ СОРТОВ АБРИКОСА ПО ХОЗЯЙСТВЕННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИМ КАЧЕСТВАМ

409
Panne

Рассказ

June 1965

Разно-средний

1746

Средн

84

Подпись

Տեքնիկեքնի էրենց մեծությամբ լինում են՝ 5 սմ. X 3, 7 սմ. և 11, 5 սմ. X 9, 3 սմ. :

Տերեաթիթեղը լինում է տափակ-կլորափուն, սրտաձև, երկարափուն-ձվաձև : Առանձին սորտերի տերեւներն ունենում են առամհալուր եղերը — մանր, սուր առամհաձև կամ սղոցանման և կամ խոշոր-երկակի-կլորափուն-առամհաձև : Մորեերի ճեղք մեծամասնության տերեաթիթեղի կեսերը սիմմետրիկ են և քիչ ծալված են դեպի վեր :

Ծառերի սաղարթի ձևը պայմանավորվում է նրանց աճման բնույթով :

Տեղական սորտերի մեծամասնության սաղարթը դնդաձև է, բայց հանդիպում են նաև հատած գնդի ձևի սաղարթով, օրինակ, ղեփոնդի, արաթալիբի, ինչպես նաև կորացած, — սարիբազամ, գյոյբազամ և խարջու մի քանի սորտերի սաղարթն-բլբլ :

ԿՈՒԼՏՈՒՐԱԿԱՆ ԾԻՐԱՆԵՆԻՆԵՐԻ ԴԱՍԱԿԱՐԳՄԱՆ ԱՌԹԻՎ

Պոմոլոգիական դրականության մեջ կան ծիրանները դասակարգելու որոշ փորձեր : Եղած բոլոր դասակարգումները, ինչպես մատնանշում է նաև Կոստինան, չառ արհեստական են և հիմնվում են գլխավորապես կորիզի, պողի և որոշ ղեպքերում նաև ծաղկի մորֆոլոգիական հատկանիշների վրա :

Միայն ամենապերճին ժամանակներս Կ. Ֆ. Կոստինան իր բազմամյա աշխատանքները հիման վրա առանձնացրեց երեք խումբ :

I. «Միջին ասիական, որի մեջ մտնում են Միջին Ասիայի, Արևմտյան Չինաստանի, Ալգանստանի, Հյուսիսային Հնդկաստանի և նրանց կից բնակչին երկրների ծիրանները :

II. Իրանական-կովկասյան խումբ, որ տարածված է գլխավորապես Անդրկովկասում, Իրանում, Փոքր Ասիայում :

III. Եվրոպական խումբ, որի մեջ հիմնականում մտնում է եվրոպայի (այդ թվում նաև ՍՍՍՄ եվրոպական մասի), Ամերիկայի, Ավստրալիայի և Հարավային Աֆրիկայի ժամանակակից արգյունաբերական առարկաները :

Այս դասակարգման համաձայն, Հայաստանի ծիրանները մտնում են երկրորդ—իրանական-կովկասյան խմբի մեջ, որը «միջանկյալ խումբ է հանդիսանում միջին-ասիականի ու եվրոպականի միջև» : Հայկական ծիրաններին են «իրենց ավելի հասարակական միջև» : Հայկական ծիրաններում ու ծաղկիներում մտնում են ճյուղերով, խոշոր տերեւներով ու ծաղկիներով մտնում են

Եւրոպ, Եվրոպական խմբին, ըստ պատույների տիպի — 1, միջին-ասիական խմբին :

Ձեռքի հարմարությունը և բարձրագույնությամբ դեպի հարված գիջում են միջին-ասիական խմբին, բայց ավելի հարուստ են Եվրոպականից :

Կոստրինան սորտերն ուսումնասիրելու հիման վրա ըստ պատույնների ժառանգական փոփոխականությամբ հատկանիշների նրանց բաժանում է 42 տիպի : Պատույնների ժառանգական փոփոխականությամբ վերաբերյալ նրա սխեմայի համաձայն՝ Հայաստանում տարածված սորտերը կարելի է դասել հետևյալ տիպերի շարքը — № № 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 28, 29, 30, 31, 32 և 33 :

Նկատի ունենալով ծիրանի արդյունաբերական նշանակությունը Հայաստանում, մենք նպատակահարմար ենք դնում տեղական բոլոր սորտերը խմբավորել ըստ նրանց անտեսա-տեխնոլոգիական հատկությունների : Ծիրանի բոլոր սորտերն ըստ իրենց հատկանիշման ժամկետների կարելի է բաժանել 4 մեծ խմբի .

1. Հասունացման վաղ ժամկետի սորտեր :
2. Հասունացման վաղից միջին ժամկետի սորտեր :
3. Հասունացման միջին ժամկետի սորտեր :
4. Հասունացման ուշ ժամկետի սորտեր :

Այս խմբերից յուրաքանչյուրն իր հերթին կարելի է բաժանել ենթախմբերի, նայած թե դրանք որչափ պիտանի են վերամշակման այս կամ այն տեսակի համար :

1. Կոստրվային (կոմպոտներ, քաղցրավենիք, պալիդո) :
2. Չոր-մրդային :
3. Մեղանի :

Ստորև բերում ենք ծիրանի տեղական սորտերի խմբավորման մեր սխեման՝ ըստ անտեսա-տեխնոլոգիական հատկությունների : Անցնենք ծիրանի սորտերի նկարագրության՝ ըստ առանձին խմբերի :

ՀԱՍՈՒՆԱՑՄԱՆ ՎԱՂ ԺԱՄԿԵՏԻ ՍՈՐՏԵՐ

Ծիրանի վաղահաս սորտերն Արարատյան դաշտի պայմաններում հասունանում են հունիսի 10—15-ից մինչև հուլիսի 1—2-ը :

Դրանց ապրումները խիստ սահմանափակ է, առայժմ հայտնի է ընդամենը երեք սորտ, — սպիտակ նովրաստ, կարճիկ նովրաստ և նախիջևանի կարմիր :

Այսպիսի երկու սորաերը բացառապես սեղանի են, իսկ նախնիներն կարմիրը պիտանի է սմբողջական սրտուղներով կոմպոսիցիաներ պատրաստելու համար: Վաղահաս սորաերի մեջ չորմրդային սորաեր բոլորովին չկան:

ՍԵՂԱՆԻ ՍՈՐՏԵՐ

Ինչպես արդեն ասվեց, դրանց թվին են պատկանում սղիտակ նույնաստ և կարմիր նույնաստ սորաերը:

Այս սորաերն ամենամաղ հասունացողներն են, հասունանում են հունիսի 10-ից մինչև 20-ը: Պտուղները բարձրորակ չեն, ունեն միջին մեծություն կամ մանր են:

Արժեքավոր են միայն հասունացման վաղ ժամկետի չորս-հինգ:

ՍՊԻՏԱԿ ՆՈՎՐԱՍՏ

Այս սորաը բավական տարածված է ցածրադիր առյուծնուրում, ավելի հաճախ հանդիպում է Երևանի քաղաքամերձ տեղերում: Բացառապես սեղանի սորա է և տեղական սորաերից ամենամաղ հասունացողը: Բերքատվությունը միջակ է:

Պտուղները ցածր որակի պտուղատու չի մտնում ստանդարտ սորաերի մեջ:

Ծառի ունի միջակ մեծություն, մոտ 7,9 մետր բարձրություն, բնի տրամագիծը — 35 սմ, կեղևը դուր-դարձնադույն է:

Սաղարթը ժողոված է, կորացած, 10—11 մետր տրամագծով: Ճյուղերը դուրսավուն են, չվերը կարճ են և բարակ. միջհանգույցները կարճ են:

Ծաղիկները սպիտակ են, խոշոր: Բաժակատերևիկները կոնաձև են, ոչ-թափոտ: Ամբողջ բաժակը դուրսավոր է: Պսակաթերթերը կլորավուն են, եղունգը՝ վարդադույն, ջղերը՝ սպիտակ: Վարսանդը ծաղկած է, թույլ թափոտ, անկախերից կարճ: Առեչքաթերթերը վարդադույն են:

Տերևները կլորաձև են: Տերևի դադարթը հակված է դեպի ներքև:

Տերևաթիթեղը բարակ է, կոկիկ: Տերևի վերին մակերեսը բաց-կանաչավուն է, փայլուն: Գլխավոր ջղեր թե վերին և թե ստորին մակերեսից, հիմքի մոտ գունավորված է:

Տերևակոթը երկարավուն է: Տերևը լինում է միջին մեծությամբ կամ խոշոր, 55 սմ մինչև 116 սմ, միջին թվով 7,5 սմ: Լայնությունը — 40 սմ մինչև 87 սմ, միջին հաջիով 60 սմ:

Պտուղները մանր են, հասունանում են ավելի վաղ, քան մնացած բոլոր սորաերի պտուղները (հունիսի 10-ից մինչև

20-ը): Գտուղները կշռում են 14 գր. մինչև 39 գր., միջինը — 27 գրամ:

Գտուղն ունի կլորափուն ձև, տափակ կամ կլորավուն դա-
դաթով: Զադարի փոսիկն ունի միջակ խորություն (5 մմ), մի-
ջակ լայնություն (5 մմ) և ուղիղ ձև:

Գտուղն իր կոթունին թույլ է կապած: Գաղի գույքը դեղնա-
փուն-սպիտակ է, երբեմն կաթմիր երանդով, որ բռնում է սլա-
ղի մինչև 1/3 մասը. պտուղն ալեկի հաճախ լինում է առանց
կարմրության: Մաշկը բարակ է, ոչ ամուր, չի անջատվում
պտղամսից, թափոռությունը թույլ է:

Գաղամիսը սպիտակ է, գերհասունացած պտուղների մի-
սը — սևեղան-սպիտակ, կորեղից ոչ բոլորովին անջա-
տկող, խիստ հյութալի: Հյութն անգույն է: Հյութավածքը
խիստ թեխառա է, ջրալի, պտուղն անհամ է, դրեթե անբույր:

Կորիզը համեմատաբար խոշոր է, միջին հաշվով — 23 մմ:
Քաշը — 1,2 գր. մինչև 2,3 գր., միջին հաշվով 1,6 գր., և
կազմում է պտղի ընդհանուր քաշի մինչև 6%-ը: Չվաճել է,
հաղիվ նկատելի վզիկով: Կորիզի մակերեսը համարյա կոկիկ է:
Թիկնակաբեր բացված է ամբողջ երկայնքով, սակայն հանդիպում
են նաև աչնալիսի կորեղներ, որոնց կարը բացված է միայն հիմ-
քի ու ծայրի մոտ: Որովայնակաբեր վրա դուբա են ընկած բոլոր
կողերը, բայց որում հենց ծայրի մոտ կողերը չքանում են: Այս
սրտի համար բնորոշ է աչն ալոսիկը, որն անցնում է կտուրի
մոտից, որովայնի կարի լայնքով: Թաթմ կոթիլը բաց-դարձնա-
դույն է: Միջուկը քաղցր է և կաղմում է կորեղի ընդհանուր
քաշի 43%-ը:

Սպիտակ նուրբատի պտուղներն աղքատ են չափարներով և
չոր նյութերով:

Աղյուսակ № 14

ՍՊԻՏԱԿ ՆՈՎԱՍ ՍՈՐՏԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ԲԻՄԻԱԿԱՆ ԲԱՆԱԲՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (0/0)

Զուր	Զոր նյութեր	Շաքարներ	Ռեզուկցիվ շաքարներ	Սախարոզա	Գլյուկոզա	Պտղազանա	Թաղանթա- նյութ	Թթվություն	Սոխիլ
85,94	14,06	7,94	2,62	5,05	2,04	0,58	0,72	1,68	0,45

Այս սորտը համեմատաբար քիչ է տարածված. լինում է գլխախորտալեն երևանի քաղաքամերձ ալդիներում: Նրա պտուղները պիտանի են միայն թարմ միճակում գործածելու համար:

Ծաղիկակեն բծախորտկոչում (clasterosporium carpophilum) վարակելու տեսակետից տեղախան սորտերի մեջ միջին տեղն է զուգում:

Նրա հիմնական թերություններն են հանդիսանում ցրտերին քիչ դիմանալը և պտուղների ցածր սրակը. հենց այս պատճառով էլ, այն չի մտցված առանդարտ ասորտումներում մեջ:

Ծաղը ուժեղ աճող է, կանգուն դիրքով, խիտ երկարաձուլված սաղարթով: Ճյուղերը երկար են, կանգուն, կարմրավուն-դարչնագույն, երկար միջահանդույցներով:

Ծաղիկներն ունեն միջին մեծություն, սպիտակ են: Բաժակատերևները սրածայր են, կակիկ, ջղերը կարմիր են, պսակաթերթերը կլորավուն ձև ունեն, կողմից բաց-վարդագույն-սպիտակ է, ջղերը վարդագույն են, առեքաթիկերը— կամաչավուն:

Տերևներին ունեն միջին մեծություն՝ 75 մմ×68 մմ: Սրտաձև են:

Տերևի վաղաթիվը երկարավուն է, ծալված է դեպի ներքև: Տերևաթիթեղը հաստ է, մաշկաման, կոկիկ: Տերևի եզրերը սուր-բարակ-առամնավոր են: Վերին մակերեսը զեղնավուն-կանաչ է, առանց թափոտության: Ջղերն անգույն են:

Պտուղները հասունանում են սպիտակ նոթրաստի պտուղներից մի քանի օր ուշ — հունիսի 10-ից մինչև 26-ը: Դրանք մեծ մասամբ մանր են, մեծությունը միջին հաշվով 37 մմ×37 մմ×35 մմ: Բաշը—21 գր. մինչև 47 գր. միջին հաշվով 34 գր.:

Պտուղները կլորավուն ձև ունեն, կողքերից խիտ տափակած: Պտղի վաղաթիվը սեղմ է: Զաղարն ունի միջին խորություն (5—9 մմ), լայն է (5—8 մմ): Պտղի վրայով անցնում է խոր ալոսիկ, որը հասնում է մինչև վաղաթիվ: Պտղի գույնը ոսկե-զեղնավուն է, անընթաց կարմրություն, որը տարածվում է համարյա ամբողջ պտղի վրա:

Մաշկն ունի միջին հաստություն, մի քիչ թափու է, մսից չի անջատվում, ունի միջին ամրություն:

Պտղամիտը նարնջագույն է, կլավ է կորիդին, քիչ հյութալի է, հյութը ուկեղույն է: Կաղմվածքը խիտ թելառատ է: Ունի քաղցրաթիթու, ալյուրի համ և թույլ բուրմունք: Ավելի շատ չոր նյութեր և չաքարներ է պարունակում, քան սպիտակ նոթրաստ սորտը:

Կարիզը բավական խոշոր է. միջին հաշվով— 23 մմ×18 մմ×
×12 մմ. Կշռում է 1 գր. մինչև 3 գր. և կազմում է պտղի ընդ-
հանուր քաշի համարյա 6%-ը:

Միջուկը քաղցր է, կազմում է կորկղի ընդհանուր կշռի
25%-ը: Կարմիր նուրբաստի պտուղները նախակես աղքատ են շա-
քարով և չոր նյութերով:

Աղյուսակ № 11

ԿԱՐՄԻՐ ՆՈՎԱՍՏ ՍՈՐՏԻ ՊՏՆԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԲԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (‰ ‰)

	Չուր	Չուր նյութեր	Շաքարներ	Սեղանային զաքարներ	Սախարոզ	Պեկտին	Մոնոսակար	Քաղցր նյութ	Քիմիկատներ	Մոխիր
Տառանում	83,7— —86,0	13,96— 16,27	7,21— —9,24	1,62—5,31— —2,01 6,86	1,19— 1,70	0,31— 0,43	0,72— —0,75	1,36— —1,59	0,46— 0,59	
Միջին	84,88	15,11	8,22	1,81 6.08	1,44	0,37	0,73	1,47	0,52	

ԿՈՆՍԵՐՎԱՅԻՆ ՍՈՐՏԵՐ

Այս խմբում ներառվում է առնվում միայն մի սորտ, Նախիջևա-
նի կարմիրը, որի նկարագրությունը տրվում է ստորև:

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ԿԱՐՄԻՐ

Այս սորտը համեմատաբար քիչ է տարածված. նա լինում է
առավելապես Երևան քաղաքի այգիներում, գլխավորապես նախ-
կին մենատնտես աղբյուրներիցների այգիներում: Ներմուծված է
Նախիջևանի ԱՍՍՌ-ից, որ ցույց է տալիս հենց սորտի անունը:

Գնահատվում է որպես սեղանի վաղահաս և կոնսերվային
սորտ: Ունի կոնսերվային դոտում տարածվելու մեծ հեռանկար-
ներ, որովհետև տեղական հիմնական կոնսերվային սորտից, շա-
նուկ, 10 օրով ավելի շուտ է հասնում, որ մեծ նշանակություն
ունի կոնսերվի դործարանի մրդային ցեխի դործունեությունը
երկարացնելու տեսակետից:

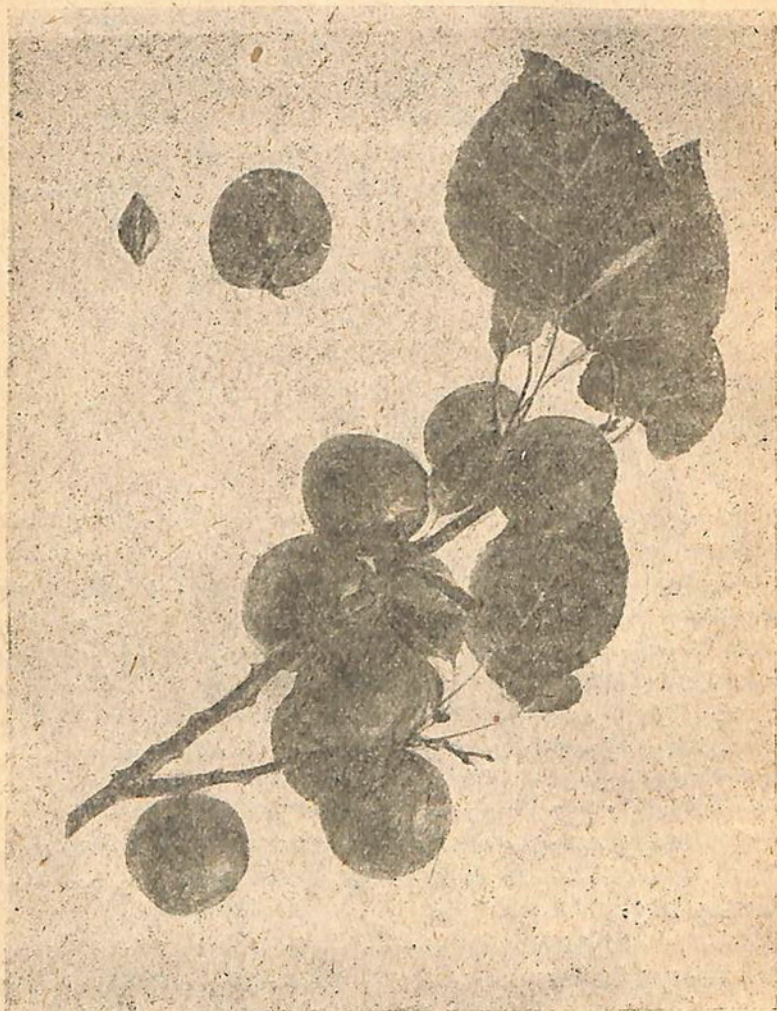
Պտուղների հատկությամբ լավագույնն է հանդիսանում տե-
ղական վաղահաս սորտերի մեջ: Մտցված է ստանդարտ ասոր-
տիմենտի մեջ:

Սառնամանիքներին դիմանալու տեսակետից ծիրանի տեղա-
կան սորտերի մեջ միջին տեղն է բռնում: Մակուտկեն-բժամորու-
թյամբ վարակվելու իմաստով ևս միջին տեղն է բռնում տեղա-
կան սորտերի մեջ:

Այս սորտն ինքնաստերիլ է: Նրա համար լավագույն փուլ-
տիչներ են հանդիսանում թարթրղան և արութալիբին:

Ծառն ունի միջին մեծութիւն, 6,5 մետր բարձրութիւն:
Բնի տրամագիծը 25 սմ է: Կեղևը կարմրավուն-դարչնադույն է,
սաղարթը — երկարավուն:

Ճյուղերը կարմրավուն-դարչնադույն են, փայլատ: Միջհոն-

Նկ. 5. Նախիջկանի կարմիր (պտուղները)

գումարներն ունեն միջին երկարութիւն կամ հաղվագչուտ դեպ-
քում կարճ են լինում :

Ծաղիկներն ունեն միջին մեծութիւն, սպիտակ են : Բաժակա-
տերեւները կոնաձև են, սպակաթերթերը— կլորավուն :

Տերևները երկարավուն-ձվաձև են : Տերևի դադարթը երկար
է, ծալված է դեպի ներքև, մի փոքր ոլորված :

Տերևաթիթեղը կոշտ-կետավոր է, հաստ (0,3 մմ), մաշկա-
նման, մի փոքր անհարթ : Տերևի եզրերը կլորավուն-խոշոր-ա-
տամնավոր են : Վերին մակերեսը բաց-կանաչ է, սուրճաւ,
մերկ : Զդերն անգույն են :

Տերևաթիթեղը կոթունին միացված է դրեթե ուղիղ : Տերևն
ունի միջին մեծութիւն — 59 մմ— 106 մմ×44—99 մմ. միջին
հաշվով— 85,6 մմ×70,4 մմ : Տերևակոթն ունի միջին երկարու-
թիւն— 25 մմ—ից մինչև 58 մմ, միջին հաշվով— 41 մմ :

Պտուղները հասունանում են վաղ ժամկետներում— հունիսի
22-ից մինչև հուլիսի 2-ը, ստուղները փոքր են. միջին հաշվով—
36,8 մմ×38,5 մմ×37 մմ. կշռում են 19 գր. մինչև 47 գր., մի-
ջին հաշվով— 36 գր. :

Պտուղներն ունեն կլորավուն ձև, հիմքի մոտ տափակ են :
Գաղաթը կլորավուն է, ձաղարը տափակ (6 մմ) և լայն (8 մմ),
ուղիղ :

Ակոսիկը սաղր է և խորացած է միայն հիմքի մոտ :

Պտուղն ունի կրեմի գույն՝ կարմիր երանգավորումով, որ
բանում է նրա 1/3-ից մինչև 1/2 մասը : Մաշկը հաստ է, թուփ,
միջակ թավոտութեամբ, ստղամսից չի անջատվում :

Պտղամիտը ոսկեգույն է, կպած է կորիզին, թելավոր է,
հյութալի. հյութը սպիտակ է, քաղցրահամ, կորիզի ու մաշկի
մոտ— թթվաչ, անուշաբույր. որոշ ալյուրահամ է զգացվում :

Կորիզը խոշոր է. միջին հաշվով— 21 մմ×17 մմ×11 մմ.
կշռում է 1,4 գր. մինչև 3 գր., որ կազմում է պտղի համարյա
6%-ը : Զվաճ է, մակերեսը մի փոքր անհարթ :

Թիկնակարը բացված է միայն հիմքի մոտ կամ միայն ծայրի
մոտ : Որովայնակարի բոլոր կողերն ուռուցիկ են, սուր է միայն
միջին կողը :

Կորիզը զեղնավուն-դարչնագույն է :

Միջուկը քաղցր է, կազմում է կորիզի քաշի 14%-ը :

Նախիջևանի կարմիրի պտուղները վաղահաս սորտերից ավե-
լի շատ հարուստ են շաքարով և չոր նյութերով (տես աղ. №12) :

Ձուր	Չորս նյութեր	Շաքարներ	Ռեզուկոզ նյութեր	Սախարոզ	Գլյուկոզ	Փրոպանոլ	Քալսիում թթվեր	Քլորիդներ	Մոլբեր
80,97	12,94—	6,20—	1,33—	6,87—	1,13—	0,05—	0,46—	0,62—	0,49—
—87,10	—19,94	—11,49	—2,34	—8,92	—1,82	—0,23	—1,43	—1,40	—0,78
84,60	16,16	9,10	1,88	7,79	1,43	0,16	0,91	1,11	0,62

ՀԱՍՈՒՆԱՅՄԱՆ ՎԱՂԻՑ-ՄԻՋԻՆ ԺԱՄԿԵՏԻ ՍՈՐՏԵՐ

Այս խումբը հարուստ է սորտերի քանակությամբ: Դրանց պտուղները հասունանում են հունիս ամսի վերջից մինչև հուլիսի կեսն ընկնող ժամանակաշրջանում: Դրանց թվին են պատկանում բարձրորակ սորտերը, որոնց մեծ մասը մացված է ստանդարտ ստորաիմենտի մեջ:

Այս խմբի մեջ է մտնում նաև աշխարհահռչակ «չալախ» սորտը:

Այս խմբում կան թե սեղանի և թե կոնսերվային ու չոր-մրդալի սորտեր: Ստորև տալիս ենք վերև հիշատակված ենթա-խմբերի սորտերի նկարագրությունը:

ՄԵՂԱՆԻ ՍՈՐՏԵՐ

Սեղանի սորտերն իրենց հատկություններով դերագանցում են հասունացման վաղ ժամկետի սորտի պտուղներին: Նրանք համարյա բոլորը լայն տարածված են Արարատյան դաշտում և նախալեռնային դոտում ու բարձր բերք են տալիս: Նրանցից մի քանիսը համեմատաբար մեծ չափով են դիմանում սառնամանիք, ներքին և մտել են Հայկ. ՍՍՌ-ի լեռնային շրջանների ստորաիմենտի մեջ:

Սեղանի սորտերի թվին են պատկանում հետևյալ սորտերը. չալախ, բաղամ-աբիկ, դյառ-դյառ և մի շարք սերմնաբույսեր: Անցնենք դրանց նկարագրությունը:

Շալախ (նշանակում է շահին վայել): Շալախ սորտն ամենատարածվածն է ծիրանի տեղական սորտերի մեջ: Այն հանդիպում է ծիրանի մշակութային բոլոր ուսյուններում և հանդիսանում է հիմնական սորտը բոլոր արդյունաբերական աղյուղներում:

Ծառերը երկարակյաց են, խիստ բերքատու և ամեն տարի

բերք են տալիս: Մեկ ծառի միջին բերքը տատանում է 70-ից 110 կիլոգր. միջև, բարձր բերքը հասնում է 384—454 կիլոգր.—ի: Սկսում է պտուղներ տալ 3—4-րդ տարում և 10 տարեկան հասակից արդեն զգալի բերք է տալիս— 50—60 կիլոգր.: 60 տարեկան ծառը ևս լավ բերք է տալիս:

Ստանամանիքներին դիմանալու տեսակետից ծիրանի տեղական սորաների մեջ հանդիսանում է ամենակայուն սորաներից մեկը (լստ կաշանի ֆիլիսոլոգիական լաբորատորիայի տվյալների):

Շալախը համեմատաբար քիչ է վարակվում նաև «ծակոտկեն բծավորությունից» (լստ Հայկ. ՄՍՈ—ի Բույսերի պաշտպանության և Այգելոպալարուծական կաթանների տվյալների):

Ըստ պտուղների սրակի, թե թարմ վիճակում դորձածելու և թե վերամշակման համար՝ ճանաչված է իրրև լավագույն սորա: Նրա պտուղները պիտանի են նաև չորացման համար:

Շալախն ինքնաստերիլ սորա է. նրա համար լավագույն փոշաղէներ են՝ զյուլջանարաղ, արութալերի, խոսրովչահի և Թաթարդա սորաները:

Նկ 6. Շալախի ծառը

Այն մտցված է Հայկ. ՍՍՌ-ի, Անդրկովկասյան և մյուս
ուրիշ ռեսպուբլիկաներից շատերի ստանդարտ ասորտիմենտի
մեջ:

Ծառը խիստ մեծ է, 30—40 տարեկան ծառերի բարձրու-
թյունը հասնում է միջին հաշվով 7 մետրի: Բունը սաստիկ խոր-
տուրորտ է, հաստ, մոտ 56 սմ. տրամագծով: Կեղևն ունի դորշ
գույն: Սաղարթը զնդաձև է, փուլած, 11,5—12 մետր տրամա-
գծով, պատած խիտ սերկնեքով:

Միամյա չվերը կարմիր-դարչնագույն են, միջհանգույց-
ներն ունեն միջին երկարութուն:

Ծաղիկները խոշոր են, սպիտակ: Բաժակատերևները կոնաձև
են, որոշ ծաղիկների բաժակատերևները — կլորավուն, ոչ թա-
վոտ: Սմբողջ բաժակը գունավորված է:

Պսակաթերթերը կլորավուն են, եղունգը՝ վարդագույն,
ջղերը՝ սիպտակ:

Տերևները խոշոր են, լայն-ձվաձև: Տերևի դադաթը նեղա-
նում է միանդամից, ձգված է, երկարավուն:

Տերևաթիթեղը համեմատաբար բարակ է (0,18 մմ), մաշկա-
նման: Վերին մակերեսը մուգ-կանաչ է, փայլուն: Գլխավոր ջի-
ղը հիմքի մոտ կարմիր գույն ունի: Տերևաթիթեղի եզրերը խո-
շոր-երկակի-սուր-առամհավոր են:

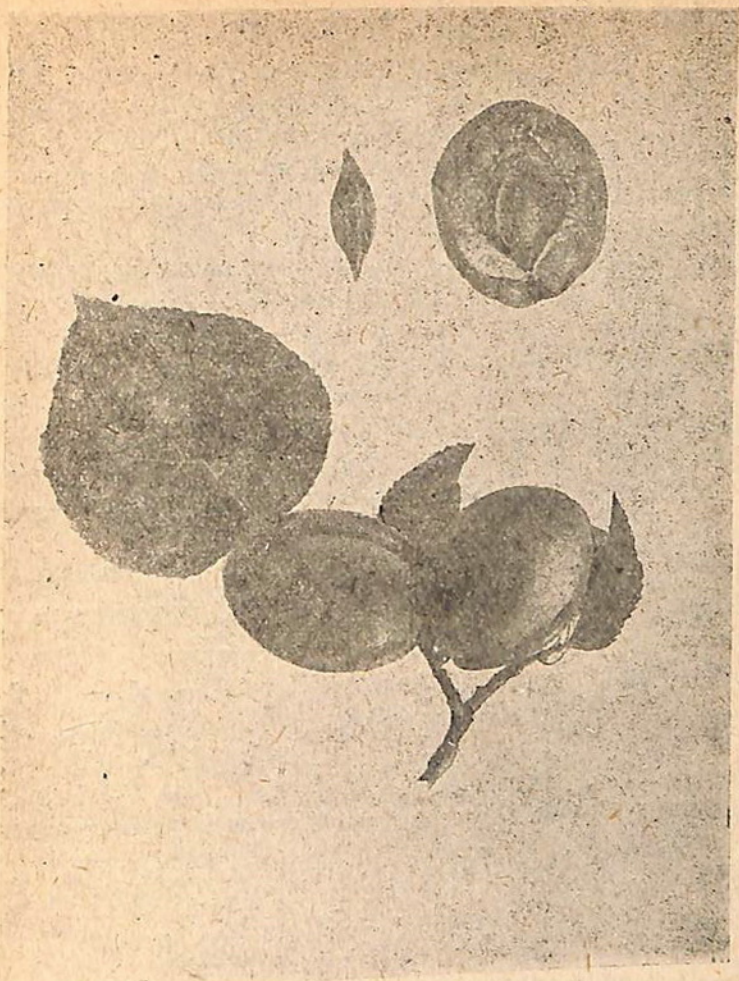
Տերևի միջին չափը՝ 89,9 մմ×78,5 մմ: Կոթին միանալու
տեղը երկարավուն է: Կոթն ունի 40 մմ երկարութուն, գունա-
վորված է միայն վերևի կողմից:

Պտուղները հասունանում են վաղից-միջին ժամկետներում,
հունիսի 25-ից մինչև հուլիսի 15-ը, ըստ որում, մասսայական
հասունացումը տեղի է ունենում հուլիսի 1-ից մինչև 10-ը:
Պտուղները խոշոր են — 50,8 մմ×44,7 մմ×42,5 մմ, և կշռում
են 51 գր. մինչև 65 գր.: Հաճախ հանդիպում են առանձնապես
խոշոր պտուղներ, որոնց քաշը հասնում է 95—100 գր., իսկ մե-
ծությունը — 66 մմ×52 մմ×51,4 մմ:

Պտուղները օլալ են, կողքերից մի փոքր տափակած և պլա-
զակոթի մոտ փոքրիկ, երկարավուն լիկիկով: Պտղի դադաթը
սեղմ է: Զաղարը խորն է, առանձին պտուղների ձաղարը — շատ
խորն է (11 մմ), լայն (6—10 մմ), անկանոն ձևի է, մի փոքր
ծալքավոր եզրերով:

Պողպակոթը կանաչ է, երբեմն կարմիր երանգավորված, մի
քիչ թափոտ, շատ կարճ, ամուր չի կպած պտղին:

Պտուղը — ռսկեգույն դեղին է, արևի կողմում կարմրու-
թյուն ունի: Կաթմբությունն աղնամորու գույնի նման է և լավ

Նկ. 7 Շաղախի պտուղները

Հրապարակող պտուղները վրա՝ բռնում է դրանց մակերեսի մինչև $\frac{1}{2}$ -ը:

Պտղի մաշկը բարակ է, ունի մեջակ ամբուլթյուն, թավռալած է միջին չափով, պտղամսից չի անջատվում: Պտղամիսն ազատ է կորիզից, ոսկեդույն է, հյութալի, հյութն անդույն է: Պտղամսի կաղմվածքն ամուր է, մառու:

Պաշտի համը խիստ հաճելի է, քաղցրավուն, քնքույշ բուր-
մունքով:

Կորիզը մանր է, — 30 մմ×19 մմ×11 մմ, և կշռում է 1,9 գր-
մինչև 2,5 գր., որ կազմում է պտղի քաշի միայն 2,5—3%-ը:
Կորիզը երկարավուն է, ունի վզիկ: Մակերեսը հարթ է, ճեղք-
վածքներով, հաղվադյուռ դեպքերում մի փոքր խորատուրրա է:

Կորիզի մակերեսի վրայի ճեղքվածքներն այս սորտի բնորոշ
նշանն են հանդիսանում:

Որովայնակարի բոլոր կողերը պարզ նկատելի են, իսկ միջին
կողն առանձնապես շատ է դուրս բնկած: Բոլոր կողերն էլ սուր
են:

Թարմ կորիզը բաց-դարչնագույն է:

Միջուկը քաղցր է, ամբողջովին լցնում է կամերան և կշռում
է մոտ 0,6 գրամ, որ կազմում է կորիզի քաշի 31%-ը:

Շալախի պտուղները չաքարի ու չոր նյութերի պարունակ-
ությունը հայաստանի ծիրանների մեջ միջին տեղն են բռնում:

Աղյուսակ № 18

ԾԻՐԱՆԻ «ՇԱԼԱԽ» ՍՈՐՏԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԿԱԶՄԸ (%)

Ջուր	Ջուր նյութի	Շաքարներ	Ռեզուկցիվ չաքարներ	Սակարոնա	Գլյուկոզ	Պտղաշաքար	Թաղանթա- նյութ	Թթվություն	Մոլեկուլ
80,26— —40,26 82,70	15,74— —19,60 17,45	9,91— —14,10 10,67	2,56— 4,59 3,55	5,49— —10,0 6,68	1,42— —3,04 2,35	0,32— —1,94 1,42	0,56— —1,03 0,94	0,22— —0,84 0,53	0,44— —0,8 0,56

ԲԱԿԱՄ-ԱՐԻԿ

Այս սորտը բավական լաճա չափով տարածված է ծիրանի
մշակութան բոլոր ուայոններում: Հիվանդություններին և վնաս-
ատուներին դիմանալու տեսակետից միջին տեղն է բռնում, բե-
քատվությունը նույնպես միջակ է:

Պտուղները դործ են ամփում բացառապես թարմ վիճակում,
իրենց արտաքին տեսքով հիշեցնում են շալախ սորտի պտուղնե-
րը, բայց որակով զգալիորեն գիշում են նրանց (պղծամիսը
փոքրուն է, թունդ ալյուրահամ ունի):

Վերամշակման համար առանձնապես նշանակութիւն չունի, որոշ չափով ուշադրութիւն է դրաւում իր խիստ համեղ սերմերով, դրա համար էլ կոչվում է բաղամ-արիկ, այսինքն նուշ-ծիրան:

Ծառն ունի միջին մեծութիւն, 6,35 մետր բարձրութիւն. քնի տրամագիծը 32 սմ է. կեղևը դորշալուն-դարչնադույն է. սաղարթը փոփած է, դնդաձև, 9 մետր տրամագծով:

Միամյա չիբըր միջակ հաստութիւն ունեն, կարճ միջահան-դույններով են, ճկուն, դարչնադույն:

Ծաղիկներն ունեն միջակ մեծութիւն: Բաժակաաերկները կոնաձև են, լերկ: Սմբողջ բաժակը դունափորփած է, ներսի կողմից կանաչ: Ջղերը կարմիր են, պսակաթերթերը — կլորափուն: Եղունդը սպիտակ է, նրա ջղերը — նույնպէս սպիտակ:

Տերեւները կլորափուն-ձվաձև են: Տերեւի դարգաթը ծալփած է դեպի ներքե: Տերեւի եզրերը երկակի—կլոր-խոշոր-ատամնափոր են: Կոթունին միանալու տեղը երկարափուն է:

Տերեւթիթեղն ունի միջին հաստութիւն (0,2 մմ), մաշկանման է:

Տերեւի վերին մակերեսը կանաչ դույն ունի: Գլխավոր և կողային ջղերը հիմքի մոտ դունափորփած են: Ստորին մակերեսի կողմից ջղերը դունափորփած չեն:

Տերեւներն ունեն միջակ մեծութիւն— 77 մմ×67 մմ: Տերեւ-վակոթը կարճ է — 22,7 մմ, դունափորփած է ստորոջովին կամ միայն վերին մակերեսը:

Պտուղները հասունանում են վաղից—միջին ժամկեաններում— հունիսի 20-ից մինչև հուլիսի 10-ը, ունեն միջին մեծութիւն— 44,7 մմ×35,2 մմ×33 մմ, ու կշռում են 17,5 գր. —ից մինչև 54 գր., միջին հաշվով 30 գր.:

Պտուղները երկարափուն-ձվաձև են, կողքերից մի փոքր տափակացած, հիշեցնում են չալախի պտուղները, բայց մեքընից տարբերվում են նրանով, որ հիմքի մոտ ունեն ամէլի երկարափուն, ծալքավոր վզիկ և սրածայր դաղաթ: Պաղակոթի մոտ պողի ախոսիկն զղալիորեն խորանում է:

Պաղակոթը պողին թույլ է կնքած:

Ի տարբերութիւն չալախի պտուղների դույնից, բաղամ-արիկի պտղի դույնը կանաչափուն-դեղին է, սրեւի կողմում ունենում է աղնվածորու կարմրութիւն:

Մաշկը հաստ է, թույլ թափոտ, պտղամասից չի անջատվում:

Պտղամիսը նախնադուլն—կանաչավուն է, կորիզից ազատ, չոր, որոշ պտուղների միսը միջակ հյութալիություն ունի:

Հյութալածքը մի փոքր թեւափոր է, փխրուն: Պտղամիսը քաղցր է, որոշ չափով ալյուրահամ է տալիս, անուշաբույր է:

Կորիզը բավական խոշոր է,— 30 մմ×16 մմ×10 մմ, և կըշռում է 1,8 գր. մինչև 3 գր., որ կազմում է պտղի քաշի 6%—ը: Ունի երկարավուն ձև ու երկար վզիկ: Ի տարբերություն չալախի կորիզներից, բազամ—արիկի կորիզի մակերեսը խորտուրտա է, փոսիկներով:

Որովայնակարի բոլոր կողերը սուր են և լավ նկատելի:

Կորիզը մուգ—դարչնագույն է: Միջուկը խոշոր է, կազմում է կորիզի քաշի 30—40%—ը, խիստ համեղ է:

ԳՅԱՌ-ԳՅԱՌ

«Գյառ-դյառ» սորտը լայն տարածված է Աչտարակի շրջանում: Այն, ինչպես համբան ու ղեմոնգի սորտերը, սրկտակա՝ միս է, նրա պտուղներն ևս ղիմանում են երկարատև փոխադրության: Բերրի սորտ է:

Ծառը խիստ մեծ է, կեղևը՝ դորշ, ճյուղերը դարչնագույն, բարակ:

Ծառի սաղարթը կլորավուն է, փռված, 8—9,75 մետր տրամագծով:

Տերևները ձվաձև են, դեպի ներքև դարձած դադաթով: Տերևաթիթեղն ունի միջին հաստություն, մաշկանման է: Տերևի երկու կեսերը սիմմետրիկ չեն: Տերևի եզրերը սուր-առամանավոր են, կոթին միանալու տեղը երկարավուն է:

Տերևն ունի միջին մեծություն — 42 մմ—100 մմ×36 մմ××95 մմ: Հաճախ հանդիպում են 66 մմ×58 մմ ծաղալ ունեցող տերևներ:

Պտուղները հասունանում են վաղից—միջին ժամկետներում— հունիսի 5-ից մինչև 15-ը, ունեն միջին մեծություն կամ մանր են, միջին հաշվով— 43 մմ×42 մմ×39 մմ, ու կշռում են 33 գր. մինչև 60 գր., միջին հաշվով— 42 գր.:

Պտուղները կլորավուն են, կողքերից տալիս կաճ, պտղակոթի մոտ բշտիկավոր, մի բան, որը բնորոշում է այս սորտը: Պտղի դադաթը սեղմ է:

Այդուհիվ՝ պտուղը բաժանում է անհավասար մասերի:

Պտուղն ունի կանաչավուն—դեղին գույն, հազիվ նկատելի բաց կարմրությամբ:

Մաշկը հաստ է, ամուր:

Պողոսյանը սպիտակ է, կանաչափուն երանգավորումով, ա-
մուր է, քիչ հյութալի:

Պտուղը քաղցրահամ է, առանց բուրմունքի. ալյուրի համ
է զգացվում:

Կորիզը ձվաձև է: Հանդիարում են նաև կլորափուն կորիզներ:
Կորիզի մակերեսը խորտուբորտ է: Որոպանակարի բոլոր կողերը
դուրս են ընկած, բայց սուր է միայն միջին կողը:

Թիկնակարը բաց է միայն հիմքի մոտ կամ միաժամանակ
նաև դադարի մոտ:

Կորիզն ունի միջին մեծություն. միջին հաշվով— 28 մմ×
×22 մմ×11 մմ, ու կշռում է 1,4 գր. մինչև 2,9 գր., միջին
հաշվով— 1,8 գր., որ կազմում է պտղի ամբողջ քաշի 4%-ը:

Կորիզը բաց-դարչնադույն է, միջուկը քաղցր է և կազմում
է պտղի ընդհանուր քաշի 33%-ը:

Երևան քաղաքի ալյուրներում «դյառ-դյառ» անվան առաջ սրա-
տահում է մի բոլորովին ուրիշ ժորտ: Դրա պտուղները մանր են
կամ միջակ մեծություն ունեն, միջին հաշվով— 41,5 մմ×40 մմ
×39 մմ, ու կշռում են 25 գր. մինչև 52 գր., իսկ միջին հաշ-
վով— 34 գր.:

Պտուղները կլորափուն են, նարնջադույն, արևի կողմում
ադնվամորու կարմրությամբ: Պողոսյանը նարնջադույն է, կորի-
զից ոչ բոլորովին աղատ, հյութալի է. հյութը ոսկեդույն է:
Պտուղը քաղցրաթթու համ ունի և թույլ բուրմունք:

Կորիզը մանր է, կազմում է պտղի ամբողջ քաշի 3%-ը:

Սերմը քաղցր է, վիթը, կազմում է ամբողջ կորիզի 39%-ը:

ԿՈՆՍԵՐՎԱՑԻՆ ՍՈՐՏԵՐ

Վաղից-միջին ժամկետներում հասունացող կոնսերվային
սորտերի թվին են պատկանում արդյունաբերական ուսյունների
լավագույն սորտերը, որոնք աչքի են ընկնում իրենց համի բար-
ձրը հատկություններով և պտուղներին խոշորությամբ:

Նրանց պտուղներից ստացվում են բարձրորակ կոմպոտներ և
միայն քչերն են պիտանի՝ պյուրե պատրաստելու համար:

Այս ենթախմբի մեջ մտնում են չալախ, ալվալիբի, բալ-
ասրիմի սորտերը և խարջու. մի քանի վարիացիաները:

Ստորև բերվում է այս ենթախմբի մեջ մտնող առանձին
սորտերի նկարագրությունը:

Շալախ: Այս սորտի նկարագրությունն արդեն տրված է սե-
զանի սորտերի ենթախմբում:

Ըստ պատգմների հասկումից՝ այս սորաը տեղական պատմաստմած սորաների մեջ մեքջին տեղերից մեկն է բռնում, արժեքավոր է միայն պատգմների խոշորության պատճառով: Պատգմները պիտանի են կոնսերվի համար:

Այս սորաը միջին չափով տարածված է Մեղրու շրջանում: Հետագա տարածման հեռանկարներ չունի:

Ծառը խիստ մեծ է, 5—7 մետր բարձրությամբ, դնդաձև կամ լիսնաձև սաղարթով, որի արամտղիծը 6—10 մետր է:

Տերևները կլորաձև են, սրածայր դաղաթով: Տերևաթիթեղը մաշկանման է, կոկիկ եղրերը նուրբ-ատամնավոր են, տերևները խոշոր են կամ միջին մեծությու՜ն ունեն, —88 մմ—100 մմ×80 մմ—90 մմ:

Պտուղները հասունանում են մաղից-միջին ժամկետներում. Մեղրու պայմաններում պտուղները համարվում են միջին ժամկետներում — հունիսի 25-ից—հուլիսի 5-ը հասունացողներ և ունեն միջին մեծությու՜ն — 45 մմ—50 մմ×30 մմ—45 մմ×35 մմ—40 մմ, 30 գր. մինչև 50 գր. քաշով:

Պտուղները ձվաձև են, ոչ սխմետրիկ:

Պաղի դաղաթը կլորավուն է, մաշկը հաստ, միջակ թափուտությամբ, պղտմսից չի անջատվում:

Պտուղը զեղնադույն է, առանց կարմրության:

Պտղամիսը զեղնավուն-սպիտակ է կորեղից հեշտ անջատվող, քիչ հյութալի, քիչ թեւավոր, մսալի, փրփու՜ն:

Համը միջակ է, քաղցրաթթու:

Կորիզն ունի երկարավուն-կլոր ձև ու խորտուրտու մակերես: Որովայնակարի վրա բոլոր կողերը դուրս են բնկած, բայց սուր է միայն միջին կողը:

Թեկնակարը բարձրովին ծածկված է կորեղի ամբողջ երկարությամբ:

Կորեղն ունի միջին մեծությու՜ն, 2—3 գր. քաշ, որ կաղմում է պղտի ամբողջ քաշի 6%-ը:

Կորեղը բաց-դարձնազույն է, միջուկը— քաղցր, կաղմում է ամբողջ կորեղի 40%-ը:

ԲԱՆ-ՅԱՐԻՄԻ

Այս սորաը խիստ բերրի է, դիմանում է սնկային հիվանդություններին և միասատուններին: Աճում է միայն Մեղրու շրջանում, ուր բավական քիչ է տարածված:

Մացված է Մեղրու ռաջոնի ստանդարտ ասորականներին մեջ:
Արժանի է լաշն տարածման:

Ծառք մեծ է, ուժեղ աճող, 5—7 մետր բարձրությամբ,
կորացած սաղարթով, 6—10 մետր տրամագծով:

Կեղևը դուր է: Ճյուղերն ունեն միջին հաստությոյն: Միա-
մյա չվերք երկար են, բարակ, դարձնազույն:

Տերևները սրտաձև են: Տերևի դադաթը կարճ է, դանդուղ
է գլխավոր ջղի հետ միեւնոյն մակարդակի վրա:

Տերևաթիթեղն ունի միջին հաստությոյն, մաշկանման է,
կոկիկ:

Տերևի եղբերը բարակ-սուր-ասամեծ են: Գույնը մուգ-
կանաչ է:

Տերևն ունի միջին մեծությոյն, այն է՝ 36 մմ—90 մմ
× 72 մմ—88 մմ: Հաճախ հանդիպում են տերեւներ, որոնց մե-
ծությոյնը կազմում է 81 մմ × 76 մմ-ով:

Տերևակոթը երկար է, 35-ից մինչև 48 մմ:

Պտուղները հասունանում են վաղից—միջին ժամկետներում—
հուլիսի 2-ից մինչև 10-ը: Մեղրու շրջանի պայմաններում դրանք
ուշ հասունացողներ են:

Պտուղները մանր են կամ ունեն միջին մեծությոյն, — 33 մմ—
— 41 մմ × 33 մմ—42 մմ × 33 մմ—38 մմ: Հաճախ հանդիպում են
սրտունքներ, որոնք ունեն 38 մմ × 38 մմ × 35 մմ մեծությոյն, և
կշռում են 17 գր. մինչև 38 գր., միջին հաշվով— 31 գր.:

Պտուղները կլորավուն են, սիմետրիկ, դադաթը կլորավուն:
Չաղաքն ունի միջին մեծությոյն (5 մմ × 9 մմ):

Մաշկը բարակ է, մի քիչ խամրոտ, պտղամասից չի անջատ-
վում:

Պտղի գույնը կանաչավուն-սպիտակ է, արևի կողմում
կարմրությոյն ունի:

Պտղամիսը ղեղնավուն-սպիտակ է, հյութալի, թույլ թեւ-
ւորված, մսոտ: Համը շատ յալ է, քաղցր, ուժեղ բուրմուն-
քով:

Կորիզը սափակ-կլորավուն է, խորտաբոս մակերեսով:
Որովայնակարի վրա խիստ դուրս է ընկած միջին կողը:

Թիկնակարը բացված է միայն հիմքի մոտ և ծածկված է
բաղձաթիթի ծակոտիններով:

Կորիզը կալած է պտղամասին, ունի միջին մեծությոյն, կըշ-
ռում է 1,7 գր., որ կազմում է ամբողջ պտղի քաշի 5,5%-ը:

Կորիզը մուգ-դարձնազույն է:

Միջուկը քաղցր է, լիքը:

Այս խմբի շարքը կարելի է դասել նաև խարջիներից մի քանիսի՝ № № 1 և 2-ը (Նորագյուղ), որոնք առանձնապես հետաքրքիր են նրանով, որ դիմանում են սառնամանիքների և սնկային հիվանդություններին :

ՉՈՐ ՄԻՐԳ ՏՎՈՂ ՍՈՐՏԵՐԻ

Այս ենթախմբի մեջ մտնող սորտերն աչքի են ընկնում չաքարների ու չոր նյութերի բարձր պարունակությամբ : Տալիս են տրտաղբանքի բարձր ելանք և բարձրորակ չոր միլրդ :

Պտուղները մանր են կամ միջին մեծությույն ունեն :

Այս սորտերի թվին են պատկանում բադամի, աղջանաբադ, խարջի № 75 և խուրմեյի սորտերը :

Անցնենք դրանցից յուրաքանչյուրի նկարագրությանը :

ԲԱԴԱՄԻ

Այս սորտը հանդիպում է իբրև հատուկնառ ծառեր հին այգիներում :

Նրա պտուղները տալիս են բարձրորակ չոր միլրդ, որ իր հատկություններով չի դիջում միջին-առիականին : Տալիս է արտադրանքի մեծ ելանքը : Փորձնական չորացման տվյալների համաձայն, նրանից ստացված է 32% չորացրած մրդի ելանք :

Կայանի կողմից այն հանձնարարվում է՝ չոր մրդերի պատրաստման ուսյուններում լաջն չափով տարածելու համար :

Ծառն ունի միջակ մեծությույն, 5,5 մետր բարձրությույն և բնի 31 սմ տրամագիծ :

Կեղևը դորչալույն-կիւամոնաղույն է : Սաղարթը դնդաձև է, 7,5 մետր տրամագծով : Միամյա չվերը միջին երկարությույն և միջին հաստությույն ունեն :

Տերևները խոշոր են, սրտաձև : Տերևի դադաթը մի փոքր հակված է դեպի ներքև : Տերևաթիթեղը բարակ է, մաշկանման : Տերևի վերին մակերեսը վառ-կանաչ է : Գլխավոր ջիղը հիմքի մոտ գունավորված է :

Տերևի եզրերը խոշոր-կլորալույն-առամնալոր են : Կոթունի միացման տեղը երկարալույն է : Տերևի մեծությույնը՝ միջին հաշվով — 81 մմ×79 մմ :

Կոթունը գունավորված է, ունի 22 մմ—55 մմ երկարությույն, միջին հաշվով — 38,6 մմ :

Պտուղները հասունանում են վաղից-միջին ժամկետներում — հունիսի 25-ից մինչև հուլիսի 10-ը : Միջակից պակաս մեծու-

թյուն ունեն. միջին հաշվով— 42 մմ×37,2 մմ×34,2 մմ: Կշռում են 24,7 գրամից մինչև 36,5 գր., միջին հաշվով— 30 գր.:

Պտուղները ձվաձև են, կողքերից մի քիչ սեղմված: Պտղի դադաթը սեղմված է:

Ակոսիկը պտղակոթի մոտ խորն է:

Պտղի դույնը կանաչավուն-դեղին է, արևի կողմում աղնվա-մորու թույլ-կարմրությամբ:

Մաշկը հաստ է, մի փոքր թավոտ:

Պտղամիսը բաց-նարնջագույն է՝ հյութալի, հյութն (ան-դույն է: Պտղամսի կազմվածքը քիչ թելավոր է, քնքույշ, հալչող:

Պտուղը քաղցր է, յուրահաստեղ հաճելի համով, խիստ բու-րավետ է:

Կորիզը երկարավուն է, հիմքի մոտ ունի լիլիկ: Մակերեսը մի փոքր անհարթ է: Կորիզը խոշոր է, միջին հաշվով—24 մմ××12 մմ×10,5 մմ:

Որովայնակարի կողերը դուրս են ընկած՝ միայն կատարի մոտ, և բոլորն էլ սուր են:

Թիկնակարը բացված է հիմքի և ծայրի մոտ:

Կորիզը բաց-դարչնագույն է: Կորիզի վրա նկատվում են սպիտակ բծեր, որ բնորոշ է տվյալ սորտի համար:

Միջուկը քաղցր է, լիքը, կշռում է մինչև 0,6 գրամ:

Վերևում մենք մատնանշել էինք, որ ձևերի բաղմադանու-թյամբ առանձնապես հարուստ են այն ծիրանները, որոնք բաղ-մացվում են սերմերով և տեղական բնակչության մեջ հայտնի են «խարջի» կամ «լըռ» ընդհանուր անվամբ:

Քանի որ դրանք սերմերով են բաղմացվում, այս խումբն աչքի չի ընկնում միատեսակությամբ և նրա սահմաններում մեծ քանակությամբ վարիացիաներ են նկատվում:

Ծիրանների այս խմբի բնորոշ հատկությունն է հանդիսա-նում նրանց համեմատական դիմացկունությունը ցրտերի նկատ-մամբ, իմունիտետը անկային հիվանդությունների հանդեպ ինչպես և երաշտին դիմանալը:

Խարջու ծառերն աչքի չեն ընկնում ուժեղ աճեցողությամբ և նրանց մեծամասնության համար բնորոշ է սաղարթի կորացած ձևը:

Պտղաբերությունն ուժեղ է, պտուղները համեմատաբար մանր են, աչքի են ընկնում ալյուրահամով և թավալի ուժեղ բուրմունքով: Նրանց պտուղների հասունացումը զուգադիպում է վաղից-միջին մինչև ուշ հասունացող սորտերի հասունացման Ժամկետներին:

Դրանք օգտագործվում են պավիլյոն, պլուրե պատրաստելու և չորացման համար :

Խարջու հիմնական մասսան տարածված է Դարալադյապում և Մեղրիում :

Ավելի քիչ քանակությամբ դրանք հանդիպում են նաև ծիրանի մշակութային մնացած բոլոր ուսյոններում :

ԽԱՐՋԻ № 75 (ԿԱՅԱՆԻ ԿԱՆԿԱՅԻՈՆ ԱՅԳԻ)

«Խարջի»-ի սերմնաբույսերի մեջ մենք հայտաբերել ենք մի վարիացիա, որը պտուղները արագաճին տեսքով և նրանց համի արժանիքներով խիստ հիշեցնում է թաբաղա սորտը : Նրա պտուղներն ավելի խոշոր են, քան թաբաղայինը, պիտանի են չորացնելու և թարմ վիճակում գործածելու համար : Այս վարիացիան կարող է մեծ հեռանկարներ ունենալ մրդերի չորացման ուսյոններում տարածվելու համար, որովհետև բավական զվաճակուն է՝ ծախուկեն-բծախորտից հիվանդության նկատմամբ :

Ծառը խիստ մեծ է, գնդաձև, բնդարձակ սաղարթով :

Տերևներն ունենալ միջին մեծությույն, այն է՝ 81 մմ×76 մմ, ու երկար կոթ — մինչև 32 մմ :

Տերևաթիթեղը ձվաձև է, հաստ, կոկիկ : Տերևի երկու կեսերը ծալված են դեպի վեր, սիմետրիկ են :

Տերևն ունի մուգ-կանաչ դույն, եղբերը կլոր-բարակ-ատամնաձև են :

Պտուղները հասունանում են վաղից-միջին ժամկետներում — հուլիսի 6-ից մինչև 10-ը, ունեն միջին մեծությույն, այն է՝ միջին հաշվով — 40 մմ×41 մմ×37 մմ. կշռում են 30 գր. մինչև 40 գր., միջին հաշվով — 35,6 գր. :

Պտուղները կլորաձև են, ծայրերից ու կողքերից մի փոքր տափալացած : Պտղի դադաթն ևս տափալ է :

Պտուղն ունի կանաչավուն — դեղին գույն, վառ կարմրությամբ, որ բռնում է պտղի 1/2-ը : Մաշկը հաստ է, ամուր, հալմարյա մերկ :

Պղպամիսը նարնջավուն է, չոր, կորեղից աղատ : Կազմվածքը պինդ է, մսալի :

Պտուղը քաղցր է, յուրահասուկ համով ու բուրմունքով, հիշեցնում է թաբաղա սորտի համը :

Կորիզը խոշոր է, նրա քաշը կազմում է պտղի ամբողջ քաշի մոտ 7% -ը : Ունի կլորավուն ձև, խորտուբորտ մակերևույթ : Որովաճախարի վրա պարզ աչքի են ընկնում կողերը՝ խիստ դուրս

են ընկած, սուր են: Թիկնակարը բացված է ամբողջ երկարու-
թյամբ:

Կորիզը մուգ-դարչնագույն է, միջուկը—բաղցր, լիքը:

ԿՈՆԻՄԵՅՈՒ

Անունը «խուրմա» բառից է: Պտուղները ձևով ու քաղցրու-
թյամբ հիշեցնում է խուրման: Այս սորտը բարձր բերք է տա-
լիս: Համեմատաբար դիմացկուն է հիվանդությունների ու վնաս-
աստուների նկատմամբ: Պտուղները պիտանի են չորացնելու,
կոնսերվյալ պատրաստելու և թարմ վիճակում դործածելու հա-
մար: Այս սորտը բավական տարածված է Մեղրու շրջանում:

Մացված է Մեղրու շրջանի պաղատու կուլտուրաների ասոր-
տիվներով, մեջ:

Ծառը խիստ մեծ է, 10 մետր բարձրությամբ, տափակ-
դեղաձև սաղարթով:

Տերևները սրտաձև են, միջին չափի են, — 75 մմ—100 մմ×
65—105 մմ, հաճախ — 85 մմ×88 մմ:

Տերևաթիթեղի եզրերը կլորավուն—առամնաձև են:

Պտուղները հասունանում են վաղից միջին ժամկետում.
Մեղրու պայմաններում համարվում են ուշ հասունացող — հու-
լիսի 5-ից մինչև 10-ը: Ունեն միջին մեծություն — 39 մմ×
×37 մմ×38 մմ, ու կշռում են 30—36 գր.: Կլորաձև են, ոչ
սիմետրիկ, ունեն տափակ դադաթ:

Մաշկն ունի միջին հաստություն, ամուր է, միջին չափով
թափոտ, պտղամսից դժվարությամբ է բաժանվում:

Պտուղն ունի կրեմի գույն՝ վարդագույն թույլ կարմրու-
թյամբ:

Պտղամիսը միապաղաղ կրեմի գույնի է, քիչ հյութալի,
ամուր, մսալի: Համը միջակ է, քաղցրաթթու, թույլ բուր-
մունքով, խիստ զբացվում է ալյուրի համը:

Կորիզը ձվաձև է, սրածայր դադաթով: Մակերեսը ծակոտկեն
է: Որովայնակարի վրա խիստ դուրս է ընկած միջին կողը, բայց
քուրը կողերը սուր են:

Թիկնակարը բացված է կամ ամբողջ երկարությամբ, կամ
միայն հիմքի ու ծայրի մոտ: Կորիզն ունի միջին մեծություն,
կշռում է 1,5 գր. մինչև 2,5 գր., որ կազմում է պտղի ամբողջ
քաշի 6%-ը:

Կորիզը մուգ-դարչնագույն է, մի փոքր կպած է պտղամսին:
Միջուկը քաղցր է, զբացվում է թույլ դառնություն, միջուկի
քաշը կազմում է ամբողջ կորիզի քաշի 34%-ը:

Այս սորսը բաժանված է, առանձնապես դնո-
հատվում է ընակչության կողմից, որովհետև պտուղները խիստ
քաղցր են: Աճում է Արարատյան դաշտի բոլոր ռայոններում:
Քիչ հեռանկար ունի, որովհետև պտուղները խիստ մանր են և
չստ են վնասվում ծակոտիկներ ըծավորությունից: Ավելի մեծ
նշանակություն կարող է ունենալ միայն նրա մի վարկացիան,
որ կոչվում է «նուրի» և աղջանաբաղից տարբերվում է ավելի
խոշոր պտուղներով և մեծ չափով զխմանում է ծակոտիկներ ըծա-
վորությունը:

Պտուղները պիտանի են չորացման համար, (չորացվում են
առանց կտրատելու) և թարմ վիճակում դործանելու համար:

Ծառը խիստ մեծ է, 9,7 մետր բարձրությամբ և բնի
35—38 սմ տրամագծով:

Բաղմամյա ճյուղերի կեղևը կարմրավուն-դարչնագույն է:
Ճյուղերը դարչնագույն են, բարակ, միջին երկարությամբ: Սա-
ղարթը դեղածև է, 9—12 մետր տրամագծով:

Ծաղիկները խոշոր են, սպիտակ:

Բաժակաթերևները կլորավուն են, դեղձոտ, թույլ թափու-
ղները կարմիր են:

Պսակաթերթերը կլոր են, վարսանդը ծալված է, թույլ թա-
փու, առեղծևրից կարճ:

Տերևները խոշոր են, կլորավուն, դադաթի մոտ սուր ծաղ-
րերով:

Տերևի դադաթը կարճ է, մի փոքր ոլորված, դեպի ներքև
ծալված:

Տերևաթիթեղը հաստ է, կոկիկ, վերին մակերեսը բաց-կա-
նաչ է, փայլատ, կողքի ջղերը և զվառվոր ջղեր հիմքի մոտ
գունավորված են:

Տերևի եզրերը խոշոր-կլորավուն-ատամնավոր են: Կոթունի
երկարությունը 20-ից մինչև 50 մմ է և միջին հաշվով հավասար
է 38 մմ:

Պտուղները հասունանում են վաղից՝ միջին ժամկետներում—
հունիսի 27-ից մինչև հուլիսի 10-ը, շատ մանր են. միջին հաշ-
վով— 31 մմ×33 մմ×29 մմ, ու կշռում են 13 գր. մինչև 27
գր. միջին հաշվով— 21 գր.:

Պտուղները տափակ-կլորավուն են:

Պողի դադաթը տափակ է: Ձաղարը լայն է (6,5 մմ), տա-
փակ (4 մմ), ուղիղ:

Պտղի դույնը դեղնավուն-սպիտակ է, աղնամորու թույլ կարմրությամբ:

Մաշկը հաստ է, հասունացած պտուղների մաշկը մասամբ անջատվում է պտղամսից, ամուր է:

Պտղամիսը սպիկդույն-սպիտակ է, կորեղին չկալած, հյութալի: Հյութն անդույն է:

Պտղամսի կազմվածքը թույլ-փերույն է, մսալի, քիչ թելալոր: Խիստ քաղցրահամ է, առանց բուրմունքի:

Կորիզը խոշոր է. միջին հաշվով— 18 մմ×16 մմ×10,7 մմ, ու կշռում է 0,7 գր. մինչև 2 գր.: Կորիզը կազմում է պտղի քաշի 5%-ը:

Կորիզը կլորավուն է, մակերեսը կռիկ: Թիկնակարը բացված է ամբողջ երկայնքով, որ բնորոշ է այս սորտի համար: Մի քանի պտուղների թիկնակարը բացված է միայն դադաթի և հիմքի մոտ: Որովայնակարի բոլոր կողերը դուրս են ընկած, իսկ միջին կողն ավելի շատ է դուրս ընկած, սուր է:

Կորիզը դարձնադույն է:

Միջուկը քաղցր է, կազմում է կորիզի քաշի 39%-ը:

Այս խմբին են պատկանում նաև Միկոյանում աճող սերմնաբույսերը:

Այդ շրջանում տարածված են լացառապես սերմնաբույսերը— խարջին: Շնորհիվ այն հանդամանքի, որ շրջանը հեռու է ոսպառող կենտրոններից և այնտեղ կոնսերվի գործարան չկա, բնակչութունը բազմացրել է չորացման համար պիտանի սորտեր: Վարիացիաների ճնշող մեծամասնության պտուղները քիչ հյութալի են, քաղցր, փխրույն, զգալի ալյուրահամով: Դրանցից մենք ջուկել ենք առավել խոշոր և քաղցր պտուղներ սենեցող փոփոխակները, որոնք բազմացվում են այդ շրջանում. դրանք են՝ № 2-ը Միկոյան գյուղում, № 9-ը— Օրդաքյանդ գյուղում, № 27-ը Գեոտափ գյուղում և այլն:

ՀԱՍՈՒՆԱՅՄԱՆ ՄԻՋԻՆ ԺԱՄԿԵՏԻ ՍՈՐՏԵՐ

Տեղական ծիրանների ճնշող մեծամասնությունը պատկանում է հասունացման միջին ժամկետների սորտերին: Դրանց պտուղները հասունանում են հուլիսի 10—15-ից մինչև 30-ը:

Այս խմբի մեջ մտնող սորտերը յայտրեն տարածված են ծխ-
լանի մշակության համարյա բոլոր ուսյուններում :

Դրանց պտուղները բարձրորակ են, իրենց որակով դիջում
են միայն միակից-միջին ժամկետներում հասունացող սորտերին :

Այս խմբի սորտերի մեծ մասը չոր-մրգային է, բայց դրանց
մեջ կան նաև սեղանի ու կոնսերվի սորտեր :

ԿՈՆՍԵՐՎԻ ՍՈՐՏԻ

Միջին ժամկետներում հասունացող կոնսերվային սորտերի
թվին են պատկանում խոսրովչահին, նուշ-ծիրանը, Թաբարդան,
խոյին և խարջի № 13-ը :

Դրանց պտուղները խոշոր են կամ միջին մեծությու-
ն ունեն : Տալիս են բարձրորակ կոմպոտներ և քաղցրամիսիք : Ստորև բեր-
վում է այս ենթախմբի մեջ մտնող առանձին սորտերի նկարա-
չությունը :

ԽՈՍՐՈՎՇԱՀԻ (ԽՈՍՐՈՎՇԱՀԻ ՊՏՈՒՂ)

Այս սորտն ըստ երևույթվան ներմուծված է Իրանից, ինչպես
ցույց է տալիս նրա անունը : Բավական տարածված է, բայց
ավելի քիչ, քան չալախը և Թաբարդան : Հանդիպում է գլխավո-
րապես Նրևան քաղաքի հին աղբիներում, ինչպես նաև Արարա-
տյան դաշտի նորատունի աղբիներում : Կոնսերվի արդյունաբե-
րության մեջ հիմնական հումք է հանդիսանում և իր նշանակու-
թյամբ դիջում է միայն չալախին :

Այս սորտի ծառերը երկարակյաց են և բարձր բերք տալու-
յան հետո բերքի քանակությամբ երկրորդ տեղն են բռնում :

Լիակատար պտղաբերության ժամանակաշրջանում ծառը
տալիս է 90 կիլոգր. մինչև 110 կիլոգր. պտուղ, բարձր բերքի
դեպքում — մինչև 270 կիլոգր. : Ստանամանիքներին և ծակտակեն
բծավորությանը դիմանալու նկատմամբ տեղական սորտերի մեջ
միջին տեղն է բռնում :

Ինչպես և բոլոր տեղական սորտերը, խոսրովչահին ինքնա-
ստերիլ է : Նրա համար լավագույն փոշոտիչներ են հանդիսանում
աբուխալիբին, չալախը և դյողջանաբաղը :

Խոսրովչահին կոնսերվի ու սեղանի առաջնակարգ սորտ է
համարվում, տալիս է նաև բարձրորակ չոր միրգ : Չոր մրգի
արտադրանքը կազմում է 18,8% : Կոնսերվի արդյունաբե-
րության դոտիներում զարգացման մեծ հեռանկարներ ունի :

Խոսրովչահին մտցված է Հայկ. ՍՍՌ և մի շարք ուրիշ ուս-
պուլիկաների ստանդարտ ասորտիմենտի մեջ :

Ծառը խիստ մեծ է, ուժեղ զարդացած. 60 տարեկանից ա-
վելի ծառերի բարձրությունը հասնում է 9,6—10,5 մետրի,
սաղարթի տրամագիծը—11,3—12,6 մետրի, իսկ բնի տրամագի-
ծը—1 մետր 10 սմ-ի:

Սաղարթը կլորավուն է, լիակամ: Հիմնական ճյուղերը
դարձնազույն են, կամ՝ դարձնազույն-դուրջ: Միամյա շվերը
կարմրավուն-դարձնազույն են, փայլուն միջահասակայնիկ
կարճ են:

Ծաղիկները խոշոր են, սպիտակ:

Բաժակառերիկները կլորավուն են, դեղձոտ, մերկ: Ամբողջ
բաժակը դունալուրմած է, ներսի կողմից նախնազույն է, ջղերը
կարմիր են:

Պսակաթերթերը հարթ-կլորավուն ձև ունեն:

Վարսանդն ուղիղ է կանոնաձև, առեգներից ալելի երկար է:

Տերևները խոշոր են, տափակ-կլորավուն կամ սրտաձև:

Տերևի դադարը նեղամուտ է մի անգամից, ձգված է դեպի ներ-
քե: Տերևաթիթեղի եղրերը երկակի — սուր-խոշոր-ատամնաձև
են: Տերևաթիթեղը հաստ է (0,4 մմ): Վերին մակերեսը դեղնա-
փուն-կանաչ է, փայլուն, ջղերի երկարությունը մի փոքր խա-
վոտ: Ստորին մակերեսը անսպասկավուն-կանաչ է, փայլատ,
ջղերի երկարությունը թավոտ: Գլխավոր ջղը հիմքի մոտ կար-
միր դույն ունի: Կոթունին միանալու անոցը երկարավուն է: Տե-
րևի մեծությունը — միջին հաշվով — 74,4 մմ×80,6 մմ:

Կոթունն ունի միջին երկարություն — 33,8 մմ:

Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում — հունիսի
5-ից մինչև 25-ը, ունեն միջին մեծություն, այն է՝ 37 մմ×38
մմ×34 մմ, կշռում են 28 գր., բայց սրում ամենախոշորները —
55 գր., իսկ մանրերը — 11 գր.:

Պտուղները կլորավուն են, կողքերից մի քիչ ներս ընկած:
Պտղի դադարը կլորավուն է, կամ մի քիչ սեղմ:

Չադարն ունի միջին խորություն կամ լինում է խորը, —
4,7 մմ-ից մինչև 9 մմ:

Պաղակոթը դուրջ դույնի է, մի փոքր թավոտ, թույլ է ամ-
րացված պտղին:

Պտուղն ունի սսկե-դեղին դույն, լուսավորվող (արևի) կող-
մում անդամորոտ կարմրություն:

Բաշկն ունի միջին հաստություն, շաղամուկից չի անջատ-
վում, մի քիչ թավոտ է, ամուր: Պաղակոթը սսկեդույն-կար-
մրավուն է, կտրվելն հստակ է, հյութալի է: Հյութն անույն է
կամ սսկեդույն:

Նկ. 8. Խոսրովշահի-պտուղները.

Պտղամսի կազմվածքը բիշ թելավոր է, մսուր, միջակ ամրաթխամբ:

Պտղի համը հաճելի է, քողցրաթթու, թույլ բուրմունքով:

Կորիզն ունի միջին մեծությույն և կազմում է պտղի զաւել 4%-ը: Ձվաձև է, փոքրիկ ծալքավոր վզիկով և խորտուրտրա մակերեսով:

Թիֆլիսեցիները բաց է հիմքի և դադարեցին մոտ :

Որովայնակարի վրա խիստ դուրս է ընկած միջին կողը, իսկ մյուս կողերը քիչ են դուրս ընկած, հիմքի մոտ չքանում են: Կողերը սուր են:

Կորիզը բաց-դարչնագույն է :

Միջուկը քաղցր է, կշռում է 0,3 գր. մինչև 0,8 գր., միջին հաշվով — 0,49 գր., և կազմում է կորիզի ընդհանուր քաշի 40%-ը :

Ինչպես չափախի, ախտես էլ խտրովյաճու պտուղները հաբուստ չեն չափարով և չոր նյութերով :

Աղյուսակ № 22

ԽՈՍՐՈՎՇԱՀԻ ՍՈՐՏԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ՔԻՄԻԱՆԱԸ ԲԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (0/0 0/0)

Չուր	Չուր նյութեր	Շաքարներ	Ռեզուկցիվ շաքարներ	Սախարոզա	Գլյուկոզա	Պակտանոլ	Թաղանթա-նյութ	Քիմիկալներ	Մոխիր
77,02— —34,9 82,11	15,11— —22,9 18,36	9,92— —18,2 10,69	3,12— 6,35 3,77	5,73 —8,17 6,67	2,29— 3,82 2,94	0,48— —2,53 0,91	0,22— 1,48 0,99	0,2— 1,0 0,51	0,59— —0,80 0,65

ՆՈՎՐԱՍ—ԽՈՍՐՈՎՇԱՀԻ

Ծիրանի տեղական սորտերի ուսումնասիրության պրոցեսում մենք առանձնացրել ենք խտրովյաճի սորտի մի վարիացիան, որը նրանից տարբերվում է պտուղների ավելի վաղ հասունացմամբ և մի քանի մորֆոլոգիական հատկանիշներով: Նովրաստ խտրովյաճու տերերներն ավելի մանր են, քան սովորական խտրովյաճու տերերները, նրանց մեծությունը միջին հաշվով— (69 մմ×66 մմ: Նովրաստ-խտրովյաճու տերերներն ունեն ավելի երկար կոթուն (30—56 մմ): Տերերի եզրերը բարակ-կլորավուն-ատամնավոր են: Տերերներն ավելի մուգ գույն ունեն:

Պտուղները հասունանում են հունիսի 25-ից մինչև հուլիսի 3-ը. նրանք համեմատաբար ավելի խոշոր են — միջին հաշվով 42 մմ×42 մմ×41 մմ, կշռում են 55 գր. մինչև 60 գր.:

Պտուղներն ավելի բաց գույն ունեն՝ կանաչավուն երանդով: Պողպամիսը ոսկեգույն է, կտրվելից ոչ բուրբոխի ազատ:

Կորեկի սրովայնակարը զաղաթի մոտ աղտուած է, ինչպէս սպիտակ նովրաստ սորտի կորեկինը:

ՆՈՒՇ-ԾԻՐԱՆ (ԳԱՐԱԼԱԳՅԱԶԻ ՕՐԹԱՔՅԱՆԴ ԳՅՈՒՂ)

Այս վարիացիան խիտ բերքատու է, զեմանում է հիւանդութիւններին ու վնասատուներին: Պտուղները խոշոր են, բարձրորակ, սխտանի են կոնսերվա արտադրելու և թարմ վիճակում՝ դործածելու համար:

Շրջանում հայտաբերված է միայն մի ծառ: Մէր կոյմից այն հանձնարարվում է լայն տարածման համար:

Ծառը միջակ մեծութիւն, խոտացած ու փուլած սաղարթ ունի:

Տերեւները սրտաձև են՝ սրածայր զաղաթով: Տերեւի եղբերը խոշոր-ատտանայիւր են: Տերեւը մուգ-կանաչ դուլին է, ունի հետեւյալ մակերեսը, 96 մմ×95 մմ: Կոթունը երկար է— մոտ 47 մմ:

Պտուղները հատուհանում են միջին ժամկետներում— հուլիսի 10-ից մինչև 25-ը, բալական խոշոր են, սրածայր-ձվաձև, երկարալուն զաղաթով: Որովայնակարը (աղտուիկը) միջին խորութիւն ունի:

Մաշկը հաստ է, ունի միջին թափուութիւն, սղողից դժվարութեամբ է անջատվում: Պտուղն ունի հարգա-դեղին դուլն, աղմկածորու թեթև կարմրութեամբ, որ բռնում է սղողի մինչև կես մասը:

Պտղամէրը դեղին է, բալական հյութալի, միջին սնդու-թեամբ, հաճելի համով, բայց քիչ աղյուրահամ է տալիս: Բուր-մունքն ուժեղ է:

Կորիզն ունի երկարալուն ձև, խորտուրտ մակերես, սրտ-դամին կրած չէ, ամբողջովին լցնում է սղողի ներքը, փոքր է, կշռում է միջին չափով 1,6 գր. և կտրմում է սղողի ամբողջ քաշի 4%-ը:

Միջուկը քաղցր է, կշռում է միջին չափով 0,7 գրամ, որ կտրմում է կորեկի ամբողջ քաշի 44%-ը:

ԽՈՅԻ ԾԻՐԱՆ (ՍՊԻՏԱԿ)

Այս սորտը լավ բերք է տալիս, զեմացիւն է սնկային հիւ-վանդութիւնների ու վնասատուների նկատմամբ: Քիչ է տարած-ված: Հանդիպում է Մեղրու շրջանում, գլխավորապէս Կարճեան գյուղում: Ներմուծված է Սոյից (Իրան): Օգտագործվում է դիտամորսակա չորացման համար:

Ծառն ունի միջին մեծութիւն, կտրացած սաղարթ:

Տեղեկները կլորարվուն են, սրածայր և դեպի ներքև ծաված
դադարձով:

Տերեաթիթեղն ունի միջին հաստութիւն, մաշկանման է,
կոկիկ:

Տերեներն ունեն մուգ-կանաչ դույն, բարակ-սուր-աստամիս-
ձև եղբեր, միջին մեծութիւն, այն է՝ 81 մմ×76 մմ:

Տերեակոթը երկար է, — 33 մմ—45 մմ:

Պտուղները հասունանում են միջին ժամկեաներում— հուլիսի
10-ից մինչև 20-ը, մանր են, երբեմն միջին մեծութիւն են ու-
նենում՝ միջին հաշիւով— 36 մմ×35 մմ×33 մմ, կշռում են 22
գր. մինչև 31 գր., հաճախ 25 գրամ:

Պտուղները կլորարվուն են, բայց հանդիպում են նաև ձվա-
ձև, ոչ սիմմետրիկ պտուղներ:

Պտղի դադարձը կլորարվուն է, հաղվադուռ դեպքերում՝
սրածայր:

Ձադարը խորն է (8 մմ), լայն (10 մմ):

Պտղակոթն ամուր կպած է պտղին, մի բան, որ առանձնա-
պես կարևոր է չոր միջոց տալով սորակերի համար, որովհետև
հնարավորութիւն է տալիս հենց ծառի վրա չորանալու:

Մաշկն ունի միջին հաստութիւն, միջին թափոտութիւն,
պտղամսից դժվարութեամբ է անջատվում: Պտղի դույնը կա-
նաչավուն-դեղին է, ազնվամորու կարմրութեամբ, որ բռնում է
պտղի մակերեսի քառուղւ մասը:

Պտղամիսը կանաչավուն-կրեմադույն է, քիչ հյութալի,
քրքահոտ թելիկներով, ամուր, մասի, խոթխոթան: Համը
միջակ է, քաղցրաթթու, մի քիչ ալյուրահամ է տալիս:

Կորիզը պտղամսին կպած չէ, ձվաձև է, մի քիչ անհարթ
մակերեսով: Որովայնակարի վրա դուրս է ընկած միայն միջին
սուր կողը:

Թիկնակարը բաց է ամբողջ երկարութեամբ:

Կորիզը բաց-դարչնադույն է, խոշոր, կշռում է 3 գր., որ
կազմում է պտղի ամբողջ քաշի 14%-ը:

Միջուկը քաղցր է, կազմում է ամբողջ կորիզի քաշի 23%-ը:

ԹԱՐԱՐՁԱ

Նկատել ունենալով, որ թաքարզան միաժամանակ լավ չոր
միջոց տալով սորս է, նրա մանրամասն նկարագրութիւնը ստիճում
է չոր-միջային սորակերի ենթախմբում:

Այս փոփոխական աչքի է ընկնում բարձր բերքատվությամբ, համեմատաբար դիմացկուն է պտուղների ու տերևների ծախուս-
կեն բծավորության նկատմամբ: Պտուղների մեծությամբ ու
ձևով հիշեցնում է չալախ սորսը, թեև որակով դիջում է նրան:
Մեր կողմից խորհուրդ է տրվում այն բազմացնել թե արդյու-
նաբերական ուսյոններում և թե տեղական սպառման համար:

Ս Ե Ղ Ա Ն Ի Ս Ո Ր Տ Ե Ր

Այս ենթախմբի մեջ բաղական մեծ քանակությամբ սորսեր
են մտնում: Բայց այդ սորսերը սահմանափակ չափով են տա-
րածված և կենտրոնացված են գլխավորապես Երևանի քաղաքա-
մերձ՝ Բերիայի ուսյոնում:

Մի քանի սորսեր, որոնք մեծ չափով դիմանում են սառնա-
մանիքներին, ուսյոնացման են ենթարկվել՝ Հայկ. ՍՍՌ լեռնա-
յին ուսյոններում տարածելու համար:

Ստորև բերում ենք այս ենթախմբի մեջ մտնող ստանձին
սորսերի նկարագրությունը:

ՆԱԽԻՋԵՎԱՆԻ ՍՊԻՏԱԿ

Այս սորսը համեմատաբար քիչ է տարածված: Ինչպես ցույց
է տալիս անունը, ներմուծված է Նախիջևանի ԱՍՍՌ-ից:
Պտուղները գործածվում են բացառապես թարմ վիճակում և,
ինչպես նովրաստները, իրենց համով առանձնապես աչքի էն
քեկնում և ուշադրության արժանի են միայն նրա համար, որ
համեմատաբար վաղ են հասունանում: Այս սորսը չի մտել
ստանդարտ սորսախմբների մեջ և հետագա տարածման առանձին
հետաանխարհեր չունի:

Պտուղները հասունանում են հուլիսի 8-ից մինչև 29-ը (ու-
րիշ, ալիկի բարձրորակ սորսերի հասունացման ժամանակաշրջ-
անում): Նրանք մանր են կամ ունեն միջին մեծություն, այն է՝
միջին հաշվով— 42 մմ×40 մմ×38 մմ, կշռում են միջին հաշվով
մոտ 35 գր.:

Պտուղները կլորավուն-ձվաձև են, տափակ ու սեղմ զաղա-
թով:

Մաղարը ունի միջին խորություն (5 մմ) և յայնություն
(6-5 մմ):

Ակոսիկը հասնում է մինչև դադաթը, սրղակոթի մոտ խո-
րանում է:

Պաղլի դուշնը ստիտակալուն—դեղին է, արևի կողմում աղ-
նըվամորու կարմրութեամբ:

Մաշկն ունի միջին հաստութիւն, ամուր է, մի քիչ թա-
փաւ, պողամսից չի անջատւում:

Պաղամեխը սպիտակ է, քիչ կպած է կորիզին, հյութալի է:
Հյութն անուշին է:

Պաղամսի կազմվածքը քիչ թեւալոր է, ունի միջակ պնդու-
թիւն:

Համը քաղցրաթթու է, մի քիչ ալյուրահամ է զգացվում:
Բուրմունքը թույլ է:

Կորիզն ունի միջին մեծութիւն կամ լինում է խոշոր, ձվա-
ձև, կաղաթի մոտ նեղանալով: Մակերեսը մի փոքր խորտու-
րորտ է:

Թեկնակարը բաց է միայն դադաթի և հիմքի մոտ: Որովայ-
նակարի վրա բոլոր կողերը դուրս են բնկած, բաց սուր է մի-
այն միջին կողը:

Կորիզը մուգ-դարչնադույն է:

Միջուկը քաղցր է, ամբողջովին լցնում է կորիզի ներքը,
կազմում է ամբողջ կորիզի ծանրութեան 42%-ը:

ՕՐԳԱՆԻԶՄ

Այս սորոքը, ինչպես և արութալիբին, ներմուծված է Օր-
դուրադի շրջանից: Ավելի քիչ է տարածված, քան արութալիբի
սորոքը: Պատահում է բացառապես Երևան քաղաքի արբիներում:
Ըստ երևույթին դա արութալիբի սորոքի մի վարիացիան է,
որովհետև չստ նման է նրան և մի փոքր տարբերվում է պտուղ-
ների ու կորիզների մորֆոլոգիական հատկանիշներով:

Օրդուրադի սորոքի պտուղները, որպես տարբերութիւն ա-
րութալիբու, հասունանում են միջին ժամկետներում (հուլիսի
20-ից մինչև 30-ը), ունեն միջին մեծութիւն կամ մանր են:

Նրա պտուղները, ինչպես և արութալիբու պտուղները,
ձվաձև են, կողքերից տափակած: Պաղլի դադաթը մի քիչ սուր է:
Պաղլի դուշնը սակե-դեղին է, դադաթի մոտ կանաչավուն երան-
դաւորումով և ազնվամորու կարմրութեամբ:

Մաշկը բարակ է, թույլ, միջին թափոտութեամբ, պողա-
մսից չի անջատվում:

Պաղամեխը սակեդույն է, կորիզին կպած է, հյութալի է:
Հյութն անուշին է:

Պաղամսի կազմվածքը քիչ թեւալոր է, միջակ պնդութիւն
ունի և այդ կերպ տարբերվում է արութալիբուց:

Համը քաղցրաթխու է, հաճելի, անուշաբույր :
Կորեղն արութալիբու կորեղն տարբերվում է բոլորովին
ծածկված թխկնակարով :

ԽԻԱՐԿԵՆԻ

Այս սորաը շատ քիչ է տարածված, հանդիպում է Երևան
քաղաքի աջլենեկում : Բացառապես սեղանի սորա է, դարձացման
հնամեկարներ չունի :

Ծառն ունի միջին մեծություն, փայլած սաղարթ՝ 9,5 մետր
տրամագծով : Կեղևը դարչնադույն է, ճյուղերը բարակ են, ու-
նեն միջին երկարություն :

Տերևները կլորավուն են, երկարավուն և դեպի ներքև թեք-
ված դադաթով :

Տերևաթիթեղն ունի միջին մեծությունն ու բարձր է
(0,16 մմ) :

Տերևի դույնը դեղնավուն-կանաչ է, դիտավոր ջրը դուն-
դորված է հիմքի մոտ, տերևի միայն վերին կողմից : Կոթունի
միացման տեղը համարյա ուղիղ է :

Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում— հունիսի
10-ից մինչև 30-ը : Նրանք լայն-ձվաձև են, կողքերից տափա-
կած : Հիմքի մոտ ունեն փոքրիկ մկրիկ : Պաղի դադաթը տափակ
է : Զաղարը խորը չէ (3 մմ), լայն (5 մմ), ծայրերը ծալմամբ
են :

Պտուղը նարնջադույն է, արևի կողմում աղնվածորու կար-
մը բուլթյամբ :

Մաշկը հաստ է, մե քիչ թափուտ : Պողամիսը ոսկեդույն է,
կորեղն ու՛չ բոլորովին քաղստ, չոր է :

Պողամսի կազմվածքը մե քիչ թելավոր է, ունի միջին ոլրն-
դություն :

Պողի համը հաճելի է, քաղցրաթխու, թույլ բուրմունքով :
Խորիզը տափակ է, սպումդանման մակերեսով : Ուրվայնա-
կարի վրա միջին կողը խիստ դուրս է ընկած, իսկ կողքի կո-
ղերը դուրս են ընկած միայն դադաթի մոտ : Կարի բոլոր կողերը
սուր են :

Թխկնակարը բաց է միայն դադաթի մոտ, կարի մնացած
մասը ծածկված է սակավաթիվ ծակոտիներով : Կորեղն մուգ-
դարչնադույն է, խոշոր :

Մեջուկը քաղցր է, բավական նվաղ կաթնում է կորեղն քա-
չի միայն 13%-ը :

Աշտարակի շրջանում խլարկենի անունով հայտնի է մի ուրիշ սորոտ: Նրա պտուղները կլորածն են, կողքերից տափակ: Պտղի դույնը կանաչավուն-դեղին է, առանց կարմրության: Պտղամիսը կանաչավուն-դեղին է, կորկից ո՛չ բոլորովին ապատ, հյութալի է, անհամ: Ծավալով ավելի փոքր է նրեանի սորոտից:

Պարիզը ձվածն է, ունի միջին մեծություն և կազմում է պտղի քաշի 5%-ը:

Միջուկը դառն է:

ՀԱՄԲԱՆ ԴԱՌՆ ՄԻՋՈՒԿՈՎ (ՆՐԵՎԱՆ, ԳԵՏԱՐ)

Այս փոփոխակը պատկանում է խարջիկների խմբին: Աճման թափով, սաղարթի ձևով և պտուղների արտաքին տեսքով շատ նման է համրան սորոտին, և այս պատճառով մենք այն անվանել ենք համրան՝ դառն միջուկով: Ծառը խիստ բերքատու է, կանոնավոր պտղաբերող, բավական լավ է տանում ձմեռային սառնամանիքները և դարձանային ցրտերը: Պտուղները համեմատաբար քիչ են միասվում ծակտակեն բծավորությունից, զիմանում են փոխադրման: Մեր կողմից այն հանձնարարվում է Հայկական ՍՍՌ-ի բարձրագույն լեռնային շրջաններում մշակելու համար:

Ծառը խիստ մեծ է, զնդածն ու կարծես հասած սաղարթով: Հյուղեքն ունեն միջին հաստություն, ճկուն են, դարչնա-դույն:

Տերևներն ունեն միջին մեծություն (76 մմ×78 մմ), կլորափուն են, դեպի ներքև ծաված դադաթով: Տերևաթիթեղն ունի միջին հաստություն, կոկիկ է: Տերևի երկու կեսերը զտնվում են զլխավոր ջղի հետ միևնույն մակարդակի վրա: Տերևի եղբերը խոշոր-կլոր-ադամնածն են: Կոթունն ունի միջին երկարություն (32 մմ):

Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում— հունիսի 15-ից մինչև 25-ը, ունեն միջին մեծություն, այն է՝ միջին հաշվով— 41 մմ×41 մմ×39 մմ, ու կշռում են 30 գր. մինչև 50 գր. հաճախ են հանդիպում 40 գրամանոց պտուղներ:

Պտուղները կլորավուն են, կլոր դադաթով: Պտղի դույնը հարդա-դեղին է, արևով առանձնապես լավ լուսավորված պտուղները մի քիչ կարմրություն են ունենում:

Մաշկը պինդ է, մի քիչ թավոտ, պտղամասից չի անջատվում:

Պտղամիսը դեղնավուն-սպիտակ է, կորկից կալած է, ունի միջին հյութալիություն: Հյութն անդույն է: Պտղամիս կալածվածքն ամուր է, ժուռ, խիստ թեղաշատ:

Համը միջակ է, քաղցր, համարյա ատանց բուրմունքի:
Կորիզը կլորածկ է, կողքերից խիստ տափաղած: Համեմա-
տաբար մանր է, դարչնադուլն:

Միջուկը դառն է, լիքը, կաղմուժ է ամբողջ կարկդի քաշի
32%-ը:

ՉՈՐ ՄԻՐԳ ՏՎՈՂ ՍՈՐՏԵՐԸ

Ինչպես արդեն ասված է, հասունացման միջին ժամկետի
սորտերի մեծ մասը չոր մերդ տվող սորտեր են հանդիսանում:
Դրանց պտուղները մեծ քանակությամբ չոր նյութեր և չափար
են պարունակում, ախպես որ, չորացնելու դեպքում մեծ ելանք
են տալիս: Այս սորտերի մեծ մասը տարածված է դլխավորապես
Երևանի քաղաքամերձ՝ Բերիայի ուսյունում: Այս ենթախմբի մեջ
մտնում են հետևյալ սորտերը. սարի-թարարդա, թարարդա,
դյոդջանարազ, սարի-բաղամ, դյոյ-բաղամ, դալախ, թղի, № №
21, 25, 27 և 14 ծիրաններ, որոնց նկարագրությունը տալիս
ենք ստորև:

ԳՅՈՒՋԱՆԱԲԱԿ

Այս սորտը համեմատաբար քիչ է տարածված: Հանդիպում
է դլխավորապես Երևան քաղաքի աղբիներում: Նրա հատ ու
կենտ ծառերը լինում են նաև Հոկտեմբերյան և Ղամարլուի
չրջանների աղբիներում:

Սառնամանիքներին դիմանալու նկատմամբ տեղական սորտե-
րի մեջ առաջնակարգ տեղ է բռնում: Սաստիկ մնատվում է ծա-
կոտկեն բծավորությունից: Ծառերը բարձր բերք են տալիս,
բայց որովհետև պտուղները շատ մանր են, մի ծառի բերքը
70—80 կիլոգր. ավելի չի լինում:

Դյոդջանարազի պտուղները շատ քաղցր են, որ ցույց է տա-
լիս նրա անունը (դյոդջանարազ— կանաչ չափար) և չորացնելու
դեպքում տալիս են բարձրորակ չոր մրդի մեծ ելանք (ВЫХОД):

Կոմպոտ արտադրելու համար այն քիչ է պիտանի, իսկ որ-
պես սեղանի մերդ, միջին տեղն է բռնում: Զարգացման մեծ հե-
ռանկարներ ունի չոր-մրդային ուղղություն ունեցող չրջաննե-
րում—Միկոյանում, Մեղրիում և այլուր: Այս սորտն ինքնա-
ստերիլ է: Նրա համար իբրև լավագույն փոշոտիչներ են ծառա-
յում արութալիբի և չալախ սորտերը:

Դյոդջանարազը մտցված է Հայկական ՍՍՌ-ի ստանդարտ
ասորտիվենտի մեջ:

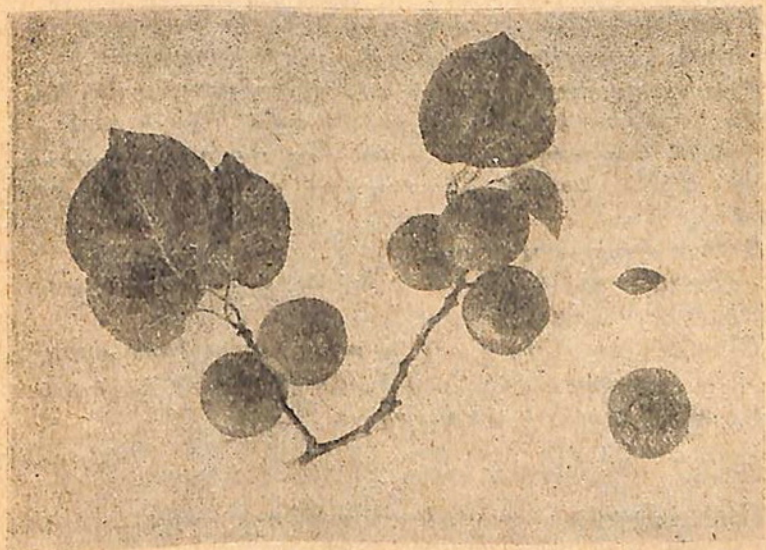
Ծառն ունի միջին մեծություն, 6,3 մետր բարձրություն և

բնի 36 սմ տրամագիծ: Կեղևը դարձնազույն է, սաղաթը—խտա-
ցած, դեղածև, 9 մետր տրամագծով: Միամյա չվերը մոխրա-
դույն-դարձնազույն են, միջնադույցները— կարճ:

Դաղիկները մանր են, սպիտակ: Բաժակատերեխները կոնա-
ձև են, երբեմն կլորավուն, դեղձոտ, չթափում: Ամբողջ բա-
ժակը կաթմբավուն դույն ունի: Ջղերը կարմիր են, ներսի կող-
մից կանաչ, բայց լինում են նույն նարնջազույն ջղեր: Պսակա-
թերթիկները կլորավուն են:

Տերևները կլորավուն կամ լայն-ձվաձև են: Տերևի դադաթը
բուլթ է, կարճ, մի քիչ ձգված է դեպի ներքև:

Տերևաթիթեղը բախկան հաստ է (0,26 մմ), կոկիկ,
մսուս: Վերին մակերեսը կապտավուն-կանաչ է: Տերևի եզրերը
երկակի-մանր-ատամնավոր են: Կոթունի միացման տեղը լինում
է կարճ կամ երկարավուն: Տերևաթիթեղի ծավալը կազմում է
70 մմ² × 61,3 մմ: Կոթունը կարճ է— 33, մմ, գունավորված է
միայն վերևի կողմից:

Նկ. 9. Գյուղջանաբաղ պտուղները

Պտուղները հասունանում են ուշից-միջին ժամկետներում
(հուլիսի 10-ից մինչև օգոստոսի 5-ը): Մասնաշաղկան հասունա-
ցումը տեղի է ունենում հուլիսի 20-ից մինչև 30-ը: Պտուղներն
ունեն միջին մեծութուն, երբեմն մանր են, միջին հաշվով—

37 մմ×36 մմ×35,5 մմ. կշռում են 10 գր. մինչև 44 գր., միջին հազվով— 27 գրամ:

Պտուղները տափակ-կլորավուն ձև ու տափակ դադաթ ունեն: Չափարը խորն է (6 մմ) և լայն (6,5 մմ):

Պտղակլոթը կանաչ է, թավոտ, թույլ է միացված պտղին:

Պտուղը կանաչավուն-նարնջագույն է, արևի կողմում աղն-վամորու կարմրությամբ:

Մաշկը հաստ է կամ ունի միջին հաստություն, պինդ է, չառ քիչ թավոտ, պտղամսից չի անջատվում:

Պտղամիսը նարնջագույն է, կորեզին կպած չէ, չոր է կամ սակավ չյութալի, չյութն անգույն է:

Հյուսվածքը քիչ թելավոր է, ամուր, կռճիկավոր, մսոտ:

Պտուղը խիստ քաղցրահամ է, ուժեղ բուրմունքով: Գյուղջա-նարաղը չաքարի և չոր նյութերի պարունակությամբ ծիրանի տեղական սորտերի մեջ առաջին տեղն է բռնում:

Կորիզն ունի միջին մեծություն կամ մանր է, միջին հաշվով— 21,3 մմ×18,4 մմ×11,8 մմ. կշռում է 1 գր. մինչև 2,7 գր. և կազմում է պտղի քաշի 3%-ը:

Կորիզը կլորավուն է, փոթավոր հիմքով: Մակերեսը համա-բյա կոկիկ է, հազվադեպ դեպքերում խորուրբա:

Թիկնակարը բաց է կորիզի ամբողջ երկարությամբ: Կորիզը հաճախ ճաքճքում է կարի տեղում: Որոշաճակարի կողերը երկատված են և դադաթի մոտ ծռված, որ բնորոշ է տվյալ սորտի համար: Միջին կողը մյուս կողերից ավելի է դուրս ընկած, սուր է:

Կորիզը մուգ-դարչնագույն է:

Միջուկը քաղցր է, կշռում է մինչև 0,65 գր. և կազմում է կորիզի քաշի 44%-ը:

Տեղական սորտերից դյուզնանաբաղի պտուղներն ավելի հա-րուստ են չաքարով և չոր նյութերով. դրանում կարելի է հա-մոզվել ստորև բերված աղյուսակից:

Աղյուսակ № 15

ԳՅՈՒՋԱՆԱԲԱԴ ՍՈՐՏԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԲԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ (‰ ‰)

Չոր	Չոր նյութեր	Շաքարներ	Ռեզուկցիոն շաքարներ	Մակարոնա	Գլյուկոզ	Պտղաշաքար	Թափանցի-վայն	Թթվություն	Մոխիր
73,05	20,16—	12,10	5,48—	6,74—	3,86—	0,90—	0,5—	0,12—	0,85—
—79,84	—26,95	—19,09	—6,85	—12,93	—5,86	—1,78	—1,16	—0,5	—1,01
74,49	25,51	18,72	6,11	11,92	4,89	1,28	1,07	0,93	0,98

Թարաբղան չալախից հետո ամենատարածված սորան է: Ամենից շատ հանդիպում է Երևան քաղաքի աղյուներում, Ղամարլուի և Կոտայքի շրջաններում, ինչպես նաև ծիրանի բոլոր նորատունկ աղյուներում, ուր այն տնկվում է որպես փոշոտիչ՝ չալախի համար:

Սառնամանիքներից դիմանալու նկատմամբ տեղական սորուերի մեջ առաջնակարգը տեղ է բռնում: Այս սորուի հական թերությունն այն է, որ նա սաստիկ միասվում է ծաղիտիկն բծավորությունից: Բերքատվությունը միջակ է: Միջին հաշվով մեկ ծաղից ստացվում է 80 կիլոգր. պտուղ, բարձր բերքի դեպքում— 120—150 կիլոգր.: Երևան քաղաքի հին աղյուներում մենք հայտարերեք ենք մինչև 70 տարվա ծառեր, որոնք դեռ բերք են տալիս: Պատվաստված սորուերից միայն թարաբղան է, որի նըկատմամբ առավել ուժեղ չափով է արտահայտվում պտղաբերության պարբերականությունը:

Նրա պտուղները բարձրորակ չոր մերկ են տալիս: Դրանք պիտանի են նաև կոնսերվա ու քաղցրավենիք արտադրելու համար: Այս ուղղությամբ թարաբղան չալախից ու խոսրովչահուց հետո տեղական սորուերի մեջ երրորդ տեղն է բռնում, տալիս է առավել տեսակի քաղցրավենիք: Գործ է ածվում նաև թարմ միջակում:

Այս սորուն ինքնաստերիլ է: Նրա համար լախադույն փոշոտիչներ են հանդիսանում չալախը, խոսրովչահին և դեվոնդին: Այն մտցված է ռեսպուբլիկայի ստանդարտ սպորտիմենտի մեջ:

Գոյություն ունեն թարաբղայի երկու վարիացիաներ— սպիտակ և կարմիր, որոնք տարբերվում են հետևյալ նշաններով. սպիտակ թարաբղան ծաղիկ է սկսում 2 օրով ավելի ուշ, իսկ պտուղները հասունանում են մի քանի օրով ավելի վաղ, քան կարմիր թարաբղայի պտուղները: Բացի դրանից, կարմիր թարաբղայի պտուղներն ավելի ինտենսիվ կերպով են գունավորված, ևսկ տերևներն ավելի մուգ դույն ունեն, քան սպիտակ թարաբղայի տերևները:

Ծառն ունի միջին մեծություն, 7—7,5 մետր բարձրություն և բնի 30—35 սմ արամաղիծ:

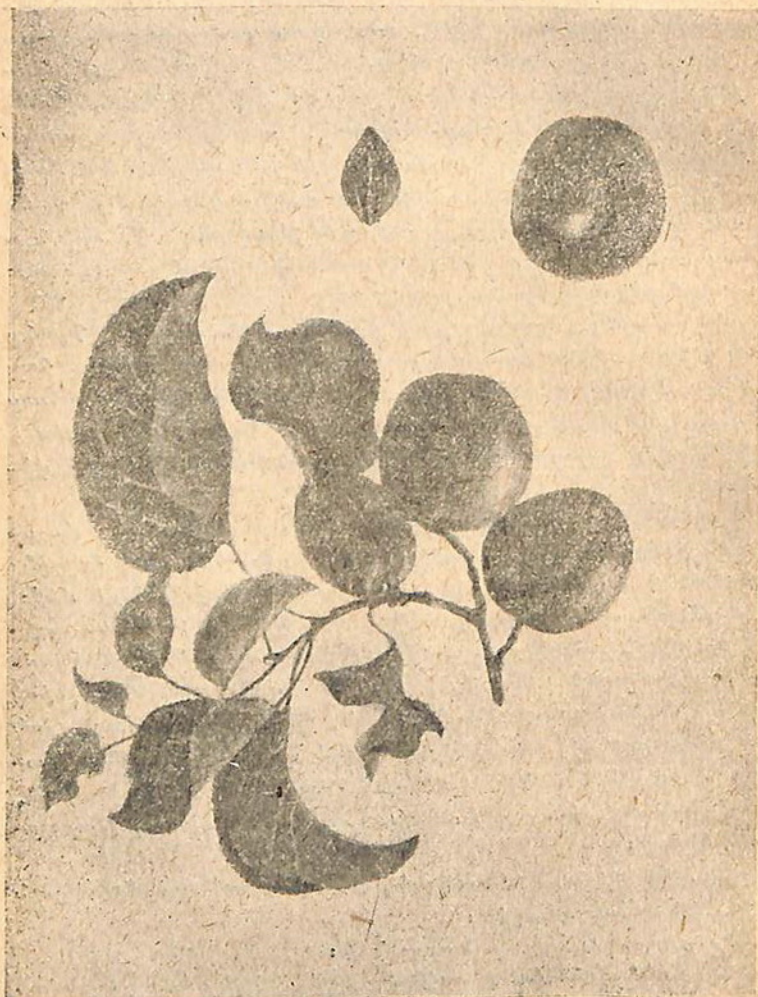
Կեղևը դորչադույն—դարչնադույն է:

Սաղարթը փռված է, կորացած, 8,4—10,5 մետր տրամագծով: Շվիերը ճկուն են, բարակ, դարչնադույն, ծաղին լալկան տեսք են տալիս, որով թարաբղայի ծառերը խիստ տարբերվում են մյուս սորուերի ծառերից:

Ծաղիկներն ունեն միջին մեծութիւն, սպիտակ են: Բաժա-
կատերեխները կոճաճ են, պսակաթերթիկները հարթ-կլորա-
վուն, առեջքաթերթը վարդաւուն են:

Տերևներն ունեն միջին մեծութիւն, տափակ-կլորավուն
կամ սրտաճ են:

Տերեւաթիթեղի երկու կեսերը դլխավոր ջղի երկարութեամբ

Նկ. 10. Թարաղայի պտուղները

խիստ ծոված են դեպի վեր, համարյա երկու տակ ծալված, որ թառամած տեսք է տալիս ծառին. այդ նշանով հեշտ է ճանաչել սորաը: Նրանք սիմֆետրիկ չեն: Տերևի դադաթը մի անդամից նեղանում է, ձգված ու ծոված է դեպի ներքև: Տերևաթիթեղը բարակ է (0,17 մմ), մաշկանման, փայլուն, մի փոքր ալեձև: Վերին մասերեսը մուգ-կանաչ է: Ջրերը դունավորված են թե վերևի և թե ներքևի կողմից: Ներքևի կողմից տերևը ջրերի անկյուններում թափում է և ակոսիկներ ունի:

Տերևաթիթեղի ու կոթի միացման տեղը երկարավուն է: Տերևաթիթեղի ծավալը հետևյալն է. 76,6 մմ×64,8 մմ: Կոթի երկարությունը 34 մմ է:

Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում— հուլիսի 5-ից մինչև 30-ը: Մասնայական հասունացումը տեղի է ունենում հուլիսի 10-ից մինչև 20-ը: Պտուղները միջին մեծությոն ունեն կամ մանր են, կշռում են 15 գրամից մինչև 37,5 գրամ, միջին հաշվով 24 գրամ:

Պտուղները կլորավուն են, կողքերից տափակած: Պտղի դադաթը սեղմ է, տափակ: Ջաղարն ունի միջին խորություն, կանոնավոր ձև: Սկոսիկը հասնում է մինչև դադաթը, որոշ պտուղների վրա նաև ավելի հեռու է դնում, պտղակոթի մոտ հազիվ նկատելիորեն խորանում է:

Պտուղը նարնջագույն-կանաչավուն է, ունի մուգ կարմրություն:

Մաշկն ունի միջին հալտություն, ամուր է, համարյա առանց թափոտության, փայլուն, պտղամսից դժվարությամբ է անջատվում: Պտղամիսը նարնջագույն է, կորիզից ազատ, միջակ հյուսվածքությամբ կամ չոր: Հյուսն անդույն է: Պտղամսի կազմվածքը թելաչափ է, միջակ պնդությամբ, խոթխոթան: Սնդուրեկան քաղցր է, յուրահատուկ համով, խիստ ալյուրահամ է տալիս, անուշաբույր է:

Թաքարդալի պտուղներն աչքի են ընկնում նրանով, որ չափաքաղցրություն և քիչ թթվություն են ունենում:

Կորիզը համեմատաբար խոշոր է, կլորավուն, սրածայր դաթով: Նրա ծավալն է՝ միջին հաշվով — 21,9 մմ×18 մմ×13,2 մմ. կշռում է 1 գր. մինչև 3 գր., միջին հաշվով 1,6 գր., ու կազմում է պտղի քաշի համարյա 7%—ը:

Կորիզի մակերեսը մի փոքր խորտուբորտ է, որոշ կորիզների մակերևույթը— ծակծկված: Որովայնակարի վրա դուրս են ընկած բուրբ կողերը, իսկ միջին կողը մյուսներից ավելի չափ է դուրս ընկած, քուր է: Թիկնակարը բացված է հիմքի մոտ,

բայց պատահում են կորիզներ, որոնց կարը բացված է դադաթի կամ հիմքի մոտ: Կորիզը մուգ-դարչնադույն է: Միջուկը քաղցր է, կշռում է 0,2 գրամից մինչև 0,7 գր. ու կազմում է ամբողջ կորիզի քաշի 33%-ը:

Թաքարդայի պտուղներն աչքի են ընկնում չաքարի և չոր նյութերի բարձր պարունակությամբ:

Աղյուսակ № 16

ԹԱԲԱՐՉԱ ՍՈՐՏԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԲԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (% 0/0)

Ջուր	Չոր նյութեր	Շաքարներ	Ռեզուկցիվոլ չափանիշներ	Սախարոզա	Գլյուկոզա	Պտղաշաքար	Թափանքանիշ	Թթվություն	Մոխիր
73,31— —79,52 76,1	20,41— —26,69 22,27	11,84— —15,94 13,77	3,73— —6,28 4,99	6,84 —9,83 8,33	3,76— —5,68 4,78	0,60— —1,27 0,87	0,75— —1,29 0,9	0,11— —0,57 0,28	0,56— —1,05 0,67

ՍԱՐԻ ԹԱԲԱՐՉԱ

Այս սորաը քիչ է տարածված: Հանդիպում է միայն Երևանի այգիներում: Բերքատու է, ծաղիկներն բծավորությամբ միջին չափով է մնասվում: Չորացնելու համար հիմնադր է, պիտանի է նաև թարմ միճակում դործածելու և կոմպոսիտներ պատրաստելու համար: Մեր կողմից այն հանձնարարվում է ծիրանի արդյունաբերական մշակությամբ ոռոգվողում, մասնավորապես չոր-մրդաչին ուղղությամբ ոռոգվողում տարածելու համար:

Ծառը խիստ մեծ է, միջին հաշվով 8,5 մետր բարձրությամբ և բնի 41 սմ տրամագծով: Կեղևը դուր ղույն ունի: Սաղարթը զնդած է, մի ժողով կորացած: Շվերը կանաչավուն-դարչնադույն են:

Տերևը կլորավուն է, երկար, դեպի ներքև դարձած և որոշում դադաթով: Տերևաթիթեղը չափ բարակ է (0,14 մմ), խորատուրբա մակերևույթով: Տերևաթիթեղի երկու կեսերը սիմետրիկ չեն, տերևի եզրերը խոշոր-երկակի-ատամնաձև են: Տերևը մուգ-կանաչ գույն ունի:

Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում— հուլիսի 10-ից մինչև 25-ը, ունեն միջին կամ քիչ ապիլի մեծությամբ, այն է՝ միջին հաշվով— 47 մմ×35 մմ×40 մմ, կշռում են 37,5 գր. մինչև 57,5 գր., միջին հաշվով 43 գր.:

Պտուղներն օվալաձև են, կողքերից տափակած և հիմքի մոտ՝ չեղ: Պտղի դադաթը համարյա տափակ է, ձաղարը լայն (6 մմ), միջին խորությամբ (4,5 մմ): Պաղաղիթը կանաչ է, թափոտ, ամուր կալած է պղտին, որ առանձնապես արժեքավոր է չոր-մրդային ստրտերի համար: Պտղի դույնը հարդա-դեղին է, դադաթի մոտ-կանաչ, ակնամորու թույլ կարմրությամբ, որ բռնում է պղտի մոտ $\frac{1}{3}$ մասը: Մաշկը հաստ է, շատ քիչ թափոտ, պտղամտից չի անջատվում:

Պտղամիսը կրեմադույն է, կորիզից ազատ, ունի միջակ հյու-թալիություն, մի քանի պտուղների միսը հյութալի է լինում:

Պտղամսի կաղմվածքը մի փոքր լեխլալոր է, ունի միջակ սաբություն, բավական մասլի է: Քաղցրահամ է, թույլ բուր-մունքով: Թարաքղա խմբի սորտերից սարի-թարաքղայի պտուղ-ներն ամենաքիչ քանակությամբ չոր նյութեր, չաքարներ և թա-ղանթանյութ են պարունակում և ընդհակառակը, ամենից շատ հարուստ են օրգանական թթուներով:

Կորիզը երկարավուն է, հիմքի մոտ ունի վրիկ: Մակերեսը մի քիչ խորտուրբոտ է:

Որովայնակարի բոլոր կողերը դուրս են ընկած: Միջին կողը սուր է դադաթի մոտ: Թիկնակարը բացված է դադաթի և հիմքի մոտ:

Կորիզն ունի հետեյալ միջին չափեր. 30,9 մմ×20,5 մմ×11,4 մմ, կշռում է 2 գր. մինչև 3 գր., և կազմում է ամբողջ պղտի քաշի 5,6%-ը: Թարմ կորիզը բաց-դարչնադույն է:

Միջուկը քաղցր է, կշռում է 0,5 գրամից մինչև 1,5 գր., կազմում է ամբողջ կորիզի քաշի 45%-ը:

Սարի-թարաքղան պատկանում է այն սորտերի խմբին, որոնք մեծ քանակությամբ չաքարներ և չոր նյութեր են պարու-նակում (տես աղ. № 17):

Աղյուսակ № 17

ԵԱՄԻ - ԹԱԲԱՐՁԱՍՏԱՆԻ ՊՈՐՏԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ (0/0 0/0)

	Չոր	Չոր նյութեր	Շաքարներ	Սակարոզա	Փլյուկոզա	Պտղաշաքար	Ռեզուկց. շաքար	Թաղանթա- նյութ	Թեթյակային	Մակեր
Տառանդ.	77,73— —80,45	19,55— —22,27	12,88— —14,88	8,96— —10,48	2,50— —3,04	0,64— —0,76	3,14— —3,80	0,28— —0,54	0,56— —0,80	0,83— —0,94
միջին	79,09	20,91	13,70	9,72	2,77	0,70	3,47	0,41	0,68	0,89

Այս սորտը քիչ է տարածված, հանդիպում է Երևանի այգիներում, գլխավորապես նախկին մեծաշենքի աղբյուրների այգիներում: Ծառը խիստ բերքատու է, հիմնական թյուններին ու միաստուներին գլխանալու նկատմամբ միջին տեղն է զուգում, առանձնապես շատ է մնասվում լվիճ (ТЛЯ) միաստուներից: Նրա պտուղները պիտանի են չորացնելու և թարմ միճակում գործածելու համար (պտուղները հաճախ թառամում (չորանում) են, հենց ծառի վրա): Ունի հեռանկարներ՝ չոր-մրդային ուղղությամբ ռադիոսներում զարգանալու համար:

Ծառը միջակ մեծության է կամ ամենի վտր, ունի դնդաձև սաղարթ: Բազմամյա ճյուղերի կեղևը կարմրավուն-զարնադույն է: Շվեբը դարչնագույն են, ձկուն, միջին երկարությամբ:

Ծաղիկները միջին մեծություն ունեն, սպիտակ են: Բաժակատերեխները կլորավուն են, մի քիչ թավոտ: Ամբողջ բաժակը գունավորված է, ջղերը կարմիր են, պսակաթերթիկները կլորավուն ձև ունեն:

Տերևները կլորավուն են: Տերևի երկու կեսերը սիմետրիկ են, գլխավոր ջղի երկարությամբ սաստիկ թեքված են դեպի վերև:

Տերևաթիթեղն ունի միջին հաստություն, մաշկանման է, մակերեսը մի վտր աճված: Վերին մակերեսը դեղնավուն-կանաչ է, վալուն: Գլխավոր ջղը գունավորված է հիմքի մոտ, կողքի ջղերն ամենի քիչ են գունավորված: Ստորին մակերեսը վալուն է, ջղերը գունավորված չեն:

Տերևները միջին մեծությունից ամենի խոշոր են, — 84 մմ × 75 մմ:

Տերևակոթը երկար է — 41 մմ:

Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում — հուլիսի 10-ից մինչև 30-ը, ունեն միջին մեծություն կամ մանր են, 44 մմ × 39 մմ × 35 մմ, ու կշռում են միջին հազվով 34 գր., խոշորները կշռում են մինչև 52 գր., լակ մանրերը — 19 գր.:

Պտուղն օվալաձև է, ունի վտրիկ, ծալքավոր վզիկ և կողքերից տախակված է: Պտղի դադարթը սեղմ է: Չաղարը խորն է, փոթավոր: Պտղակոթը մի քիչ թավոտ է, կարմրավուն, բավական պինդ է կալած պտղին:

Պտղի դույնը կանաչավուն-դեղին է, արևի կողմում մուգ կարմրությամբ:

Մաշկը բարակ է, ունի միջին թավոտություն, պտղամսից չի անջատվում:

Պողոսյանը կանաչավուն-սակեղույն է, կորիզից համարյա ազատ, քիչ հյութավել: Կաղմվածքը մի քիչ թելավոր է, մսոտ, զիւրույն:

Պողոսյանը քաղցրահամ է, առանց բուրմունքի, ալյուրի համ զրեթե չի զգացվում:

Կորիզը երկարավուն է, փոքրիկ ու փոթոտ վիզիկով: Մակերեսը խորտուրտ է: Համեմատաբար մանր է, — $25,8 \text{ մմ} \times 16,8 \text{ մմ} \times 10,6 \text{ մմ}$, կշռում է 1 գր. և կաղմում է պողի քաշի 3%-ը: Որովայնակարի վրա խիստ դուրս է ընկած միջին, սուր կողը, որը պաղաթի մոտ մի քիչ լայնանում է: Կողքի կողերը մի փոքր դուրս են ընկած պաղաթի մոտ, իսկ հիմքի մոտ փորակներ են կաղմում:

Թիկնակարը բաց է միայն հիմքի մոտ: Կորիզը բաց-դարչնագույն է, համարյա զեղին:

Միջուկը քաղցր է, մեքը, կշռում է 0,6 գրամ և կաղմում է ամբողջ կորիզի ծանրության 60%-ը:

ՍԱՐԻ ԲԱԴԱՄ

Այս սորտը համեմատաբար քիչ է տարածված, հանդիպում է զլխավորապես Երևանի քաղաքամերձ՝ Բերկայի ուսյոնում: Խիստ բերքատու է, պողարելում է զլխավորապես միամյա չվերի վրա, բոտ որում պտուղներն աչքման խիտ են դասավորված լինում, որ սղկույղներն են հիշեցնում: Պտուղները պիտանի են չորացնելու, կոմպոսների (2-րդ տեսակի) պատրաստելու և թարմ վիճակում դործածելու համար: Այս սորտն ինքնատերիլ է, նրա յավաղույն փոշոտիչներն են խոսրովահին և շալախը:

Այդեպաղարածական կայանի կողմից հանձնարարված է չորմրդային ուղղության ուսյոններում, ինչպես նաև կոնսերվի արդյունաբերության դոտում արտադրության մեջ ներդրելու համար:

Ծառը միջին մեծություն ունի, մինչև 8 մետր բարձրությամբ և բնի 42 սմ տրամագիծ:

Կեղևը դուրչավուն-դարչնագույն է:

Սաղարթը կորացած է, փռված:

Շվիքը ճիւղն են, երկար, համեմատաբար բարակ, դարչնա-դույն:

Ծաղիկներն ունեն միջին մեծություն, սպիտակ են կամ բաց-վարդագույն: Բաժակապտերիկները կոնաձև են, զեղձոտ:

Պսակաթերթիկներն սպիտակ են, որոշ ծաղիկներինը — բաց-վարդագույն, կլորավուն ձևի:

Տերևները խոշոր են, ձվաձև: Տերևի դադաթը երկարավուն է և ծոված է դեպի ներքև: Տերևի հիմքը համարյա ուղիղ է: Տերևաթիթեղը հաստ է (0,4 մմ): Վերին մակերեսը վառ-կանաչ է, փայլուն: Զղերը դունավորված չեն:

Տերևի եզրերը կլորավուն-մանր-ատամնավոր են: Տերևի չափը— 80 մմ×73 մմ:

Տերևակոթն ունի միջին երկարություն— 37 մմ, վերին կողմից մի քիչ դունավորված է:

Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում— հուլիսի 20-ից մինչև 30-ը: Ունեն միջին մեծություն, այն է՝ 50 մմ×42 մմ×39 մմ, կշռում են 30—45 գրամ: Օվալաձև են, կողքերից տախիված և կարճ, ծալքավոր մղիկով: Պտուղը դադաթի մոտ լայնանում է:

Զաղարն անկանոն ձև ունի, խորն է (5,5 մմ—9 մմ), բա-
վական լայն (5 մմ—6 մմ), փոթոտ: Ակոսիկը հիմքի մոտ դա-
վերեն խորանում է: Պտղակոթը շատ քիչ թափառություն ունի,
կանաչ է:

Պտղի դույնը կանաչավուն-դեղին է, աղնվամորու անընդմեջ
կարմրությամբ:

Մաշկը բարակ է, քնքուշ, մի քիչ թափոտ:

Պտղամիսը ոսկե-նարնջագույն է, կանաչ երանդավորումով,
կորեղից ազատ է, ունի միջակ հյուսվածքություն: Որոշ պտուղ-
ների պտղամիսը պինդ է:

Հյուսվածքը քիչ թելավոր է, ունի միջին ամրություն,
մոտ է, բայց հանդիսւում են նաև փերուն մի ունեցող պտուղ-
ներ:

Համը քաղցր է, աճյուրահամ դեթե չի զգացվում, ունի
թույլ բուրմունք:

Կորեղը երկարավուն է, դադաթի մոտ լայն, հիմքի մոտ
փոքրիկ մղիկով: Կորեղը խոշոր է՝ 25,4 մմ—30 մմ×17 մմ—20,8
մմ×11,9 մմ—12,3 մմ. կշռում է 1,8 գր. մինչև 2,3 գր. և
կազմում է պտղի քաշի 6%-ը:

Որովայնակարի վրա միջին կողը խիստ դուրս է ընկած, խիչ
կողքի կողերը դուրս են ընկած միայն դադաթի մոտ: Բութբ
կողերն էլ սուր են: Թիկնակարը բացված է միայն հիմքի մոտ,
երբեմն էլ թե հիմքի և թե դադաթի մոտ: Կորեղը բաց-դարձ-
նադույն է:

Մեջուկը քաղցր է, լիք:

Սաբի-բադամի պտուղները մեծ չափով չոր նյութեր են պա-

բունակում, իսկ չաքարի պարունակությամբ հաշվական ծիրան-ների մեջ միջին տեղն են բռնում :

Աղյուսակ № 18

ՍԱՐԻ-ԲԱՆԱՄ ՍՈՐՏԻ ՔԻՄԻԱԱՆ ԲԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (‰ ‰)

	Չուր	Չուր նրբ	Շաքարներ	Ֆեկուլոզի չափարներ	Սախարոզ	Թաղանթանյութ	Թթվություն	Սննդ
Տառան.	83,41— —77,85	24,28— —16,59	12,54— —10,92	5,58— —4,77	7,35— —5,07	1,0— —0,43	1,0— —0,29	1,07— —0,64
միջին	80,92	20,37	11,52	4,80	6,21	0,83	0,68	0,85

ՂԱՅՍԻ

Այս սորաը լայն տարածված է Աշտարակի շրջանում: Տեղա-կան բնակչության ասելով՝ ներմուծված է Իրանից: Նրա պտուղ-ները խոշոր են, բարձրորակ, արժանի են ուշադրության չոր-մրդալին ուղղության ուսյոններում տարածվելու համար:

Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում— հուլի-սի 20-ից մինչև 30-ը, ունեն տափակ-կլորավուն ձև, խիտ տա-փակած են կողքերից: Պտղի դադաթն ևս տափակ է, մի քանի պտուղների դադաթը՝ կլորավուն: Չաղարը խորն է (6 մմ), բացյալ լայն է (5 մմ):

Ակտիկը խորն է, անցնում է պտղի սմբողջ երկարությամբ, պտղակույթի մոտ ավելի շատ է խորանում:

Պտուղը նարնջագույն է. լայն լուսավորվող պտուղները նաև կարմրություն ունեն:

Մաշկը բարակ է, քնքույշ, պտղամակց չի անջատվում, մի քիչ թավոտ է:

Պտղամիսը պինդ է, կորեկին կպած չէ, նարնջի գույն ունի:

Պտղի կազմվածքը քիչ թեկավոր է, փխրուն:

Պտուղն ունի հաճելի քաղցրաթթու համ, ուժեղ բուրմունք:

Պտուղները մանր են՝ միջին հաշվով— 30 մմ×30 մմ×26 մմ,

ու կշռում են 10 գր. մինչև 25 գր., միջին հաշվով 18 գր.:

Կարիզը տափակ է, խորատուրբա մակերեսով: Որոժաջնակա-բի վրա միջին կողն ավելի շատ է դուրս ընկած, քան կողքի կո-ղերը. կարի բոլոր կողերը սուր են: Թիկնակաբը բացված է միայն հիմքի մոտ: Կորեկը բաց-դարչնագույն է՝ միջին հաշ-

վով— 19 մմ×15 մմ×11 մմ. կշռում է 0,4-ից մինչև 2,5 գրամ
և կազմում է պողի քաշի 5,5%-ը:

Միջուկը քաղցր է, լիքը, կազմում է կորեկի ամբողջ քաշի
40%-ը:

ԹՋԻ (ՄԻԿՈՅԱՆԻ ՇՐՋԱՆ՝ ՄԻԿՈՅԱՆ ԳՅՈՒՂ)

Պատկանում է խաբշու սորտերին, տեղի է Միկոյանի շրջանի
Ծիրանների համար: Խիստ բերքատու, կանոնավոր պտղաբերող
վարիացիա է: Հիմնադուլթյունների նկատմամբ միջին դիմացկու-
նություն ունի: Պտուղները պիտանի են չորացնելու և թարմ վի-
ճակում դործածելու համար: Մեր կողմից հանձնարարվում է
շրջանում լայն տարածելու համար:

Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում— հուլիսի
15-ից մինչև 25-ը, ունեն միջին մեծություն, երբեմն ավելի
ժանր են լինում, կշռում են միջին թվով 30 գրամ և ունեն հե-
տևյալ ծախարը. 36 մմ×39 մմ×40 մմ:

Պտուղները տափակ-կլորաձև են, պտղակուլի մոտ փոթո-
տած, որոշ նմանություն ունեն թղենու պտուղների հետ և այս
պատճառով ստացել են «թղի ծիրան» անունը: Պտղի դաղաթը
տափակ է: Ակոսիկը հաղիվ է նկատվում, հիմքի մոտ մի փչ
խորանում է:

Մաշկն ունի թույլ թափոսություն, միջին հաստություն,
ամուր է, պտղամսից չի անջատվում:

Պտուղը կրեմադույն է, կանաչավուն երանգավորումով և
աղնվամորու կարմրությունով, որ բռնում է պտղի մակերեսի
մինչև քառորդ մասը:

Պտղամիսը կանաչավուն-կրեմադույն է, քնքուշ-թեխավոր,
միջին հյութալիությամբ: Քաղցրաթթու է, ալյուրահամ է տա-
լիս և ունի թույլ բուրմունք:

Կորիզը կլորավուն է, վրիկով, մակերեսը խորտւրորտ է:
Թիկնակարը բացված է կորեկի ամբողջ երկարությամբ: Որո-
վայնակարի կողերը սուր են, միջին կողը՝ կողքի կողերից ավելի
շատ է դուրս ընկած:

Կորեկն ունի միջին մեծություն, պտղամսին կլած է, ամ-
բողջովին չի լցնում պտղամսի ներսը, միջին հաշվով կշռում է
1,4 գրամ, որ կազմում է պտղի ամբողջ քաշի 4,7%-ը:

Կորեկը բաց-դարչնադույն է: Միջուկը քաղցր է: Հաճախ
կորեկի մեջ 2 սերմ է լինում:

Այս խմբի մեջ մտնող սորտերը հասունանում են հուլիսի 20-ից մինչև օգոստոսի 10-ն ընկնող ժամանակաշրջանում :

Դրանց ասորտիմենտը բաղկան սահմանափակ է, ինչպես և վաղահաս ծիրանների ասորտիմենտը: Ուշ ժամկետներում հասունացողների մեջ կան կոնսերվային, սեղանի և չոր միրգ տվող սորտեր :

ԿՈՆՍԵՐՎԱՅԻՆ ՍՈՐՏԵՐ

Ուշ ժամկետներում հասունացող կոնսերվային սորտերի մեջ կան կոմպոտի բարձրորակ սորտեր: Միակ սորտը—արուժալիբին օգտագործվում է երկրորդ տեսակի կոմպոտներ պատրաստելու համար, իսկ համբան և դեյոնդի սորտերը — քաղցրավենիք պատրաստելու համար :

ԱՐՈՒԹԱԼԻՄԻ

Այս սորտը համեմատաբար քիչ է տարածված: Ըստ երեւոյթին նա Հայաստան է ներմուծվել Նախիջևանի ԱՍՍՌ-ի Օրդուբադի ռայոնից և ամենից հաճախ հանդիպում է Բերիայի ռայոնի այգիներում: Նրա ծառերը, ինչպես և Թաբարդա սորտի ծառերը, առավել ղիմացկուն են սառնամանիքների նկատմամբ, նրանք բաղկան քիչ են վնասվում ծաղկոտի են բծավորությունից, լավ են պողարելում, բայց պտուղները մանր լինելու պատճառով մնացած կուլտուրական սորտերի համեմատությամբ քիչ բերք են տալիս:

20—25 տարեկան ծառից՝ միջին հաշվով հավաքվում է 36 կիլոգրամ բերք, բարձր բերք լինելու դեպքում— 50 կիլոգրամ:

Արուժալիբին մեկն է այն տեղական լավագույն սորտերից, որոնք օգտագործվում են չորացման համար, տալիս է բարձր սակի աղտադրանք — չոր միրգ: Պիտանի է նաև երկրորդ տեսակի կոմպոտ պատրաստելու համար: Որպես սեղանի միրգ, տեղական սորտերի մեջ միջին տեղն է բռնում: Այս սորտն ինքնատերի է: Նրա համար լավագույն փոշոտիչներ են հանդիսանում դեյոնդին և շալախը: Ինքն էլ ունիվերսալ փոշոտիչ է տեղական բոլոր սորտերի համար:

Մտցված է Հայկական ՍՍՌ-ի պողատու կուլտուրաների ստանդարտ ասորտիմենտի մեջ:

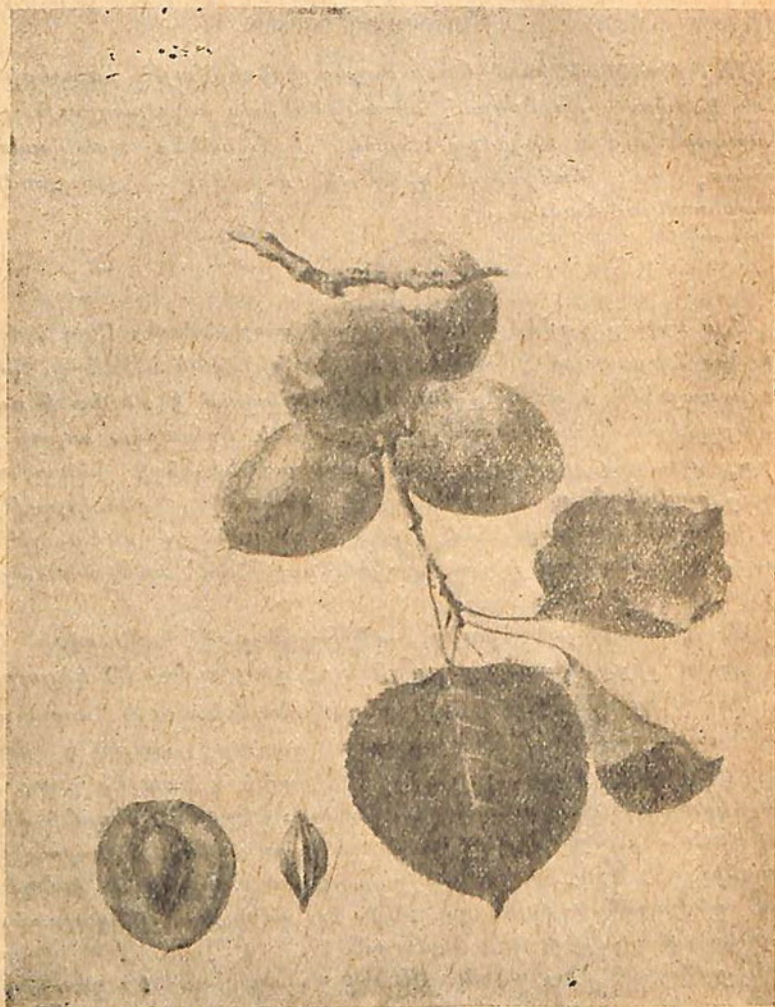
Ծառը միջակ մեծություն ունի, նրա բարձրությունը հասնում է միայն 7,5 մետրի, բնի տրամագիծը մոտ 32 սմ է: Կե-

դէր դարձնադույն է, մոխրադույն երանգավորումով: Սաղարթը
 դնդաձև է, փուլած, 9,7—9,8 մետր տրամագծով:

Ճյուղերը բաց-դարձնադույն են, փայլատ, միջին մեծու-
 թյան. միջնանոցները բավական կարճ են:

Ծաղիկները խոշոր են, սպիտակ: Բաժակատերեխները կլո-
 բալուն են: Պսակաթերթիկները նույնպես:

Տերևները լինում են կլորավուն կամ սրտաձև: Տերևի դա-

Նկ. 11. Արութալիբու պտուղները

դաթը ներդառնում է մի անդամից, կարճ է, սուր, մի քիչ երկարավուն և դեպի ներքև ծռված: Տերևաթիթեղն ունի միջին հաստություն (0,2 մմ): Տերևի վերին մակերեսը մուգ-կանաչ դույն ունի, փայլուն է, կոկիկ: Գլխավոր ջիղը հիմքի մոտ դունավորված է: Զղերը ներքևի կողմից դունավորված են հիմքի մոտ, ջղերի երկարությամբ կա թավոտություն՝ մազմուկի նման:

Տերևի եղբերը երկակի-խոշոր-սղոցաձև են: Տերևի միացման տեղը ծռված է դեպի ներս | կամ ձգված է: Տերևի ծաղիլն է՝ 86 մմ—109 մմ×80 մմ—100 մմ: Կոթունը դունավորված է, երկար, — 40 մմ—50 մմ:

Պտուղները հասունանում են ուշ ժամկետներում — հուլիսի 10-ից մինչև օգոստոսի 5-ը: Պտուղների մասսայական հասունացումը տեղի է ունենում հուլիսի 20-ից մինչև 30-ը: Պտուղները մանր են՝ միջին հաշվով 39,3 մմ×34,7 մմ×33,1 մմ, ու կշռում են 14,5-ից մինչև 30 գր: Պտուղները մեծ մասը կշռում է 23 գրամ:

Պտուղը ձվաձև է, սուր կատարով: Զաղարը տափակ է (3 մմ), բավական լայն (5 մմ), անկանոն ձևի: Ակոսիկը տափակ է, հասնում է մինչև կատարը:

Պաղի դույնը կանաչավուն-դեղին է, արևի կողմում աղնվամորու կարմրությամբ: Մաշկը հաստ է, մե քիչ թավոտ, սլոտ-դամից չի անջատվում:

Պաղամիսը ոսկեգույն է, կանաչավուն երանդավորումով (դազաթի մոտ), կորիզին կպած չէ, քիչ հյութալի է: Հյութն անդույն է:

Պաղամիսի հյութավածքը պինդ է, խիթխոթան, թևաչատ:

Պտուղները չափ քաղցրահամ են, խիստ անուշաբույր:

Արուժալիբու պտուղները մեծ քանակությամբ չոր նյութեր և չաքար են պարունակում և ունեն միջին թթվություն:

Կորիզը երկարավուն է, սուր դազաթով: Մակերեսը հարթ է: Որովայնակարի միջին կողը խիստ դուրս է բնկած, իսկ կողքի կողերը դուրս են բնկած միայն կատարի մոտ: Կողերի բոլոր դուրս բնկած մասերը սուր են: Թիվնակարը բաց է կորիզի ամբողջ երկարությամբ: Սա բնորոշ է ամյալ սորտի համար:

Կորիզը բաց-դարչնադույն է: Միջուկը քաղցր է, լիքք, կըսում է 0,2—0,5 գրամ և կազմում է կորիզի ամբողջ քաշի 21%-ը:

ԱՐՈՒԹԱՆԻՒԹԻ ՍՈՐՏԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԲԱՂԱՂՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (3/0 0/0)

	Ջուր	Նյութեր	Նաքարներ	Բեղակցվող շաքարներ	Սախարոզա	Գլյուկոզա	Պտուղներ	Թաղանթա- նյութ	Թթվանքային	Սոխեր
Տա- ման մի- ջին	67,0— —78,77 71—22	21—23 —39—81 26—57	10,32 —15,79 13—34	2,89 —5,95 3,56	7,05— —1107— 5,94	2,79— —3,45 3,11	0,24— —1,14 0,52	0,56— —1,76 1,39	0,35 —0,88 0,48	0,54 —1,02 0,79

Այդեպտղաբուծական կայանի քիմիական լաբորատորիայի տվյալների համաձայն, արութալիբու պտուղներն առավելապես քանակությամբ չոր նյութեր են պարունակում, ինչպես նաև հարուստ են շաքարներով:

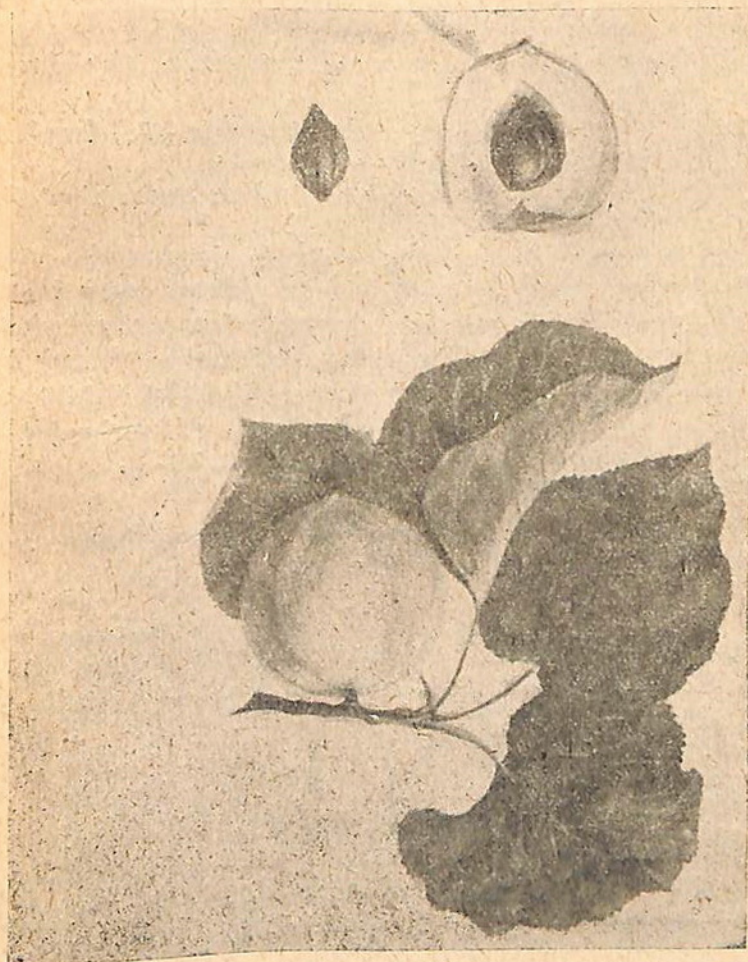
ՀԱՄԱՐԱՆ

Այս սորտը լայն տարածված է, մանավանդ Բերիայի ռայոնի այգիներում: Մեծ նշանակություն ունի հեռավոր շրջաններին թարմ պտուղներ մատակարարելու համար, որովհետև գլխավորում է փոխադրության: Նա բարձր բերք է տալիս: Ծաղկոտկեն բժա-
վորության նկատմամբ նրա դիմացկունությունը մեծ է, իսկ սեռնամանիքների նկատմամբ — միջակ: Ինչպես և բոլոր տեղա-
կան սորտերը, ինքնաստերի է: Նրա համար լավագույն փոշո-
տիչներ են հանդիսանում շալախ, սարի-բաղամ, արութալիբի սորտերը: Պտուղները դիմանում են փոխադրմանը, պիտանի են թարմ վիճակում դործածելու և քաղցրավենիք պատրաստելու, ինչպես նաև չորացման համար: Այս սորտը զարգացման մեծ հեռանկարներ ունի, որովհետև շատ ուշ հասնող սորտ է, երկա-
րացնում է ծիրանների վերամշակման սեզոնը: Մտցված է Հայկ. ՍՍՌ պտղատու կուլտուրաների ստանդարտ ասորախմբում:

Ծառն ունի միջակ մեծություն, 6,3 մետր բարձրություն և բնի 32 սմ տրամագիծ: Կեղևը դարձնադույն-գուր է: Ճյուղերը դարձնադույն են, միջին երկարություն: Սաղարթը զնգաձև է, 8,6 մետր տրամագծով:

Տերևները կլորավուն են, մի անգամից նեղացող, կարճ և դեպի ներքև ծոված զաղաթով: Տերևաթիթեղը մաշկանման է, մի քիչ ալեձև մակերեսով: Տերևաթիթեղի երկու կեսերը սի-

մետրիկ են, գլխավոր ջղի երկարությամբ ծոված են ներքև։
Տերևի հիմքն ուղիղ է, հաճախ հանդիպում են նաև դեպի ներս
ծոված հիմք ունեցող տերևներ։ Տերևի վերին մասերեսը դեղ-
նավուն-կանաչ է, փայլատ։ Ջղերի երկարությամբ կա թավո-
տություն՝ մազմզուկի նման։ Տերևի եզրերը խոշոր, սուր-առամ-
նավոր են։ Տերևները խոշոր են՝ միջին հաշվով—88 մմ×81,5 մմ։
Կոթունի երկարությունը 25—40 մմ է, միջին հաշվով— 34 մմ։
Պտուղները հասունանում են ուշ ժամկետում— հուլիսի 15-ից

Նկ. 12. Համբանի պտուղները

մինչև օգոստոսի 10-ը: Պտուղների մասնաշաղկապն հասունացումը տեղի է ունենում հուլիսի 20-ից մինչև օգոստոսի 5-ը: Պտուղներն ունեն միջին անծովյուն, երբեմն մանր են լինում, միջին հաշվով — 48 մմ×46 մմ×46 մմ: Պտուղները կրթալուն են, սրածայր, պաղաթով:

Ձաղարը տափակ է, որոշ պտուղների ձաղարն ունի միջին խորություն: Ակոսիկը խորն է, հասնում է մինչև դաղաթը, պտղակոթի մոտ ավելի է խորանում: Պտղի դույնը դեղնավուն-սպիտակ է, արևի կողմում աղնվամորու կարմրությամբ, որ բռնում է պտղի մինչև $\frac{1}{3}$ մասը:

Մաշկը հաստ է (0,2 մմ), ամուր, պտղամսից չի անջատվում, մի քիչ թափոտ է:

Պտղամիսն սպիտակ է, որովայնակարի մոտ քիչ կտած է կորկլին, քիչ հյութալի է, հյութն անգույն է:

Հյութալածքը մսոտ է, խոթխոթան: Պտուղը քաղցրահամ է, առանց բուրմունքի:

Կարիզը երկարավուն-ձվաձև է, սաստիկ խորտուրորտ մակերեսով: Որովայնակարի վրա միջին կողը խիստ դուրս է ընկած, իսկ կողքի կողերը շատ ավելի քիչ են դուրս ընկած և հիմքի մոտ չբանում են: Թիկնակարը բոլորովին ծածկված է: Կորկը դարչնադույն է, մանր՝ միջին հաշվով— 21,9 մմ×18 մմ×9,5 մմ, ու կշռում է 1,7 գր. մինչև 2 գր., միջին հաշվով— 1,9 գր., որ կազմում է պտղի ամբողջ քաշի 3,7%-ը:

Միջուկը քաղցր է, լիքը, համեղ:

Համրան սորաի պտուղների պարունակած շաքարներն ու չոր նյութերը բարձր տոկոս են կազմում:

Աղյուսակ № 20

ՀԱՄԲԱՆ ՍՈՐՏԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԲԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (0/0 0/0)

Ջուր	Ջուր նյութեր	Շաքարներ	Ռեզուկցիվ շաքարներ	Սախարոզա	Գլյուկոզ	Պտղաշաքար	Թաղանթանյութ	Թթվանյութներ	Մոխիր
78,46	16—95—	10,85—	3,53—	6,95	2,77—	0,75—	0,55—	0,13—	0,71—
—83,05	—21,54	—18,0	6,11	—11,29	—4,81	—1,30	—1,00	—0,77	—0,78

Այս սորաբ միջին չափով է տարածված: Սխալ բերքատու է — մի ծառից ստացվում է մինչև 320 կիլոգրամ պտուղ: Այս սորաբի էակնան թերությունը նրա համեմատաբար սակավ դիմացկունությունն է սառնամանիքների նկատմամբ: Մեծ չափով դիմանում է փոխադրմանը: Պտուղները պիտանի են միայն թարմ վիճակում՝ դործածելու և քաղցրալենիք պատրաստելու համար: Ղեկոնդի սորաբ թե իր սաղարթով և թե տերևներով ու պտուղներով շատ նման է համբան սորաբին: Նրա պտուղները հասունանում են համբանի պտուղների հետ միաժամանակ, բայց որովհետև նրա պտուղներն իրենց սրակով խիստ դիջում են համբանի պտուղներին, նա հանված է Հայկական ՄՍՈ-ի պտղատու կույտուքաների ստանդարտ ասորտիմենտից:

Ծաղիտիկն բծախորտկյունից միասվելու նկատմամբ ղեկոնդի սորաբ տեղական սորաբերի մեջ միջին տեղն է բռնում: Խնքնատերի է, նրա լավագույն փուլոտիչն է արտթալիբին, ինքն էլ իր հերթին լավ փուլոտիչ է վերջինի համար:

Ծառն ունի միջին մեծություն, 7,9 մետր բարձրություն և բնի 34 սմ տրամագիծ: Կեղևը դարչնագույն է: Ճյուղերը կարմրավուն-մանրագույն են, հասա, կարծ:

Սաղարթը հասած է՝ 8,7 մետր տրամագծով:

Ծաղիկներն ունեն միջին մեծություն, սպիտակ են: Բաժակառերեթիկները կոնաձև են, պրակաթերթիկները հարթ-կյորաձև են:

Տերևները տափակ-կյորավուն են, մի քանիսները սրտաձև են: Տերևաթիթեղը միջին հաստություն ունի (0,2 մմ), մաշկանման է:

Տերևների դադարթը մի փոքր ձգված ու ծալած է դեպի ներքև: Տերևի հիմքը սուր է. երբեմն հանդիպում են նաև բութ հիմք ունեցող տերևներ: Տերևը դեղնա-կանաչ գույնի է և դրանով տարբերվում է համբանի տերևներից: Տերևի եզրերը երկալի-խոշոր, կիս-առամհնավոր են:

Տերևները խոշոր են կամ ունեն միջին մեծություն — միջին հաշվով — $73,9 \text{ մմ} \times 81,5 \text{ մմ}$:

Տերևակոթը գունավորված է վերին կողմից, նրա երկարությունը 22 մմ — 47 մմ է, միջին հաշվով — 27,7 մմ:

Պտուղները հանունանում են ուշ ժամկետներում, — հուլիսի 15-ից մինչև օգոստոսի 5-ը: Պտուղների մասնատրական հասունացումը տեղի է ունենում հուլիսի 20-ից մինչև 30-ը: Նրանք

ունեն միջակ մեծություն՝ միջին հաշվով— 44 մմ×43 մմ×37 մմ—
կշռում են 24 գր. մինչև 74 գր., միջին հաշվով— 44 գրամ:

Պտուղները կտրաբլուռ են, կողքերից մի փոքր տափակած—
պտղի դազաթը տափակ է և դրանով տարբերվում է համբանի
պտուղներից:

Պտուղն ունի դեղնավուն—սպիտակ դույն, առանց կարմրու-
թյան, որ բնորոշ է տվյալ սորտի համար: Հաղվադյուտ դեպ-
քերում են հանդիպում այնպիսի պտուղներ, որոնք արևի կող-
մում կարմրություն են ունենում:

Մաշկը հաստ է (0,2 մմ), մի քիչ թափուտ, պտղամսից չի
անջատվում: Պտղամիսն սպիտակ է, կորեղին կպած չէ, հյու-
թալի է: Հյութն անդույն է:

Պտղամսի հյութավածքն ամուր է, խոթխոթան, մսոտ:

Պտուղները բիշ քաղցրություն ունեն, անհամ են և անբույր:

Կորիզը ձվաձև է, ունի խիստ խորտուրորտ մակերես: Որո-
շաքանակարի վրա միջին կողն առանձնապես շատ է դուրս ընկած,
կողքի կողերը դուրս են ընկած կորեղին միայն միջին մասում,
իսկ դազաթի և հիմքի մոտ չքանում են: Թիկնակարը բացված է
ամբողջ երկարությամբ, բայց լինում են նաև այնպիսի կորեղ-
ներ, որոնց կարը բացված է հիմքի և դազաթի մոտ, իսկ կարը
մնացած մասը ծածկված է՝ բաղամթիվ ծակոտիներով: Կորեղը
մուգ-դարչնադույն է:

Կորեզն ունի միջին մեծություն — միջին հաշվով— 24 մմ×
×18,8 մմ—12 մմ. կշռում է 0,9 գր.—ից 3,2 գր., և կազմում
է պտղի ամբողջ քաշի 4%-ը:

Միջուկը քաղցր է, մեղ:

Ղեկնդու պտուղները ցածր տոկոսով են չաքարներ պարու-
նակում, իսկ չոր նյութերի պարունակությամբ՝ տեղական սոր-
տերի մեջ միջին տեղն են թռնում:

Աղյուսակ № 22

ՂԵԿՆԴԻ ՍՈՐՏԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԲԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (°/o °/o)

	Ջուր	Չոր նյութեր	Շաքարներ	Ռեզուկտիվ շաքարներ	Սախարոզ	Գլյուկոզ	Պտղաշաքար	Քաղցր- միսն	Քիմիական	Մոխիր
Ցա- ռան	79,71	13,49	7,26	4,70—	2,80—	3,1	1,60—0,54	0,09—0,52		
մի-	—86,51	—20,29	—11,8	—6,45	—5,09—	4,53	1,92—1,25	0,28—0,82		
ջին	84,78	14,54	7,16	4,70	2,80	3,50	1,60 0,65	0,13 0,57		

Սեղանի սորտերի ենթախմբի մեջ մտնողները դիմանում են ժողովրդաման, իսկ այդ հատկութիւնը խիստ հազվագյուտ է ծիրանի սորտերի նկատմամբ:

Այդ սորտերի պտուղները խոշոր են, սպիտակամիւս:

Դրանց թփին են պատկանում համրան, դեղինդի սորտերը, որոնց նկարագրութիւնն արդէն տրված է կոնսերվային սորտերի ենթախմբում, և խարջի № 2 սորտը:

ԶՈՐ-ՄՐԳԱՅԻՆ ՍՈՐՏԵՐ

Այս խմբի սորտերին է պատկանում միայն աբութալիբին, որը տալիս է բաժական չափ որակի և մեծ քանակով չոր միջդ: Տվյալ սորտի մանրամասն նկարագրութիւնն արդէն տրված է կոնսերվային սորտերի ենթախմբում:

ԾԻՐԱՆԻ ՍՈՐՏԵՐԻ ՈՐՈՇԵԶԸ

1. Պատուգներ՝ լավ անջատվող կորիզով (2)
0. Պատուգներ՝ չանջատվող կամ վատ անջատվող կորիզով (7)
2. Պատուգներ բաց դուշին, համարյա սպիտակ (3)
0. Այլ դուշին պատուգներ (14)
3. Խոշոր և միջին մեծությամբ պատուգներ (4)
0. Մանր պատուգներ (6)
4. Կլորավուն պատուգներ (5)
0. Օվաղածե պատուգներ (6)
5. Պատուգներ՝ կարմիր երանդավորումներով: Պաղամխուղ սպիտակ է, փխրուն, կորիզը երկարավուն-ձվածե է, որովայնակարի խնամ դուրս բնկած միջին կողով: Կորիզի գույամբի մաս պաղամխուղ մասամբ կղած է կորիզին: Պատուգները հասունանում են ուշ ժամկետներում ՀԱՄԲԱՆ:
0. Պատուգները հաղվաղեպրեն ծածկված են յինում նրբին-կարմրությամբ: Պաղի պաղամբ ստվակ է: Պաղամխուղ սպիտակ է: Կորիզը ձվածե է, թիկնակարը հաճախ բացված է յինում սմբողջ երկարությամբ: Պատուգները հասունանում են ուշ ժամկետներում: ՂԵՎՈՆԴԻ
6. Պատուգները ստվակ-կլորավուն են, չզուճավորված: Շատ քաղցր են: Կորիզը կլորավուն է, թիկնակարը բացված է սմբողջ երկարությամբ: Պատուգները հասունանում են միջին ժամկետներում ԱՂԶԱՆԱՅԱՆ
0. Պատուգները գունավորված չեն: Կորիզը երկարավուն է, վիզկով, բաց-դարչնագույն: Պատուգները հասունանում են միջին ժամկետում: ՍԱՐԻ ԹԱՐԱՐԶԱ
7. Պատուգները բաց-դուշին ունեն (կանաչավուն-սպիտակ դուշինյ միջե կրեմի գույնը) (8)

0. Պատուգները նախնջադույն են կամ ափելի բաց դույնի (13)
 8. Պատուգները կլորափուն են (9)
 0. Պատուգները կլորափուն-ձվածն են (11)
 9. Պատուգները մանր են (10)
 0. Պատուգները միջին մեծության են (12)
 10. Պատուգներն ունեն փառ կարմրություն, սղաղամիւր սպիւ-
 դույն է, կորիզը կղած է սղաղամիւր, հակադարձ-ձվածն է,
 բաց-դարձնադույն: Պատուգները հասունանում են վաղ ժամկեա-
 ներում: ՆԱԽԻՉԵՎԱՆԻ ԿԱՐՄԻՐ

0. Պատուգները պունտափում չեն, սղաղամիւր սպիտակ է:
 Կորիզը լիովին չի անջատւում, ձվածն է: Թիկնակարը բացված
 է ամբողջ երկարությամբ, սրտաշնակարը կատարի մաս կարը-
 փած է ակտափորում: Պատուգները հասունանում են վաղ ժամ-
 կեաներում: ՍԳԻՏԱԿ ՆՈՎՐԱՍՏ

11. Պատուգներն ունեն լեզվին կարմրություն: Պաղամիւր սպի-
 տակ է, կորիզը ո՛ր բարձրօրին աղաս է անջատւում, ձվածն է,
 մուգ-դարձնադույն: Պատուգները հասունանում են վաղից-միջին
 ժամկեաներում: ՆԱԽԻՉԵՎԱՆԻ ՍԳԻՏԱԿ

Պատուգները սիմետրիկ չեն, ունեն կարմրություն: Կորիզը
 ձվածն է, սրածայր դադաթուփ: Թիկնակարը բացված է ամբողջ
 երկարությամբ: Կորիզը մուգ-դարձնադույն է: Պատուգները հա-
 սունանում են վաղից-միջին ժամկեաներում: ԽՈՒՐՄԱՅԻ

0. Կորիզը հարթ-կլորափուն է, մուգ-դարձնադույն: Թիկ-
 նակարը բաց է միայն հիմքի մաս: Որտաշնակարի վրա խիստ
 դուրս է ընկած միջին կողը: ԲԱՒ-ՅԱՐԻՄԻ

13. Պատուգները լայն-ձվածն են, միջին մեծությամբ, սղաղա-
 միւր սպիւդույն է: Կորիզը տափակ է, սպունկաման մակերե-
 սով: Պատուգները հասունանում են միջին ժամկեանում: ԽԻՍՏՎԵՆԻ

0. Պատուգները կողքերից խիստ տափակած են, կլորափուն,
 միջին մեծության կամ մանր, ունեն խոտենալի կարմրություն:
 Պաղամիւր նախնջադույն է: Կորիզը հակադարձ-ձվածն է: Պա-
 տուգները հասունանում են վաղ ժամկեաներում:

ԿԱՐՄԻՐ ՆՈՎՐԱՍՏ

14. Պատուգները սպիւդույն-դեղին են (15)
 0. Պատուգներն ալ դույնի են (18)
 15. Պատուգներն օվալաձև են (16)
 0. Պատուգները կլորափուն են (17)
 16. Պատուգները շատ խոշոր են, լավ բուսափորփուգները կար-
 մբություն ունեն: Պաղի հիմքը ձգված է, ձաղարի պատերը
 ծալքավոր են: Կորիզը երկարափուն է, վիզիով, կոկիկ մակե-

րեսով, հաճախ ունենում է ճեղքվածքներ: Պտուղները հասունանում են վաղից-միջին ժամկետներում:

0. Պտուղները կողքերից մի փոքր տափակած են, մի քիչ սուր զաղաթով, միջին մեծություն ունեն, կարմրավուն են: Կորիզը երկարավուն է, զաղաթի մոտ նեղանում է: Թիկնակարը ծածկված է: Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում: **ՕՐԴՈՒՅԱՆԻ**

17. Պտուղները խոշոր են, ծածկված են քնքույշ կարմրությամբ: Պտղամիսը բաց-նարնջագույն է: Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում: Կորիզը ձվաձև է, փոթոտ, փոքրիկ վզիկով: Որովայնակարի վրա խիստ դուրս է ընկած միջին կողը: **ԽՈՍՐՈՎՇԱՀԻ**

18. Պտուղները կանաչավուն-դեղին են կամ դեղին . (19)

0. Պտուղները նարնջագույն են կամ կանաչավուն-նարնջագույն (26)

19. Պտուղները օվալաձև են (20)

0. Պտուղները օվալաձև չեն (22)

20. Պտղամիսը ոսկեգույն-նարնջագույն է (21)

0. Պտղամիսը ոսկեգույն է, կանաչավուն երանգավորումով. պտուղները խոշոր են. պտղի հիմքը փոթոտ է: Կորիզը երկարավուն է, վզիկով՝ բաց-դարչնագույն է: Որովայնակարի վրա միջին կողը խիստ դուրս է ընկած: **ԳՅՈՅ-ԲԱԴԱՄ**

21. Պտուղներն ունեն միջին մեծություն, աղնվամորու ինտենսիվ կարմրություն: Պտղի հիմքը մի փոքր ձգված է, փոթոտ: Գաղաթը լայն է: Կորիզը երկարավուն է, զաղաթի մոտ լայն: **ՍԱՏԻ-ԲԱԴԱՄ**

0. Պտղի հիմքը ձգված չէ, զաղաթը սեղմ է: Պտուղը թույլ կարմրություն ունի: Կորիզը երկարավուն է, վզիկով: Պտուղները հասունանում են վաղից-միջին ժամկետում: **ԲԱԴԱՄԻ**

22. Պտուղները ձվաձև են կամ երկարավուն-ձվաձև: (23)

0. Պտուղները կլորաձև են, կողքերից տափակած, պտղա-կոթի մոտ՝ բշտիկավոր, ունեն միջին մեծություն կամ մանր են: Պտղամիսը սպտակ է, կանաչավուն երանգավորումով: Կորիզը ձվաձև է, բաց-դարչնագույն: **ԳՅԱՌ-ԳՅԱՌ**

23. Պտուղները երկարավուն-ձվաձև են, խիստ ձգված, փոթավոր հիմքով. պտղի զաղաթը սուր է: Պտղամիսը նարնջագույն է, զաղաթի մոտ կանաչավուն երանգով: Կորիզը երկարավուն է, երկար վզիկով և խորտուրորտ մակերեսով: Պտուղները հասունանում են վաղից-միջին ժամկետներում: **ԲԱԴԱՄ-ԱՐԻԿ**

0. Պտուղները ձվաձև են (24)

24. Պտուղները միջին մեծություն ունեն (25)

0. Պտուղները մանր են, սրածայր դադաթույլ, խնտնաթիկ
կարմրությամբ: Պողամիսը ոսկեգույն է: Կորիզը երկարավուն
է, դադաթի մոտ նեղանում է: Թիկնակարը բացված է ամբողջ
երկարությամբ: Պտուղները հասունանում են ուշ ժամկետում:
. ԱՐՈՒԹԱԼԻՔԻ

25. Պտուղները երբեմն կլորավուն են: Պողամիսը կանաչա-
գույն-կրեմագույն է: Կորիզը ձվաձև է կամ կլորավուն, կողքե-
րից խիտ տափակած: Թիկնակարը բացված է ամբողջ երկարու-
թյամբ: Որովայնակարի վրա միջին կողը խիտ դուրս է ընկած:
Պտուղները հասունանում են միջին ժամկետներում: . ՈՌՅԻ

0. Պտուղները կարմրություն չունեն: Պողամիսը դեղնա-
գույն-սպիտակ է: Կորիզը երկարավուն-կլորավուն է: Թիկնակա-
րը բոլորովին ծածկված է, որովայնակարի վրա բոլոր կողերը
դուրս են ընկած: ԱՎԹԱԼԻՔԻ

26. Պտուղները կլորավուն են, կողքերից տափակած:
Ծածկված են զորչափուն կարմրությամբ: Պողամիսը նարնջա-
գույն է: Պտուղները յուրահատուկ համ են տալիս: Կորիզը կլո-
րավուն է: Թիկնակարը բացված է միայն հիմքի մոտ: Կորիզը
մուգ-դարչնագույն է: ԹԱԲԱՐՁԱ

0. Պտուղները հարթ-կլորավուն են: Պողամիսը նարնջա-
գույն է, չափ քաղցր: Կորիզը կլորավուն է, ունի հարթ մակե-
րես: Թիկնակարը բացված է ամբողջ երկարությամբ: Որովայ-
նակարի վրա բոլոր կողերը դուրս են ընկած, դրանք դադաթի
մոտ ծոլում են: ԳՅՈՂՁԱՆԱՐԱԴ

(Տես հավելվածներ՝ 1, 2 և 3)

[illegible]

Հավելված № 2

«ԵԱՐՔ» ՍԵՐՎԱՐՈՒՅՄԵՐԻ ՊՏՈՒՂՆԵՐԻ ԳԻՄՆԱԿԱՆ ԲԱՂԱԿՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (0/0 0/0)

(Կալանի ըստ լաբորատորիայի ավալների 1935 և 1936 թ. թ.)

№	Ա. Բ. Կ.	Ստորի անունը	Ջուր	Չոր նյութեր	Շաքար	Ուկուկիկոլ շաքարներ	Սախարոզա	Գլյուկոզա	Պրոպանոլ	Բաղանդա- նյութեր	Քլորոֆորմ	Սոլիտ
1	»	№ 1	81,54	15,65	10,45	5,42	6,65	—	—	1,17	2,29	0,58
2	»	№ 6	77,77	22,23	14,46	3,98	9,95	0,73	3,25	1,35	0,98	0,70
3	»	№ 13	79,39	20,61	12,02	4,55	7,09	2,83	1,72	—	1,30	0,77
4	»	№ 2	85,67	14,33	8,03	2,42	5,33	2,02	0,40	—	1,85	0,72
5	»	№ 1	84,96	15,04	8,73	3,41	5,05	2,30	0,51	—	1,63	0,62
6	»	№ 4	84,04	15,38	10,47	2,28	8,25	1,30	0,38	0,69	0,83	0,68
7	»	№ 9	84,93	15,07	9,64	2,57	6,83	—	—	0,84	2,68	0,59
8	»	№ 1	81,57	18,43	10,45	3,28	6,81	2,61	0,67	1,13	3,26	0,52
9	»	(այդ. կալ.) № 1	82,28	17,74	12,47	3,72	8,31	2,50	1,22	0,66	1,53	0,54
10	»	(Քանաքեռ) № 2	84,11	15,89	10,5	3,89	6,28	3,19	0,70	—	0,24	0,68
11	»	(Ուղղ. տան) այդի № 2	81,90	18,10	12,55	2,58	9,47	2,12	0,46	0,60	2,08	0,81
12	»	(Քանաքեռ) № 1	79,95	20,05	14,06	3,19	10,32	2,46	0,73	—	0,56	0,66
13	»	№ 5	81,28	18,72	11,59	4,10	7,11	2,33	1,77	0,61	1,04	0,84
14	»	№ 6	78,69	21,13	10,75	3,55	6,84	1,26	2,25	0,82	1,40	1,00
15	»	(Ուղղ. տան) այդի № 2	85,39	14,61	9,31	—	—	—	—	0,87	1,39	0,76

ՄԻԿՈՅԱՆ ՀԻՋԱՆԻ ԾԻՐԱՆՆԵՐԻ ՔԻՄԻԱԿԱՆ ԲԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ (‰ ‰)

(Կալանի ավալներ՝ 1938 թ)

Ստորի անունը	Զդր նյութեր	Ընդհանուր շաքարներ	Ռեզուկվոյ շաքար	Սակարգում	Քիմիկատներ	Մոխիր	Ծանոթություն
Միկոյանի № 1 ծառ	19,90	11,20	3,60	7,22	1,00	0,14	Գեր հասունացած
» » № 2 ծառ	28,40	11,00	3,60	7,03	1,70	0,65	
» » № 3	21,33	14,00	3,60	9,79	1,83	0,67	
» » № 26 ծառ	17,59	13,00	3,55	9,74	1,38	0,45	
» » № 23	19,36	15,00	3,60	10,83	1,00	0,74	
» » Գյուղջան	23,66	14,70	4,45	9,73	0,94	0,67	Թղի գերհասունացած
» » № 25 ծառ	22,96	12,20	3,75	8,02	0,31	0,77	
» » »	23,28	15,50	4,10	10,83	2,01	1,02	
» » № 22	22,61	13,00	3,85	8,69	2,64	0,67	
» » № 35 ծառ	17,92	12,00	2,55	8,97	1,22	0,78	
» » »	18,05	12,15	3,68	8,04	1,21	—	հուշ-ծիրան
Օրվաքյանի գ. շալախ	17,79	9,50	3,90	5,32	0,62	0,80	
» » № 8 ծառ	18,39	10,70	3,85	6,50	1,69	0,56	
» » № 9	17,63	10,70	3,35	6,98	1,69	0,52	
Մալիելի գ.	15,50	8,30	1,95	6,03	1,51	—	
» » № 14 ծառ	24,37	14, 2	3,75	9,93	0,88	0,85	գերհասունացած
» » № 11 ծառ	15,62	8,90	2,45	6,13	1,57	0,50	
» » № 10	16,51	11,00	3,10	7,50	0,63	0,71	
» » № 13 ծառ	14,95	9,50	2,30	6,84	1,83	0,60	
» » № 12 ծառ	19,69	12,20	3,50	8,26	1,13	0,83	
Այսր .գ	16,53	9,85	3,13	6,38	2,10	—	
» » »	16,40	9,22	2,23	6,65	1,57	—	
» — ծառ № 21	24,43	14,00	5,80	7,79	0,57	0,82	
» — » № 20	17,83	12,20	2,65	9,07	1,32	0,60	
» — » № 19	16,05	10,30	3,60	7,30	1,07	0,39	
» — » № 15	18,75	10,50	4,60	5,60	2,71	0,60	գերհասունացած
ԳԼՏԱՆԻ գ. № 29	21,50	14,00	4,25	9,26	1,70	0,60	
ՇԱՏԻԼ գ. ծ. № 33	15,03	8,70	2,65	5,74	1,57	0,65	
» » »	18,56	10,70	4,35	6,03	1,51	0,57	
ՄԻՋԻՆ ՀԱՓՈՎ	19,35	11,69	3,51	7,8	1,45	0,65	

Р Е З Ю М Э

Работа „Абрикосы Армении“ составлена на основании 8-ми летнего изучения местных сортов как путем экспедиций, так и стационарного изучения. Научным исследованием охвачены в основном районы промышленной культуры абрикоса.

Характеристика сортов составлена на основании изучения их в течение ряда лет в различных районах, причем помологическое описание дано на основании изучения не менее 100 плодов каждого сорта.

Изучена биология цветения стандартных сортов в полевых условиях, результаты подтверждены лабораторными данными. Произведен учет урожая в совхозах и колхозах в течение 3-х лет.

Качественная оценка плодов как в свежем, так и в переработанном виде устанавливалась дегустационными комиссиями станции, Армконсервтреста, а некоторых сортов и Главконсерва.

Абрикос в Армении культивируется с глубокой древности (за 2000 лет до нашей эры). Он здесь сосредоточен главным образом в районах Араратской низменности и прилегающих к ней предгорных районах, поднимаясь до 2100 м. над уровнем моря, а также в районе им. Микояна и Мегри.

Во всех вышеприведенных районах он наряду с персиком является основной плодовой культурой.

В 1940 году абрикосом занята была 16% всей площади занятой плодовыми насаждениями.

По богатству сортового состава и по качествам плодов первое место надо отнести районам Араратской низменности, особенно Берийскому району (близ г. Еревана).

Основная масса продукции абрикоса перерабатывается на консервных заводах Еревана и Мегри, а незначительная часть подвергается солнечной сушке в селе им. Микояна и Мегри. В последние годы в связи с увеличением площадей насаждений—часть абрикоса вывозится в свежем виде в союзные центры—Москву, Ленинград и др.

В Армении большая часть абрикосовых насаждений находится на каменистых склонах, как например, в районе им. Микояна, Мегри и южных склонах Алагеза. Несмотря на вышеуказанные почвенные условия, абрикос у нас достигает мощного развития: деревья среднего возраста имеют высоту от 7 до 10 метров и хорошо облиственную крону, диаметром до 10—11 метров.

Абрикос выносит значительные морозы (27°C). В Армении, в условиях низменной зоны, где весна и осень очень не устойчивы, он страдает от ранних осенних и поздних весенних заморозков.

В северо-восточных районах Армянской ССР абрикосу причиняют довольно большой ущерб атмосферные осадки в период цветения.

Созревание плодов армянских сортов абрикоса, по сравнению с абрикосами др. районов, довольно продолжительное. Оно растягивается на 2 месяца, начиная с 10/VI и заканчивается 10/VIII, в то время как в других районах созревание протекает максимум в течение 1,5 месяцев.

Основная масса сортов созревает в течение июля месяца. Благодаря продолжительности вегетационного периода (до 257 дней) и высокой температуры, в течение вегетации, в низменной зоне абрикос всегда имеет вторичный рост, а в некоторые годы наблюдается даже третий рост.

Характерной особенностью армянских абрикосов, по нашим исследованиям на Плодовиноградной станции, является их практическая самостерильность. Поэтому в посадках для обеспечения урожая они требуют соответствующих опылителей.

Абрикос в Армении рано вступает в плодоношение (на 4—5 году), а с 10-летнего возраста дает уже значительные урожаи.

По нашим наблюдениям продуктивность его повышается до 20-летнего возраста, после чего урожай его бывает относительно стабильными и только после 40 лет урожайность начинает падать. В возрасте 60—70 лет он даст еще значительные урожаи.

В периоде полного плодоношения в зависимости от сорта урожай с дерева достигает от 100 до 400 кг.

Изучение показало, что абрикосы Армении отличаются исключительно большим разнообразием форм и сортов. По самым основным признакам их можно разбить на множество групп, ценных по тем или другим хозяйственно-технологическим качествам и свойствам.

В пределах этих групп существует множество вариаций и клонов с теми или другими характерными особенностями.

Наличие в Армении большого количества сортов, размножаемых семенами, увеличивает еще больше это многообразие. В основном многообразием отличаются плоды.

По вкусу семени местные абрикосы делятся на сладко-ядерные, к которым относится большая часть местных абрикосов (все привитые и некоторые разновидности сеянцев „харджи“), и с горьким ядром, куда относится основная масса разновидностей „харджи“. По величине плодов встречаются от мелких (весом в 20 гр.) до весьма крупных весом в 95—100 гр.), большая-же часть плодов среднего-размера (весом в 40—60 гр.).

Форма плодов варьирует от плоскокруглых до удлиненно-яйцевидных. По окраске плодов встречаются от белых до ярко-оранжевых. Подавляющее большинство местных сортов имеют плоды с хорошо отделяющейся от мякоти косточкой, но встречаются также сорта и с совершенно неотделяющейся косточкой.

Косточка у большинства сортов мелкая, составляет от 2,5—4% веса плода, но встречаются плоды и с крупной косточкой, особенно в группе харджи, у которых косточка составляет до 25% веса плода.

Плоды местных сортов абрикоса довольно богаты сахарами и сухим веществом, но бедны кислотами. Процент сахаров колеблется от 7,9 до 15,8%—в среднем 12,24%, сухого вещества от 14,06 до 26,7%—в среднем 19,47%, а кислот от 1,68—0,23%—в среднем 0,60%.

Все местные сорта абрикоса по хозяйственно-технологическим качествам нами разбиты на следующие группы: ранние (10/VI—25/VI), ранне-средние (26/VI—10/VII), средние (11/VII—30/VII), поздние (25/VII—10/VIII). Каждая из них в свою очередь делится на сорта, годные для переработки (компоты и пюре-повидло), сушки и потребления в свежем виде.

Абрикосы среднего срока созревания наиболее богаты ассортиментом и наиболее высококачественные. Среди них встречаются, как столовые, сухофруктовые, так и сорта годные для переработки. Абрикосы же раннего и позднего срока созревания сравнительно бедны сортиментом. В них, особенно у ранних сортов, мало высококачественных сухофруктовых и компотных сортов.

Ввиду богатства местных абрикосов высококачественными сортами, стандартный ассортимент абрикосов Армении составлен исключительно из местных сортов. Кроме привитых сортов зарайонированы также, отобранные станцией в процессе изучения, некоторые номера сеянцев, отличающиеся относительно большой морозоустойчивостью, устойчивостью к дырчатой пятнистости и высококачественными плодами.

В работе приводится подробное морфологическое описание и химико-технологические и биологические особенности 30-ти местных сортов.

Составлен их определитель по плодам. Приведена таблица районирования сортов абрикоса, проведенная на основании наших исследований и утвержденная Наркомземом Армянской ССР.

ՆԱԶԱԿԱՅԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿԸ

1. ԱԼԻՇԱՆ—շարքումի 1885 թ.
2. ԱՄԲԱՐՇՈՒՄՅԱՆ Մ. Ա.—К изучению вопроса морозостойкости плодовых культур (труды по вопросам плодоводства и овощеводства, выпуск 1936 г.).
3. ԱՓՐԻԿՅԱՆ Բ. Ա. և ԴԵՄՈՒՐՅԱՆ Դ. Ե.—Изучение химич. состава местных сортов абрикосов Армении (труды по вопросам плодоводства и овощеводства, выпуск I, 1936 г.).
4. ԲԱԲԱՅԱՆ Ա. և ԱՎԱԿՅԱՆ Շ.—Сортоустойчивость местных сортов абрикоса Армении против дырчатой пятнистости косточковых пород (труды плодовоовощев. станции, вып. I, 1936 г.).
5. ԴԻԼԱՆՅԱՆ Դ. Խ.—Стерильность, фертильность и подбор опылителей абрикоса и персика (труды плодовоовощев. станции, вып. I 1936 г.).
6. ԿՕՍՏԻՆԱ Կ. Փ.—Абрикос (приложение 83-е к трудам по прикладной ботанике, генетике и селекции, 1936 г.)
7. ՊԱՎԼԵՆԿՕ Օ. Ն.—Биохимия абрикоса (Биохимия культурных растений, том VII, 1940 г.).
8. ՐՕԼԼՕՎ Ա.—Очерк плодоводства Ереванской губернии (сборник сведений по плодоводству в Закавказском крае, выпуск II, 1899 г.).
9. ԷՆԿԻԿԼՈՓԵԴԻԱ ԳՐԱՆԱՏ—том I.
10. ՏԱՆԱԳՅԱՆ Մ. Բ.—Фенологические наблюдения над плодовыми (годовые отчеты за 1934—35 г.г.).
11. ՇԵՐԵՎԻՏԻՆՈՎ Փ. Վ.—Химия свежих плодов и овощей (2-е доп. издание 1933 г.).
12. WICKSON—California Fruit (перевод отдельных глав. Мелик—Пашаевой Е. А., 1936 г.).
13. WATLY L. H.—The Standard Cyclopaedia of Horticulture (перевод Мелик—Пашаевой Е. А.).
14. ԴՄԱՆՅԱՆ Մ. Դ. „ Высотные зоны культурных растений
в Арм ССР.1926.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հեղինակի կողմից	5
Ներածութիւն	5
Ծիրանի տարածման դռները և նրա տնտեսական նշանակու- թիւնը	5
Ծիրանի կուլտուրայի պատմութիւնը	7
Ծիրանի մշակութիւնը ՍՍՌ-ում	7
Ծիրանի մշակութիւնը Հայաստանում	8
Մի քանի տվյալներ ծիրանի բիոլոգիայի վերաբերյալ	12
Հայաստանի ծիրանների բնութագիրը	23
Կուլտուրական ծիրաններիննրի դասակարգման աղթիւ Հասունացման վաղ ժամկետի սորտեր	28
Կոնսերվային սորտեր	29
Հասունացման վաղից-միջին սորտեր	33
Կոնսերվային սորտեր	36
Զոր մերգ ավող սորտեր	43
Հասունացման միջին ժամկետի սորտեր	46
Սեղանէ սորտեր	51
Զոր մերգ ավող սորտեր	52
Ուշ ժամկետներում հասունացող սորտեր	62
Կոնսերվային սորտեր	75
Սեղանի սորտեր	75
Զոր մրգային սորտեր	83
Ծիրանի սորտերի որոշելը	83
Ծիրանի սորտերի որոշելը	84
Р е з ю м օ	93
Նախած գրականութեան ցանկը	97

ՎՖ 00261 Պատկեր 696, Տիրաժ 1000, Տպագրական 61/4 մամ, Մէկ
մամուլում 38400 նշան, Հեղինակային 5,6 մամ, Ստորագրված է
տպագրութեան 17/1 43 թ.

Հայտնորատի տպարան, Երևան, 1943

ՆԱԽՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ
ԿԱՐԳԱՆՈՒՑ ԱՌԱՋ ՌԵԶԵՐՎ

Վերին	Ներքին	Տարած է	Պես և Լիճի
12	Վերին	Սահադյան	Սահադյան
4	2	Տեղադրվելի	Տեղադրվելի
9	Աղյուսակի 2-րդ սյուն. 1-ին տողը	Նրանց	Նրանց
18	1		
18	Վերին 3-րդ—4-րդ տողերը կարգով 9-րդ տողից հետո		
29	Սկսած	Խուլմի	Խուլմի
30		Խուլմի. 35 մմ	Խուլմի, Երկարումը. 35 մմ
30		Մակած է	Մակած է
31	15	28 մմ	28X17X11 մմ
38		Հունիսի 10-ից	Հունիսի 12-ից
38		Ազդեցությանը	Ազդեցությանը
38		էջ 48	էջ 38
38	1	Անդրկովկասյան	Անդրկովկասյան և մի
38		և մյուս	լուր
48		էջ 48	էջ 48

FL0008421

1. Գրադ.

ԳԻՆԸ 5 Ռ.

A $\frac{II}{18637}$

Դ. Խ. ԴԻԼԱՆՅԱՆ
Աօրիկոսյ Արմենի
(Ոա արմյանեակ լազյե)
Արմգիա. Երևան, 1943